

Vakıflar Dergisi

Yıl: Haziran 2019 • Sayı: 51

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl: Haziran 2019 - Sayı:51 - Hakemli Dergidir.

Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM

Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Ankara Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	İstanbul Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsvrev SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KERMELİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Aysel TÜKEL YAVUZ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi (Emekli)
Prof.Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Hacettepe Üniversitesi (Emekli)
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Birmingham Üniversitesi (Emekli)
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

TAKDİM

80. yılını geride bıraktığımız dergimiz, elinizdeki Haziran 2019 Sayısı ve iki özel sayı olmak üzere toplam 53 sayı yayınlanmıştır. 1938 yılından bu yana belli aralıklarla çıkan dergimiz, 2004 yılına kadar 66 yılda 27 sayı çıkarken, 2004'ten 2019 yılına kadar 15 yılda 26 sayı yayınlanmıştır. Dergimizin özellikle son on beş yılda istikrarlı bir şekilde zamanında yayınlanması, 30. Sayıdan itibaren hakemli olması ve özellikle akademik camiada ciddiyetle takip edilmesi bizim için oldukça önemli göstergelerdir.

Dergimiz, her ay toplanan yayın kurulu üyeleri, gelen makaleleri en az iki hakeme incelemek üzere göndermekte, onlardan gelen raporlar doğrultusunda yazıların yayınına izin vermektedir. Yılda iki kez yayınlanan dergimizin her sayısına yaklaşık 15-25 arası makale gelmekte, bunlardan ancak yedi sekizi hakem onayından geçtikten sonra yayınlanmaktadır. Hakemli dergilerin çoğaldığı göz önüne alındığında, gelen makale yoğunluğu ve titiz bir incelemelerimizin ne denli önemli olduğu görülecektir. Son yıllarda akademik camianın dergimize gösterdiği ilgi yayıncılık konusundaki ciddiyetimizi teyit etmektedir.

Son on yıldır, her beş yılda bir yayınladığımız 'özel sayı'larımızla bir yandan yayıncılığımız konusunda bir hafıza oluştururken, diğer yandan sayı olarak çoğalmaktayız. İleriki tarihlerde her yıl yayınlamakta olduğumuz periyodik sayılara ilave olarak tematik sayılar yayınlamayı ve her yıl üç sayı çıkmayı planlıyoruz.

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak milyonlarca arşiv belgesi, el yazma eserleri ve yayın hakkı bizde olan kitaplarımızla yayıncılığımızı daha da zenginleştirmek, kültür ve sanat hayatımıza katkı sunmak önceliklerimiz arasındadır. 2019 yılında yayınlamış olduğumuz '80. Yıl Özel Sayısı' ve elinizde tutmuş olduğunuz 51. sayı ile uzun soluklu dergiciliğimizi devam ettiriyoruz.

Derginin yayınlanmasında makaleleriyle katkı sunan yazarlara, yayın kuruluna ve emeği geçenlere teşekkür ederim. Yeni sayılarda buluşmak dileğiyle...

Dr. Adnan ERTEM

Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Vakıflar Dergisi 2018-2019 yayın döneminde, gerek derginin yayın hayatına başlamasının ardından geçen 80 yılı, gerek 50. Sayıya ulaşmanın hazzını birlikte yaşamıştır. Vizyonumuz gereği yeni hedefimiz 2038 deki 100. yılımızda aynı zamanda derginin de 90-100. sayılarına ulaşmasını sağlamaktır. Mevcut vakıf dostları ile aramıza yeni yazar ya da hakem olarak katılarak vakıf severlerle bu süreci zevkle tamamlayacağımızı düşünmekteyiz.

Vakıflar Dergisinin 51. sayısındaki Sanat Tarihi ve Tarih disiplini içerikli makalelerle, Osmanlıdan günümüze yurdumuzun çeşitli bölgesindeki yapılarla buluşturmayı amaçladık.

Bu sayımızdaki ilk makale Ayşe Çobanoğlu tarafından hazırlanan "Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme" başlığını taşımaktadır. Bu makalede Orta Karadeniz Bölgesi'nin iki tarihi yerleşiminde yer alan bazı yapılardaki mimariye bağlı bezeme çinileri değerlendirilmektedir. Yazarın bir süredir bölgede yaptığı proje ışığında Tokat'ta Gök Medrese dışında Şeyh Mekkun Zaviyesi, Yağlıbasan Medresesi, Murad Sevdikâr ile Sefer Paşa Türbesinde, gerek onarımlar sırasında gerek yazılı ve görsel belgeler yardımıyla tespit edilen çini süslemenin tanıtımı ve mimariyle olan bağlantısına temas edilmektedir.

Celalettin Uzun ve Yaşar Uğurlu tarafından hazırlanmış olan "Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi" adlı makalede, Akkoyunlu dönemine ait olup günümüzde Bingöl'ün Kiğı ilçesinde yer alan söz konusu cami, Osmanlı dönemi özellikleriyle vakfiyesinden elde edilen bilgiler yardımıyla okuyucuya tanıtılmaktadır.

Zülfiye Koçak'a ait "XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri" adlı makale, belgeleme yoluyla yapılan monografik bir çalışmadır. Bitlis, 1515'te Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra aynı yüzyıl içinde şehirde yapılan iki tahririn sonucu mufassal defterlere kaydedilmiştir. Oldukça ayrıntılı bilgiler içeren defterlerin irdelenmesi sonucu cami ve mescitler üzerine gözleme dayanan kimi tespitlere bu araştırmada yer verilmiştir.

Erkan Atak tarafından Sanat Tarihi içerikli "Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlü Ulu Camii" adını taşımaktadır. Makale'de Tokat'ın Üzümlü beldesindeki ahşap destekli ve ahşap tavanlı bir cami, monografik olarak tanıtılmaktadır. Bir görüşe göre 14. Yüzyılın başına tarihlenen bu yapı, özellikle ibadet mekânında yer alan ve sathi oymayla yapılan bezemesi ile öne çıkarılmak istenmektedir.

Mehmet Memiş "Vakfiyeleri Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Camilerinde Vakıf Hizmetleri" başlıklı çalışmada Güneydoğu Anadolu kenti Urfa'nın ibadet yapılarını konu almaktadır. 1516-1922 yılları arasında Osmanlı Döneminde, bugünkü adıyla Şanlıurfa'da hayırsever halk ile idari görevli olarak bölgeye gönderilen paşalar aracılığıyla çok sayıda vakıf kurulmuştur. Bu vakıflar ile şehrin imarından, ulaşım ve ticari yaşama, eğitime ve sağlığa sosyal ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır. Urfa'nın yapısı gereği dinî amaca hizmet veren cami ve mescitler tema seçilerek, vakfiyeleri doğrultusunda bakım onarımları, temizlik, aydınlatma ve personel istihdamına kadar yürütülen hizmetlere değinilmiştir.

M. Nuri Tunç'a ait makale,18. yüzyıl sonunda Hısnı Mansur ve Behisni kazalarında Mütesellim Abdi Ağa'nın vakıfları konu edinmektedir. Aabdi Ağa, günümüzde Adıyaman ve Besni adını taşıyan yerleşim yerlerine mektep, medrese ve camiler inşa ederek buraların imarına katkıda bulunmuş, yaptırmış olduğu bu hayrat eserlerini vakfiyer ile kayıt altına aldırılmıştır. Bu bağlamda bu çalışmada, bahsi geçen yapılarda görev yapan personel dışında, vakıfları hakkında da genel bilgilere yer verilmiştir.

Bu sayının Kitabiyât bölümünde vakıflarla ilgili yayınlanan iki kitabın tanıtımı yapılmaktadır. Yasin Yılmaz ve Hilal Aydemir'in kaleme aldığı *Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi* adlı kitap, Mehmet Kurtoglu tarafından; Ahmet Köç - Ebul Faruk Önal tarafından hazırlanan *Muhteşem Süleyman'ın Veziriazamı Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları* adlı kitap Mehmet Bicik tarafından tanıtılmıştır.

Aralık 2019'da, 52. sayıda görüşmek ümidiyle...

Editörler

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme	9
An Evaluation on Tile Decorations in Some Seljuk and Ilkhanid Structures in Tokat and Niksar	
Ayşe Denkhalbant Çobanoğlu	
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi	45
Kiğı Piltan (Pilten) Bey Mosque	
Celalettin Uzun - Yaşar Uğurlu	
XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri	73
Bitlis Mosques and Masjids in 16th Century Land Registry Books	
Zülfıye Koçak	
Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii.....	99
An Example of Wooden Columned Structure in Tokat: The Great Mosque of Üzümlören	
Erkan Atak	
Vakfiyeleri Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri.....	131
Waqf Services of Urfa Mosques in the Ottoman Period in the Light of Waqfiyyas	
Mehmet Memiş	
Hısn-ı Mansur Mütessellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarında Vakıfları.....	153
The Waqfs of Mutesellim Abdi Ağa in the Districts of Hısn-ı Mansur and Behisni	
Muhammet Nuri Tunç	
Kitabiyât / Book Review	
Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları	176
Mehmet Bicik	
Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi.....	181
Erzurum Şeyhler Waqf and Complex (Külliye)	
Mehmet Kurtoğlu	

Tokat ve Niksar'da Bazı Selçuklu ve İlhanlı Yapılarındaki Çini Süslemeler Üzerine Bir Değerlendirme

Ayşe Denknalbant Çobanoğlu *

Öz

Tokat ve Niksar, XII.-XIII. yüzyıllarda Danişmendliler ile Selçuklular döneminde önemli merkezler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bölgede bu süreçte inşa edilen yapılar gerek planları gerekse de süsleme özellikleri bakımından Türk mimarisi içinde önemli örneklerdir. Söz konusu yapılar, şüphesiz araştırmalara konu olmuş ve çeşitli vesilelerle çalışılmıştır. 2012 senesinden itibaren özellikle Tokat merkez ve Niksar'da yaptığımız çalışmalar, yapıların hem mimari hem de süsleme özellikleriyle dikkatimizi çeken bazı unsurlarını ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Bu makalede, Tokat ve Niksar'daki alan çalışması sonucunda elde ettiğimiz veriler ışığında, Selçuklu dönemi yapılarında uygulanmış olan çini süsleme programlarıyla ilgili bulgular ve tespitler ele alınmıştır. Tokat merkezde bulunan *Şeyh Mekkûn Zaviyesi*, zaman içinde harap duruma düştükten sonra restorasyon çalışmaları geçirmiştir. Eski kaynaklar ve resimlerden öğrendiğimiz üzere, yapının kubbeli sofa, eyvan ve türbe bölümleri zengin bir çini dekorasyonuna sahipti. Günümüze bunlardan yalnızca türbe bölümündeki çinilerden bir kısmı ulaşmıştır. *Tokat Yağıbasan Medresesi*'nde 2000'li yılların başında yapılan bir restorasyon çalışmasında ise güney eyvan duvarında in-situ durumunda altıgen formlu firuze renkli çiniler tespit edilmiştir. Yine Selçuklu döneminden Murad *Sevdekâr Türbesi*'nde çini izleri günümüze kadar ulaşmış, *Sefer Paşa Türbesi*'nde ise çini bulunduğu dair bazı izler daha önceki araştırmacılar tarafından kayıt edilmiştir. Niksar'daki alan çalışmamız sırasında ise, *Yağıbasan Medresesi*'nin yanında, bahçe olarak düzenlenen alanda mozaik çini tekniğinde yapılmış, bir kitabeye ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir parça dikkatimizi çekmiştir. Niksar'da bu parçayla ilgili olabilecek yapılar incelendiğinde, çini süslemelere sahip olduğu kaynaklardan bilinen *Sunguriye Türbesi*'ne ulaşılmaktadır. Türbenin günümüze yalnızca gömü odası ulaşmış vaziyette olup, harap durumdaki üst katı 1940'lı yıllarda yıktırılmıştır. Bu çalışmada, *Sunguriye Türbesi* ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklarında yardımıyla, buradaki çini süsleme programı ve tespit edilen çini mozaik parça arasında bir bağlantı olup olamayacağı belirlenmeye çalışılacaktır.

Tokat'ta XII-XIV. yüzyıllar içinde inşa edilmiş yapılardaki verilerin ışığında, çini süslemelerin bütüncül olarak değerlendirildiği bu çalışmada herkes tarafından bilinen Gök Medrese'den başka, aynı dönemde inşa edilmiş yapılarda da, bir kısmı günümüze ulaşamamış olsa da zengin bir çini kullanımının söz konusu olduğu ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Niksar, Şeyh Mekkûn Zaviyesi, *Sunguriye Türbesi*, *Yağıbasan Medresesi*, Selçuklu çini.

An Evaluation on Tile Decorations in Some Seljuk and Ilkhanid Structures in Tokat and Niksar

Abstract

Tokat and Niksar, during the Danişmends and Seljuk period in XIIth-XIIIth centuries, emerges as important centers. The structures built in this period in the region are important examples in Turkish architecture both in terms of their plans and decorative features. These structures have undoubtedly been the subject of research and studied for several reasons. Since 2012, especially in Tokat center and Niksar, our works have revealed some of the elements of the buildings that attract our attention with their architectural and decorative features. In this article, findings related to tile decoration features applied in Seljuk period buildings are discussed in the light of the data obtained as a result of a field study in Tokat and Niksar. *Sheikh Mekkûn Zaviyah*, located in the center of Tokat, underwent restoration work after becoming heavily damaged in the course of time. As we learned from previous sources, pictures and paintings, the domed sofa, iwan and tomb sections of the building had a rich tile decoration. Only some of the tiles in the tomb have survived till the present day.

In a restoration work carried out in Tokat *Yağıbasan Madrasah* in the early 2000s, in-situ hexagonal turquoise coloured tiles were found on the southern iwan wall. Also, the traces of tiles in the tomb of *Murad Sevdekar* from the Seljuk period have survived to the present day. Some traces of the presence of tiles in the tomb of *Sefer Pasha* have been recorded by previous researchers. During our field work in Niksar, a piece of mosaic tile, found in a place organized as a garden next to *Yağıbasan Madrasa*, was attracted our attention. When the structures that may be related to this fragment are examined in Niksar, we found from the sources that *Sunguriye Tomb* has tile ornaments. Only the burial chamber of this tomb has survived, and the ruined upper floor was demolished in the 1940s. In this study, with the help of written and visual resources related to *Sunguriye Tomb*, it has been attempted to determine whether there is a connection between its tile decoration program and the tile mosaic piece identified here.

In the light of the data of the structures built over the XIIth-XIVth centuries in Tokat, this study evaluates tile ornaments in a holistic manner. It reveals that, in addition to well-known Gök Madrasah, there is a rich use of tiles in the buildings during the same period. Some of them, however, have not survived to the present day.

Keywords: Tokat, Niksar, *Sheikh Mekkûn Zaviya*, *Sunguriye Tomb*, *Yağıbasan Madrasa*, Seljuk tiles.

* Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü Türk ve İslam Sanatı Anabilim Dalı, aysednb@istanbul.edu.tr; aysednb@yahoo.com; ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-5091-4877

Giriş

Türklerin Anadolu'yu yurt edinmelerinin yolunu açan 1071 Malazgirt Zaferi'nden kısa bir süre sonra, 1074'te Emir Danişmend Tokat'ı fethetmişti. 1175'te Sultan II. Kılıçarslan döneminde Selçuklu yönetimine geçen şehir, 1243 Kösedag Savaşı'ndan sonra ise Selçuklu yönetiminde etkin bulunan İlhanlılar'ın müdahalesiyle Muineddin Süleyman Pervane tarafından idare edilmeye başlandı. 1335'e kadar muhtelif emirlerin de idaresinde kalan şehir, bu tarihte Eretnoğulları'nın yönetimi altına girdi (Açıkel, 2012: 219-220). İncelediğimiz yüzyıllar ve bölge içinde, Tokat ve Niksar'da, Danişmendli hâkimiyetinden itibaren, Selçuklu ve İlhanlı dönemlerinde de devam eden, cami, medrese, hanegâh, mezar anıtı gibi yapıların inşası, gerek mimari gerekse de süsleme programları açısından türlerinin önemli ve yetkin örneklerini ortaya koymuşlardır.

2012 senesinden itibaren özellikle XII.-XIV. yüzyıllarda Tokat merkez ve Niksar'da inşa edilmiş yapılar üzerine yaptığımız çalışmalar,¹ söz konusu yapıların hem mimari hem de süsleme özellikleriyle dikkatimizi çeken bazı unsurlarını ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Burada ele alınan yapılar, araştırmalara konu olmuş ve çeşitli vesilelerle çalışılmıştır. Bu makalede, Tokat ve Niksar'daki alan çalışması sonucunda elde ettiğimiz veriler ışığında, Selçuklu ve İlhanlı döneminden ele alacağımız yapılarda uygulanmış olan çini süsleme programlarıyla ilgili tespitler paylaşılacak, bazı yeni veriler ve düşünceler üzerinde durulacaktır.

1- Tokat Şeyh Mekkûn Zaviyesi

Yeşilirmak üzerinde, Selçuklu döneminden Hıdırlık Köprüsü'nün (Cisr-i Kebir) batı tarafında yer alan Şeyh Mekkûn Zaviyesi'nin üzerinde yakın zamana kadar kitabe bulunmamaktaydı. 1929-1947 tarihleri arasında Besim Karagülle tarafından hazırlanan Tokat Müzesi Eski Eserler Defteri'nde yer verilen kitabenin bu zaviyeye ait olduğu kabul edilmektedir (Karagülle, 1929-1947: 55-56). Bu kayıta göre binanın etrafını çeviren duvarlar bir sebeple yıkıldıktan sonra, cümle kapısı üzerinde bulunan kitabe, köprünün yanındaki set duvarlarına yerleştirilmiştir. Kitabede tarih yer almazken, "imaret" olarak adlandırılan yapının Sultan II. Mesud devrinde yapıldığı bilgisi bulunmakta, yapı da böylece XIII. yüzyılın sonuna, 1284-1290 yıllarına tarihlenmektedir (Emir, 1994: 34-35).² Zaviyenin 2016'da geçirdiği restorasyondan sonra, köprü'nün set duvarı üzerinde duran bu kitabe alınarak, güney yöndeki kapısı üzerine konulmuştur.

Tokat'ta plan ve fonksiyon açısından benzer örneklerin bulunduğu Şeyh Mekkûn (Şeyh Bektut/Açıkbaş)³ Zaviyesi, hem günümüze ulaşan bölümlerinden hem de eski resimlerinden tespit edildiği üzere yoğun olarak kullanılan çini süslemeleriyle bu yapılardan ayrılmaktadır.

1 2012 senesinden itibaren Tokat'a yaptığımız ziyaretlerde bizi bütün misafirperverlikleriyle karşılayıp, her konuda yardımcı olan, dokümanlarını paylaşan Hasan Erdem ve ailesine çok teşekkür ederim, çalışmamızdaki katkıları büyüktür. Ayrıca, yapıları incelememizde yardımcı olan Tokat Vakıflar Bölge Müdürü Yılmaz Kılınç'a, 2017'deki ziyaretimizde Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde görevli olan Yakup Altıntop'a, Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Sanat Eserleri ve Yapı İşleri'nde görevli Mustafa Uzun'a; Niksar ziyaretlerimizde aynı şekilde misafirperverliklerini gördüğümüz ve her çalışmamızda yardımcı olan Niksar Belediyesi Etüt Proje Müdürü Hüseyin Şahin'e, Etüt Proje Müdürlüğü'nde görevli Serap Kaya'ya ve Kürşat Kılınç'a çok teşekkür ederim. Esasen çalışma alınan izinler doğrultusunda Tokat Müzesi deposunda bulunması muhtemel çini parçaların incelenmesini de içermekteydi. Müzedeki sayım çalışması dolayısıyla bu inceleme şimdilik mümkün olamamıştır. Ancak Müze'nin müsait olduğu ileriki bir tarihte bu çalışmanın da gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.

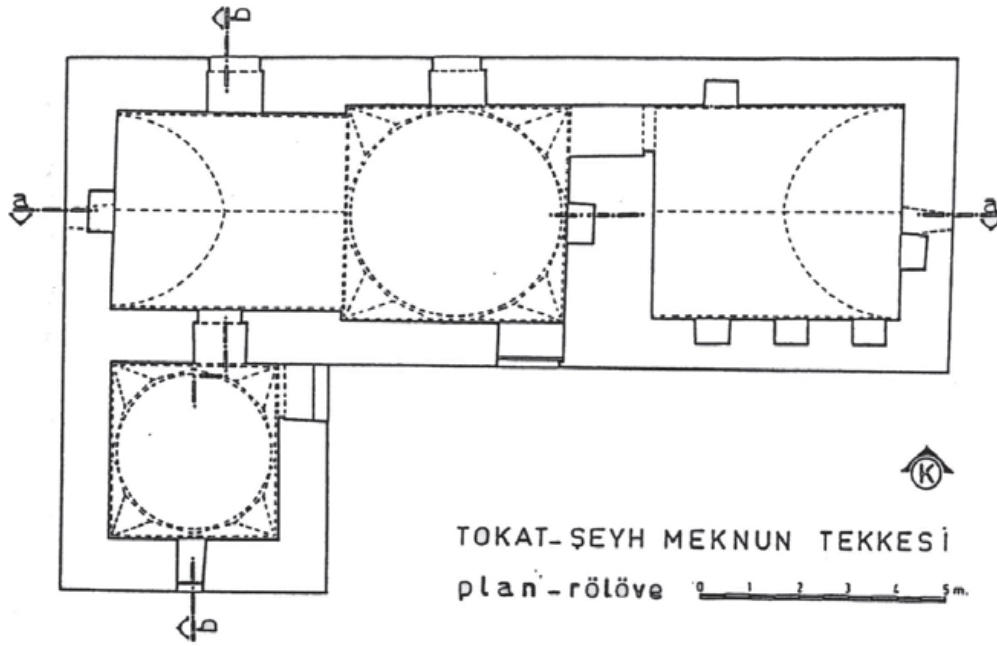
2 Kitabede geçen Sultan kelimesinin Ebu Şems Hanıkahı kitabesine uygun olması, ayrıca 1291-1292 tarihli Sünbül Zaviyesi ve Halef Hanıkahı kitabelerinde de Sultan unvanının yer almasıyla, Şeyh Mekkûn Zaviyesi'nin de Sultan II. Mesud zamanında yapılmış olduğuna kanaat getirilmiştir (Emir, 1994: 34-35).

3 Yapı kaynaklarda, Açıkbaş, Kesikbaş ve Mekkûn isimleriyle anılmıştır. Yapının birkaç isimle anılmasından hareketle S. Emir, Defter-i Evkaf-ı Rum, Evliya Çelebi ve dönemin kayıtlarına dayanarak bir değerlendirme yapmakta, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde sözü edilen birkaç yapıdan en çok Bek Dud Baba adıyla anılan yerin bu zaviye olabileceğini, Mekkûn adının ise tarihsel olaylar sonucu yakıştırılmış olduğunu söylemektedir (Emir, 1994: 34-37). 1574 tarihli Evkaf Defterinde de zaviyeyle ilgili bilgiler yer almakla birlikte isim konusuna değinilmemiştir (Açıkel, 2001: 260-261). Demirtaş ise XVII. yy.dan Evliya Çelebi Seyahatnamesi ve Derviş İbrahim Vakfiyesi, XVIII. ve XIX. yy.a ait tahrir kayıtları ile vakıf muhasebe kayıtlarını inceleyerek yapının isminin Şeyh Bektut/Açıkbaş Zaviyesi olması gerektiğini tespit etmiştir (Demirtaş, 2015: 490-498).

Resim 1. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, kuzey cephe (A.V.Çobanoğlu, 2017)

Şeyh Mekkûn Zaviyesi, kubbeyle örtülmüş kare planlı sofanın doğu yönünde tonoz örtülü dikdörtgen planlı bir oda, batı yönünde tonoz örtülü dikdörtgen planlı bir eyvan ve eyvana güneyden bitişik şekilde konumlanmış kare planlı kubbeli bir türbeden oluşmaktadır. Sofanın üst örtüsüne Türk üçgenleriyle geçiş sağlanmış, aralarında da sivri kemerli sağır nişler yer almıştır (Resim 1-Plan 1). Şeyh Mekkûn Zaviyesi, 1940'lı yıllardan itibaren oldukça harap halde kalmış, sonrasında 1970 ve 1980'li yıllarda Vakıflar İdaresi tarafından çeşitli onarım çalışmalarına tabi tutulmuştur. Bu süreçte çeşitli araştırmacılar tarafından ele alınan yapının mimari durumu, geçirdiği onarımlar ve mimari müdahaleler yayınlardan izlenebilmektedir (Akçay, 1967: 19-24; Yurdakul, 1969: 8-9; Seçgin, 1993: 43-44; Aksulu, 1994: 104-116; Parlak, 2004: 151-170). Yapının uzun bir zaman oldukça harap kalmasıyla bazı orijinal mimari ayrıntılarını kaybetmiş olması muhtemeldir. Çeşitli yayınlarda, yapının girişinin güneyden (bazılarında kuzeyden) sağlandığı, bazı pencerelerin kapalı olduğu, türbenin güney duvarındaki pencerenin sonradan açılmış olabileceği, türbenin eyvan içinden ulaşılan bir kapısının bulunmasıyla birlikte, bu mekâna dışarıdan ulaşan kapısının daha sonraki yüzyıllardaki müdahalelerde açılmış olabileceği gibi çeşitli mimari değişiklikler tartışılmıştır. Günümüzde yapının girişi kuzey cephededir. Söz konusu giriş, vaktiyle içten basık kemerli, dıştan sivri kemerli düzenlemeli olup aslında bir pencereyken kapıya dönüştürüldüğü ileri sürülmektedir (Emir, 1994: 38). Doğu yöndeki oda biri yuvarlak kemerli diğeri mazgal pencere ile batı yöndeki eyvan ise iki yuvarlak kemerli pencereyle dışa açılmaktadır. Güney cephede vaktiyle yapının ana girişi olan basit ve sade, yuvarlak kemerli bir de kapı açıklığı bulunmaktadır.

Plan 1. Şeyh Mecnûn Zaviyesi Planı (Aksulu, 2007)

Şeyh Mecnûn Zaviyesi'nin yayınlarda ve Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edebildiğimiz bilgileri ve resimleri, yapının çini süsleme programı açısından verilerini oluşturmaktadır. Bu bilgilere göre, orta sofanın kubbeye geçişlerinde Türk üçgenlerinin aralarındaki sivri kemerli sağır nişlerin yüzeyleri mozaik çini tekniğinde süslemelerle, eyvan ve türbe duvarları ise yerden yaklaşık 2.00 m. yüksekliğe kadar altıgen formlu firuze sırlı çinilerle kaplı olup patlıcan moru sırlı dikdörtgen çinilerden oluşan bir frizle sınırlanmaktadır.

Erken tarihli yayınında Uzunçarşılı, türbenin içinin çinilerle süslü olduğunu söylemektedir (Uzunçarşılı, 1927: 57). Gabriel, yapıyı incelediği tarihlerde içinde mavi ve siyah sırlı tek renk çinilerle meydana getirilmiş duvar kaplamalarının kalıntılarından ve yapının tümüyle bu çini süslemelerle kaplı olduğu düşünüldüğünde farklı bir etki yaratacağından bahsetmektedir (Gabriel, 1934: 105-106). 1969 yılına ait bir çalışmada ise, muhtemelen eyvan duvarlarındaki çinilerin bir kısmı ve harç izleri hala görülebilirken, yalnızca türbe duvarlarındaki çinilerden ve kapı kemerlerinin üzerinde yer alan mozaik çini süslemelerden bahsedilmiştir (Göksel, 1969: 23). Bu çalışmada yer alan fotoğraflardan biri, sofayı örten kubbenin Türk üçgenlerinin arasında kalan sivri kemerli sağır nişlerden iki tanesini (muhtemelen sofanın doğu ve kuzey yönleri) göstermektedir. Bu nişlerden birinde firuze sırlı altıgenlerin kaydırmalı düzenlenmesi ve aralarına patlıcan moru sırlı üçgen parçaların yerleştirilmesiyle oluşan bir desen yer alırken, diğerinde ise uçları yatay kesilmiş firuze sırlı dikdörtgen parçalar ve aralarına yerleştirilmiş patlıcan moru sırlı kare parçalarla meydana getirilmiş geometrik bir desenin yer aldığı, çoğunluğu dökülmüş, ancak kenarlarda kalmış izlerden anlaşılabilir (Göksel, 1969: Resim 46; Resim 2).

Resim 2. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, kubbe eteğindeki sağır nişlerde çini süsleme (Göksel, 1969)

İç mekânla ilgili diğer fotoğraflarda ise türbenin kuzey cephesinde eyvandan ulaşılan kapısı ve doğu cephesinde dışa açılan kapısı üzerindeki mozaik çini süslemeler ayrıntılı biçimde görülebilmektedir. Ayrıca, bu fotoğraf, günümüzde türbede dışa açılan bir kapı şeklinde düzenlenmiş olan açıklığa da dikkatimizi çekmektedir. Bu açıklık, altta görülen pencere sövesi şeklindeki bir taşın varlığıyla, orijinalinde kapı açıklığından ziyade bir pencere açıklığı şeklinde düzenlenmiş izlenimi vermektedir (Göksel, 1969: Resim 48; Resim 3). Zaviyenin girişi günümüzde kuzey cepheden sağlanmakla beraber, asıl girişinin güney cephedeki kapı olduğu ileri sürülmektedir. Döneminde de kullanılan girişin güney yöndeki kapı olduğu düşünüldüğünde, türbenin yan (doğu) cephesindeki bu pencereyle, yapıya gelenlerin içeri girerken önünden geçtiği bir dua penceresi şeklinde düzenlenmiş olduğu düşünülebilir. Sonraki yıllarda, bir gereklilik nedeniyle bu pencerenin kapıya dönüştürülmüş olması muhtemeldir. Bu kapının kemerinde bulunan çini mozaik süslemeler, türbenin diğer kapısında bulunanlarla karşılaştırılarak, itinasız, düzensiz ve teknik olarak farklı oldukları söylenmiş, böylece de bu ikinci kapı açıldıktan sonra mozaik çini süslemelerin daha sonraki bir dönemde yapıldığı ileri sürülmüştür (Emir, 1994: 39-40).⁴ Ancak hem teknik hem de yapının diğer alanlarında kullanılan çinilerle, görüntü, renk ve işçilik olarak çok paralel olduğu görülen bu süslemeli alanın daha sonraki bir dönemde yapıldığı fikri isabetli görünmemektedir.

⁴ S. Emir, türbenin doğu cephesinde yer alan bu ikinci kapının açılmasına gerek olarak, yapının içinden ulaşılan türbe kapısının kapatılıp mihrap olarak kullanılmış olabileceğini söylerken, bu işlemin XVI. yüzyıldan önce olması gerektiğini belirtmektedir (Emir, 1994: 40). Dışa açılan kapı kemeri üzerindeki mozaik çini süsleme ise, XIII.-XIV. yüzyıllara ait görülen tekniğiyle, en geç bu zaman dilimi içinde kalan bir çalışmaya işaret edebileceği gibi, Emir'in yukarıdaki tahmini bu durumu açıklamaya yeterli olmamaktadır.

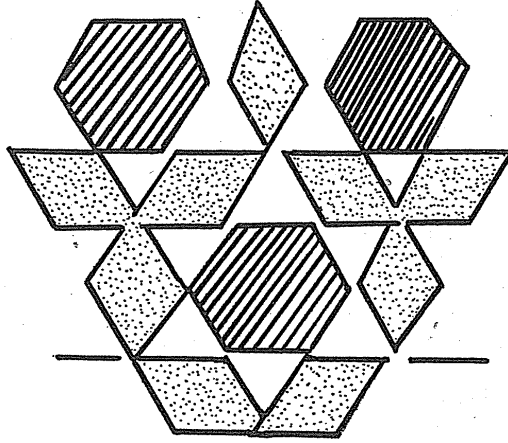
Resim 3. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, türbenin kuzey ve doğu kapıları (Göksel, 1969)

1970'li yıllarda yapıyı inceleyen H. Kasapoğlu'nun çalışmasında, batı yöndeki eyvanın duvarlarının yarıya kadar firuze renkli çiniyle kaplı olduğu hem kalan çiniler hem de harç izlerine dayanarak belirtilmekte, ayrıca türbe duvarlarını kaplayan çiniler ile kapı kemerleri üzerindeki mozaik çini süslemeler ayrıntılı olarak anlatılarak fotoğraflarına da yer verilmektedir (Kasapoğlu, 1972: 27, Resim 82, 83, 84, 118).

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün arşivinden (TVBMA) ulaştığımız fotoğraflar ise hem yapının mimari durumu ve geçirdiği değişiklikler, hem de çini süsleme programı hakkında değerli veriler sunmaktadır. 1970'lerin başına ait bu fotoğraflardan batı yöndeki eyvanın duvarlarını kaplayan çinilerin ve dökülen kısımların harç izlerinin, ayrıca türbede kapı kemerleri üzerindeki mozaik çini süslemelerin, bozulmadan ve yok olmadan önceki orijinal haliyle yer aldıkları görülebilmektedir (TVBMA, 600001008-FT001 numaralı fotoğraf dosyası; Resim 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10).

Resim 4-5. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, türbenin kuzey kapısı üzerindeki süsleme (TVBMA)

Resim 6. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, Türbenin kuzey yöndeki kapı kemerinde süsleme (Carcaradec, 1976)

M. Carcaradec, 1976 tarihli çalışmasında yapının mimari unsurları üzerinde durmakla birlikte, çini süslemelerle ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir. Carcaradec'in tespitlerine göre eyvanın duvarlarını 1.90 m. yüksekliğe kadar kaplayan altıgen firuze sırlı çinilerin ölçüsü 21 cm. olup, 5x10 cm. ölçülerindeki dikdörtgen patlıcan moru sırlı çinilerden oluşan bir diziyile çevrelenmektedirler (Carcaradec, 1976: Pl.XII-Fig.8; Pl.XIV-Fig.11-12; Resim 8).

Resim 7-8. 1970'lerde batı yöndeki eyvanın duvarlarında çiniler, harç izleri, (TVBMA)

Resim 9-10. 1970'lerde batı yöndeki eyvanın duvarlarında çiniler, harç izleri (TVBMA).

Resim 11-12. Şeyh Mekkûn Zaviyesi, eyvan ve orta sofa (A.V. Çobanoğlu, 2017)

Yazar, 1975 senesindeki tespitlerine göre, türbenin doğu yönünde kapı kemerindeki süslemelerin 7 cm. ölçüsünde firuze sırlı yıldız ve 4 cm. ölçüsünde altıgen patlıcan moru sırlı çinilerden oluştuğunu, türbenin kuzey yöndeki kapı kemeri üzerindeki süslemede yer alan patlıcan moru sırlı altıgen çinilerin 3 cm. ve yine firuze sırlı baklava şeklindeki parçaların da 3 cm. ölçüsünde olduğundan bahsetmektedir. Carcaredec, sofa kubbesindeki sağır nişler içindeki çini kalıntıla-

rını görmüş ve tarif etmiştir (Carcaredec, 1976: Pl.XIII-Fig.9; Pl.XV-Fig.13). Özellikle türbenin kuzey ve doğu cephelerindeki kapıların kemerleri üzerindeki mozaik çini süslemelerin tekniği üzerinde de ayrıntılı olarak duran yazar, kuzey kapısı üzerindeki kompozisyonda çini parçalarının daha seyrek yerleştirilmesi suretiyle harcın daha fazla görünmesinden hareketle bu süslemenin XIII. yüzyılın ilk yarısı, doğu kapısı üzerindeki çini parçalarının derzler fark edilmeyecek şekilde daha sık yerleştirilmesi sonucu oluşan kompozisyonun ise XIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olabileceğini ileri sürmektedir (Carcaredec, 1976: 113, 115-116; Pl.1, Pl.2; Resim 6). Ancak yukarıda da değindiğimiz gibi, türbenin kapı kemerleri üzerindeki mozaik çini süslemeler birbirlerine benzemekte, renk, düzen ve teknik bakımından tek seferde yapılmış olduklarını düşündürmektedir.

Yapıdaki çini dekorasyonu, türbe dışındaki alanlarda bulunanlar tamamen yok olmadan önce M. Meinecke'nin çalışmasında da yer almıştır. Meinecke, sofanın kubbe eteğindeki sağır nişlerde yer alan geometrik düzenlemeli mozaik çini süslemelerden ve eyvanın duvarlarını 1.80 m. yüksekliğe kadar kapladığını gördüğü firuze sırlı altıgen çinilerden ve patlıcan moru sırlı çini bordürden bahsetmektedir. Eyvandaki altıgen çinilerin 19x17 cm. bordürü oluşturan dikdörtgen patlıcan moru çinilerin de 17-18 cm. ölçülerinde olduğunu kayıt etmekte ve kapı kemerleri üzerindeki mozaik çini düzenlemeleri tanımlamaktadır. Firuze renkli altıgen çinilerin kullanımını Sivas Buruciye Medresesi (1271)'nin türbesiyle, türbenin kapıları üzerindeki süslemeleri Harput Arap Baba Mescidi (1279) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299-1300) mihraplarında kullanılan örneklerle karşılaştırılmıştır (Meinecke, 1976: 468-470).

Resim 13.Türbenin iç mekânındaki çini dekorasyon (A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 14. Türbenin güney ve batı cepheleri (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Resim15.Türbenin kuzey duvarı (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Yukarıda bahsedildiği üzere, yapıda yer alan çini süsleme programı, 1976 yılına kadar izlenebilmekte, ancak 1990 senesinden sonra olan yayınlarda artık kubbe eteğindeki ya da eyvandaki

çinilerin izine rastlanamamaktadır. 1983-84 yıllarında gerçekleştirilen onarıma kadar bu çinili alanlar muhtemelen tamamen yok olmuştu. Özellikle eyvanın mevcut bulunan çinilerinden günümüze hiçbir iz ulaşmamışken türbenin çinileri ise nispeten korunmuştur. 2016 senesinde bir restorasyon çalışması daha geçiren yapının, bu döneme kadar içi tamamen sıvalı olup, türbe mekanındaki çinilerin de bir kısmının üzerinin sıvalı olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 2004 senesinde, türbenin doğuya açılan kapı kemiği üzerindeki mozaik çini süslemeli köşeliğin sıvayla kapalı olduğu fark edilmekte (Parlak, 2004: 438-440, Ş.E-56-59), günümüzde bu sıvanın kaldırılmasıyla kemer köşeliği üzerindeki çininin sağlam kalan kısmı görülebilmektedir. Aynı durum türbe duvarlarını kaplayan çiniler için de geçerlidir. Duvarların muhtelif alanlarının önceki resimlerde sıvalı olduğu tespit edilmekle birlikte, daha sonraki çalışmalarda bu sıvaların kaldırılmasıyla altından çini kaplamalı bölümler açığa çıkarılmıştır. Günümüzde, yapının içindeki sıvalar tamamen kaldırılmıştır. Türbe dışındaki alanlar moloz taş örgülü duvarlara sahiptir (R.11, R.12).

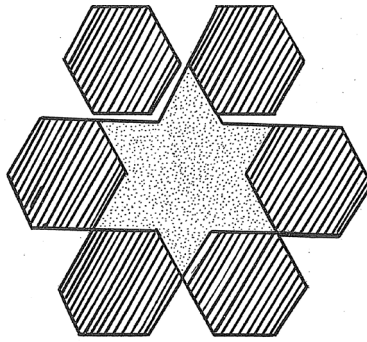
Böylece, yapının günümüzdeki durumunda, çiniler yalnızca türbe bölümünde karşımıza çıkmaktadır. Türbenin içi yaklaşık 3.50x3.50 m. ölçülerindedir. Tespitimize göre, türbe duvarları, yerden 2.30 m. yüksekliğe kadar, kenarları 11 cm., çapı ise 21 cm. ölçüsünde altıgen firuze sırlı çiniler ile kaplıdır. Çinilerle meydana getirilen duvar panoları, patlıcan moru sırlı ve 8,5x18 cm. ölçüsünde dikdörtgen çinilerin yatık bir sıra halinde yerleştirilmesiyle oluşan bordürle üç yönden sınırlanmaktadır (Resim 13, 14, 15). Türbenin iç mekânında, her cephede aynı düzen tekrar edilmiştir. Resimlere göre, türbeye girişi sağlayan kapının kenarlarına firuze renkli dikdörtgen formda bir dizi çini yerleştirilmişti (R.15). Bu çini dizisi ve kemer köşeliklerinde vaktiyle yer alan mozaik çini bezeme günümüze ulaşamamıştır. Burada baklava şeklindeki firuze renkli çini parçaları, uçlarından birleşmek üzere üçlü gruplar meydana getirmekte, bu suretle dıştan altıgen, içten ise altı kollu yıldız formları oluşmakta, ortasında yine altıgen patlıcan moru sırlı çiniler bulunmaktadır. Çini parçaların yerleştirildiği alçı zeminin de görülmesiyle kompozisyonda üç renkli bir görüntü oluşmuştur (Resim 4, 5). Türbenin doğu cephesinde, günümüzde kapı olan açıklığın kemer köşeliklerindeki desen günümüzde nispeten sağlamdır. Burada ise altı kollu firuze sırlı altı kollu yıldız çinilerin kolları arasına yerleştirilen patlıcan moru altıgenler bir kompozisyon meydana getirmekte olup, bu kompozisyon derz aralığı kalmayacak şekilde alçı zemine yerleştirilmiştir. Kemer köşeliğinin sağ tarafı da günümüze ulaşmamıştır (Resim 16, 17, 18, 19). Türbenin duvarlarını kaplayan çiniler, doğu ve güney cephesinde nispeten daha fazla korunmuş, batı ve kuzey cephelerinde ise oldukça eksik olarak günümüze ulaşmıştır. Türbenin

Resim 16. Türbenin doğu kapısının kemiği üzerindeki süsleme (A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 17. Türbenin doğu kapısının kimeri üzerindeki süsleme (A.Denkıalbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 18. Türbenin doğu kapısının kimeri üzerindeki süsleme, (Carcaradec, 1976)

Resim 19. Türbenin doğu kapısı üzerindeki süsleme, 1970'li yıllar (TVBMA)

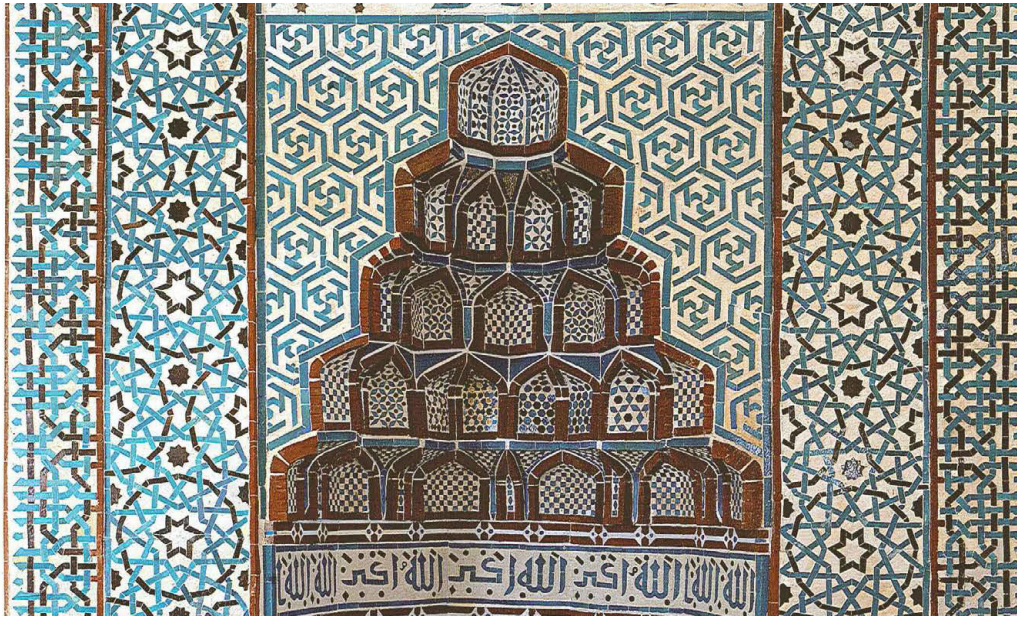
Yapıya ait olduğu kabul edilen kitabenin üzerinde tarih bulunmamakta ancak “Sultan” ve “imaret” kelimelerinden ve Tokat’ta aynı dönemde inşa edilen diğer tarikat yapılarından yola çıkılarak Sultan II. Mesud devrinde 1280-1290 yılları civarında, bir tarikat yapısı olarak inşa edildiği kabul edilmektedir. Bu yapıdaki çini süslemeli alanlar tarihlleme için yardımcı diğer unsurlar olarak görülmüş olup çini süslemelerin tekniği ve kullanılışı 13.yy.ın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Yapının batı yöndeki eyvanının ve türbesinin duvarlarını yarı yüksekliğe kadar kaplayan firuze sırlı altıgen çiniler, aynı yüzyıldaki diğer yapılarda da karşımıza çıkmaktadır. Konya Sırçalı Medrese (1242)’nin ana eyvan duvarlarında, Konya Sırçalı Mescit (XIII.yy.2.yarısı)’te, Konya Bulgur Tekkesi (XIII.yy.2.yarısı)’nde, Sivas Buruciye Medresesi (1271) türbenin duvarlarında, Konya Sahip Ata Hanegâhı ve Türbesi (1283)’nin duvarlarında (Resim 20), Tokat Gök Medrese (1270’ten sonra)’nin revaklı avlu duvarlarının ikinci kat hizasında firuze sırlı altıgen çiniler (Resim 21), çoğunluğunda patlıcan moru sırlı çinilerden oluşan bordürlerle sınırlanmış olarak görülmektedir (Yetkin, 1986: 52-58; 101-102; 107; 91-92; 73-82; 94-96; Arık, 2007a: 37-190; Arık, 2007b: 29-69; Bilici, 2016b: 442-488; Bilici, 2016c: 8-29, 266-275, 408-413). Türbenin kapıları üzerinde bulunan mozaik çini tekniğindeki süslemelerin çok benzerleri, özellikle kuzey kapısı üzerinde olan örneği Akşehir Ulu Camii (1213) mihrabı (Resim 22), Konya Sırçalı Medrese (1242) giriş eyvanı mukarnaslarında (R.23), Harput Arap Baba Mescidi (1279) ve Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1299) mihraplarının mukarnaslarında görülmektedir (Yetkin, 1986: 60-61; 52-58; 97-98; 125-127; Arık, 2007a: 37-190; Arık, 2007b: 29-69; Bilici, 2016a: 437-441; Bilici, 2016b: 442-488; Bilici, 2016c: 8-29). Ayrıca firuze ve patlıcan moru sırlı çini parçalarının, üçgen, altıgen, dikdörtgen çubuklar, daire, kelebek, baklava gibi çeşitli formlarda küçük küçük kesilerek alçı zemin üzerinde hazırlandığı çini mozaik tekniğindeki benzer örnekler, bu dönemde özellikle Konya Sahip Ata Camii (1258), Konya Sırçalı Mescit (XIII.yy.sonu) (Resim 23), Kayseri Köçük Camii (XIII.yy.sonu), Konya Beyhekim Mescidi (XIII.yy.sonu), Ankara Arslanhane Camii (XIII.yy.sonu) mihraplarının mukarnas dizilerinde görülmektedir (Yetkin, 1986: 73-82; 29-32; 105-106; 110-113, Arık, 2007a: 37-190; Arık, 2007b: 29-69; Bilici, 2016a: 154-162; Bilici, 2016b: 442-488; Bilici, 2016c: 8-29). Resimlerden sofanın kubbe eteğinde, sağır nişler içinde yer aldığı anlaşılan düzenlemeler de, Konya İnce Minareli Medrese (1264)’de, Sivas Gök Medrese (1271) mescidinde, Sivas Buruciye Medresesi (1271) türbesinde, Erzurum Çifte Minareli Medresesi (1290 civarı) minare kaidelerinde, Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (1317) vb. gibi örneklerde mevcut bulunan düzenlemelerle benzerdir (Yetkin, 1986: 82-83; 84-91; 91-92, Arık, 2007a: 37-190; Arık, 2007b: 29-69; Bilici, 2016a: 494-503).

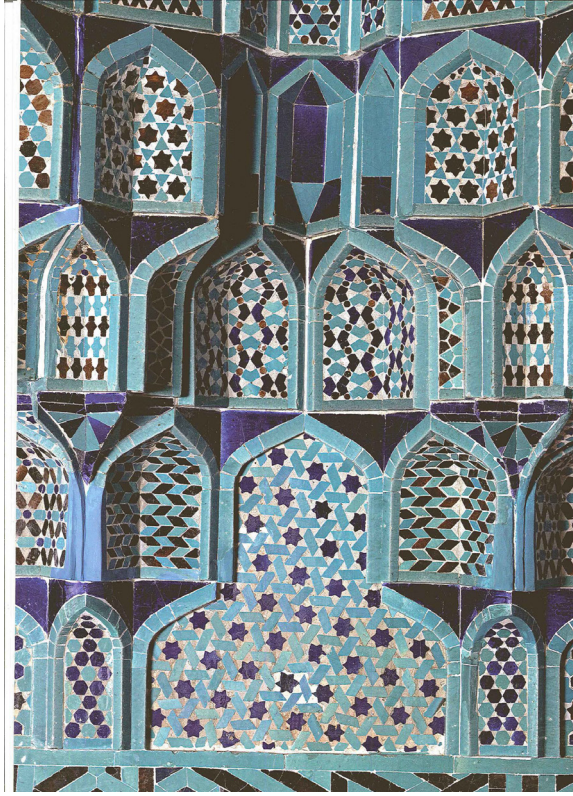
Resim 20. Konya Sahip Ata Türbesi (www.mustafacambaz.com)

Resim 21. Tokat Gök Medrese, ikinci kat kemer araları (Arık, 2007a)

Resim 22. Akşehir Ulu Cami mihrabı (Arık, 2007a)

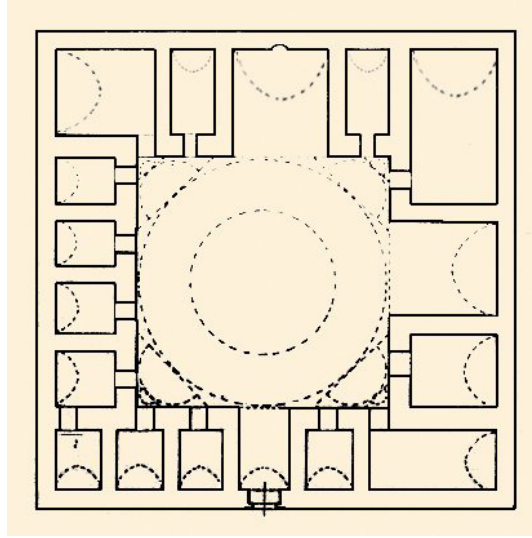
Resim 23. Konya Sırçalı Mescit mihrabı (Arık, 2007a)

Resim 24. Konya Sırçalı Medrese, giriş eyvanı (Arık, 2007a)

2- Tokat Yağbasan Medresesi

Yağbasan Medresesi'nin, 1247 tarihli kitabesine göre Danişmendli döneminde Melik Nizamaddin Yağbasan (1142-1164) tarafından XII. yüzyılın ortalarında inşa edildiği, 1247'de Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında ise kapsamlı bir onarım gördüğü kabul edilmektedir. Medrese, kare planlı ve iki eyvanlı olup avlusunun üzeri tromplarla geçişi sağlanan, ortasında genişçe bir açıklık bulunan kubbe ile örtülüdür. Eyvanlar arasında dikdörtgen planlı tonozlu mekânlar yer almaktadır. Yapının girişi kuzey yönde ve günümüze ulaşan haliyle sade bir açıklık olarak ele alınmıştır (Kuran, 1968: 41-42; Kuran, 1969: 16-18; Sözen, 1972: 21-25; Aksulu, 1994: 59-72; Plan 2).

Plan 2. Tokat Yağbasan Medresesi planı, (Sözen, 1972)

Resim 25. Yağbasan Medresesi, güney eyvanı (A.Denkıalbant Çobanoğlu, 2017)

Yapı, bölgenin geçirdiği depremlerde hasar almış, sonrasında uzun yıllar demirhane, dükkân, depo vb. çeşitli amaçlarla kullanılması gibi sebeplerle oldukça harap halde kalmış, 1990'lı yıllardan itibaren de bazı çalışmalar gerçekleştirilmiştir. 1989 senesinde yapının restitüsyonu için ölçüm çalışmalarında, kuzeydoğu yöndeki bir mekânda zeminin tesviyesi yapılmaya başlanmış, 0.50 cm. derinliğe rağmen orijinal zemin tespit edilemeyince, daha derinde olduğu düşünülmüş ve bunun ancak kazı çalışmasıyla belirlenebileceği ortaya çıkmıştır (Aksulu, 2007: 64-66).

Resim 26. Yağıbasan Medresesi, güney eyvanı, 2006'da kazıda çıkan çiniler (Aksulu, 2013)

Resim 27. Yağıbasan Medresesi, güney eyvanı, 2006'da kazıda çıkan çiniler (Arık, 2007a)

2002 senesinden itibaren yapılan kazılar sonucunda ise medresenin, şimdiye kadar bilinenin aksine iki katlı olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar devam ederken, 2006 senesinde tespit edilen bir diğer sonuç ise şaşırtıcı olmuştur (Arık, 2007a: 39; Arık, 2007b: 32; Aksulu, 2007: 64-66; Resim 26). Yapının girişinin karşısına denk gelen güney eyvanının yan duvarında (doğu duvarında) yaklaşık 1.00 m. yüksekliğinde ve 2.55 m. eninde bir alanı kaplayan 56 adet, kenar uzunlukları 11 cm. ve genişliği 21 cm. olan altıgen firuze sırlı çini in-situ olarak tespit edilmiştir (Resim 27). Çinilerin etrafında, dökülmüş olan çinilerin de harç izleri görülmektedir. Ayrıca, kalan izlerden, firuze sırlı çini kaplamayı, üstten bir sıra yatık şekilde yerleştirilmiş olan patlıcan moru sırlı dikdörtgen çinilerin sınırladığı anlaşılmaktadır. Günümüzde, tespit edilen çinileri korumak amaçlı üzerine sürgülü kapaklı bir camekân yapılmış, çinilerin etrafı da harçla sıvanmıştır (Resim 25, 28, 29).

Resim 28. Yağıbasan Medresesi, güney eyvandaki çiniler (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 29. Yağıbasan Medresesi, güney eyvandaki çiniler (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Çinilerin, yapının ilk inşa edildiği Danişmendli döneminden mi olduğu, 1247 yılında geçirdiği bilinen kapsamlı onarımında mı, yoksa XIII. yüzyılın sonlarında süsleme dekorasyonu olarak elden geçirilmesi suretiyle mi eklendiği konusu muğlak kalmaktadır. O.Arık, tespit edilen çinilere dayanarak, yapının belki de ilk inşa döneminde de çini mozaik ya da levha çinilerle süslenmiş olma ihtimalini düşünerek, bu çinilerin yapının ilk inşa döneminden olması halinde ise Anadolu'daki en erken çinili yapılardan biri olabileceğini söylemektedir (Arık, 2007a:39; Arık, 2007b: 32).

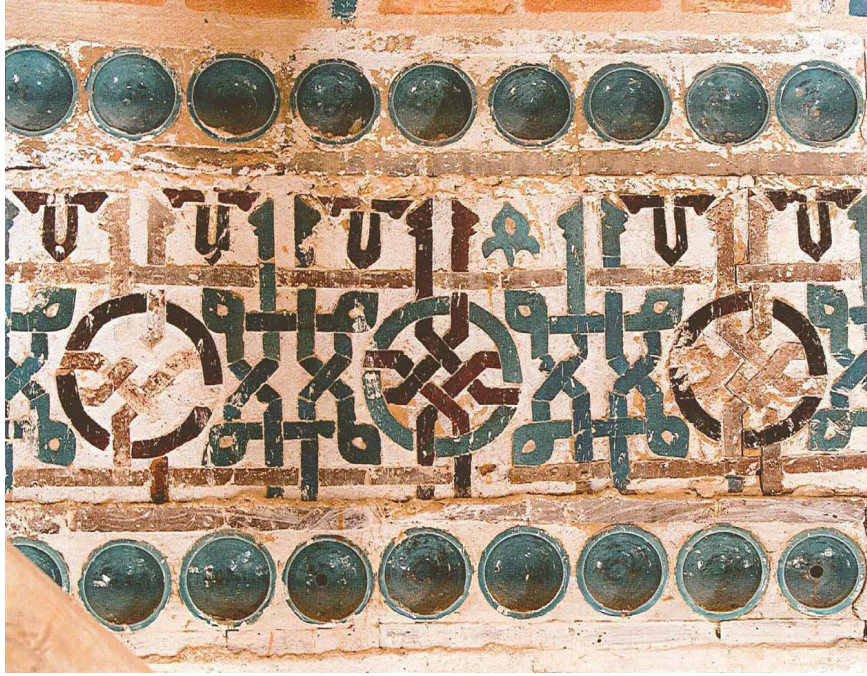
Söz konusu çinilerin özelliklerine bakıldığında, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Konya, Sivas ve Tokat'taki (Konya Sırçalı Medrese (1242)'nin ana eyvan duvarlarında, Konya Sırçalı Mescit (XIII.yy)'te, Konya Bulgur Tekkesi'nde (XIII.yy), Konya Sahip Ata Hanikâhı ve Türbesi'nin duvarlarında (1283), Sivas Buruciye Medresesi (1271) türbe bölümünün duvarlarında, Tokat Gök Medrese (1270'ten sonra) yapılarda görülen altıgen firuze çinilerden oluşan ve duvarların yarı yüksekliğine kadar kullanılan kaplamaların patlıcan moru sırlı çini friziyle sınırlanarak oluşturduğu dekorasyonlara benzerdir. Bu sebeple de XIII. yüzyılın ortalarından sonra, medresenin mihrabının da bulunduğu güney eyvanının dekorasyonunda bu kompozisyonun kullanıldığı düşünülebilir.

Resim 30. Yağlıbasan Medresesi, kubbedeki kuşakta yer alan yuvalar (Cantay, 1976)

T. Cantay'ın çalışmasında ise yapının süslemesiyle ilgili bir ayrıntı daha dikkati çekmektedir. Cantay, kubbenin orta kısmında kesme küfeki taşlarından meydana gelen kuşakta, 75 cm. ara ile taşların üzerinde görülen 10 cm. derinliğinde ve 15 cm. çaplı düzgün yuvarlak yuvaların varlığını belirtmekte ve buralara keramik (muhtemelen sırlı) süs çanaklarının yerleştirilmiş olabileceğini söylemektedir (Cantay, 1976: 76; Resim 30). Keramik süs çanakları, yapıların iç mekânlarında kubbe eteği, mihrap çevresi gibi alanlarda, minarelerinde, dış cephelerinde kapı ve pencere alınlıklarında, örneklerine rastladığımız süsleme öğeleridir (Demiriz, 1973:

175-208). Tuğla örgüler içindeki yuvalarda kullanıldığı gibi, taş yüzeylerde hazırlanan yuvalara da yerleştirilmişlerdir. Yapının iç mekânında, kubbe eteğinde kullanılmış örneği Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi'nde (1235) (Resim 31), taşa yerleştirilmiş örnekleri ise Divriği Emir Kame-reddin Türbesi (1196) külah eteğinde ve Tercan Mama Hatun Kümbeti (XIII.yy.sonu) külah yüzeyinde olmak üzere karşımıza çıkmaktadır (Demiriz, 1973: 177, 179-180). Ancak Yağlıbasan Medresesi'nde keramik süs çanaklarının herhangi bir izi olmadığı için, ihtimal olmakla birlikte, erken bir tarihte, burada da kesin olarak kullanılıp kullanılmadığı bilinmemektedir.

Resim 31. Akşehir Küçük Ayasofya Mescidi, kubbe eteği (Arık, 2007a)

3- Tokat Sefer Paşa Türbesi

Tokat merkezde bulunan ve halk arasında Sefer Paşa ya da Gömlekçi Baba Türbesi olarak da bilinen yapının vaktiyle bitişiğinde bulunan mescidin kitabesine göre 1251-52 yıllarında, mescidin de banisi olan Ebubekir bin Lokman tarafından yaptırıldığı kabul edilmektedir (Uzunçarşılı, 1927: 7; Tuncer, 1986: 248; Seçgin, 1994: 66-67; Önkal, 1996: 257; Aksulu, 1996: 191, 198-199, Gündoğdu vd., 2006: 138-139). Aslında yanında mescidi ve zaviyesi de bulunan yapılar topluluğundan günümüze türbe, restorasyon görmüş haliyle nispeten sağlam ulaşmış, diğer mekânlar ise duvarları yükseltilmek suretiyle korunmuştur. Kare planlı yapı, içten kubbe dıştan ise piramidal bir külah ile örtülü olup sade bir düzenlemeye sahiptir. Beşik tonozlu cenazelik bölümü vardır (Resim 32). Yapıda, günümüzde herhangi bir süsleme bulunmamaktadır. Ancak kaynaklardan öğrendiğimize göre, bu yapının da vaktiyle çinilerle süslü olduğunu düşündürecek verileri bulunmaktaydı. Yapının 1970'li yıllardaki incelemelerinde iç mekânında sıva içlerinde, ayrıca yerlere dökülmüş vaziyette firuze renkte çini parçaları tespit edilmişti. Bunların yanı sıra, kubbenin ortasında yer alan bir madalyonun izleri de yine bu yıllarda görülebilmekte olup kubbe göbeğinde vaktiyle var olan sırlı tuğla-çini süslemeli bir madalyonun varlığını akla getirmişti (Aksulu, 1996: 198; Önkal, 2018: 227-230).

Yapının Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'ndeki fotoğraf dosyasında yukarıda bahsedilen izleri kanıtlayacak herhangi bir veri tespit edilememiştir. Ancak bu fotoğraflardan yapının 1990'ların başına kadar harap durumda kaldığı ve bu tarihlerde bir restorasyon çalışması ge-

çirdiği görülebilmektedir. Yapıya ait olup olmadığı konusunda bir kayıt olmamakla beraber, geçirdiği restorasyon çalışmalarını belgeleyen fotoğraf dosyasında bulunan, muhtemelen yapının mescidi ve diğer mekanların da bulunduğu alandaki düzenleme çalışmaları sırasında tespit edilen bir çini parçası fotoğrafı dikkatimizi çekmiştir (TVB MA, 600001005-FT004-d).

Resim 32 . Sefer Paşa Türbesi (A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

On kollu yıldızdan gelişerek geometrik bir düzenleme olduğu anlaşılan sıraltı tekniğindeki çini parçasında, kollar beyaz, aralarında kalan bölümler ise firuze ve kobalt mavisi renklerinde (Resim 33). Çini parçasının yapıya aidiyeti veya yapıdaki yeri tam olarak belirlenememiştir. Benzer desendeki çiniler, bu yapının tarihinden biraz önce tamamlanmış olan Sivas İzzeddin Keykavus Şifhanesi'ndeki türbenin sandukalarda da karşımıza çıkmaktadır.

Resim 33. Sefer Paşa Türbesi ve etrafındaki yapılarda gerçekleştirilen çalışmada tespit edilen çini parçası (TVBMA)

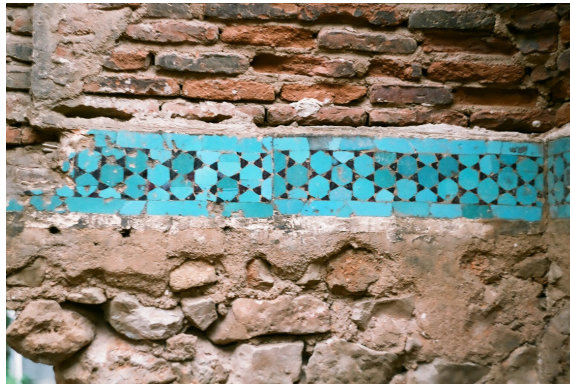
4- Tokat Murad Sevdekâr Türbesi

Tokat merkezde yer alan yapının kitabesi bulunmamakta, ancak planı ve günümüze ulaşan çini süslemeli bölümleriyle Selçuklu döneminde, XIII. yüzyılın sonlarına tarihlenmektedir (Seçgin, 1994: 73-74; Aksulu, 1996: 203-209; Gündoğdu, 2006: 146-147; Önkal, 2018: 333-334). Kare planlı yapının batı cephesindeki büyük sivri kemer, türbe mekânının eyvan şeklinde dışa açılmasını sağlamaktadır. Türbe içten kubbe, kalan izlere göre de dıştan piramidal bir külahla örtülü olmalıdır. Uzun süre harap durumda kalmış, yakın yıllarda onarım geçirmiştir.

Resim 34. Murad Sevdekâr Türbesi, restorasyon öncesi, 1998 (TVBMA)

Yapıda mevcut izlere göre, iç mekânda, kubbe eteğinde dolaşan mozaik çini süslemeli bir bordür ve kubbeye geçiş elemanları arasındaki yüzeylerde sağır nişler içinde yine mozaik çini süsleme bulunmaktadır (Resim 34). Yaklaşık 30 cm. eninde olduğu tahmin edilen mozaik çini bordürde, altıgen formunda firuze sırlı çiniler ve altıgenin kenarlarına birleşen üçgen şeklinde lacivert sırlı çinilerle altı köşeli yıldız kompozisyonu oluşturulmuştur. Bordürü her iki yanından yatık yerleştirilmiş dikdörtgen şeklinde firuze sırlı çiniler sınırlandırmaktadır. Bordürün izleri yalnızca kuzey ve doğu duvarlarında kalmıştır. Kubbe geçişlerinin arasındaki sivri kemerli sağır nişlerden ise yalnızca doğu duvarındaki, oldukça bozuk olmakla birlikte günümüze ulaşabilmiştir (Resim 36, 37).

Resim 35. Murad Sevdekâr Türbesi, çini mozaik kuşak, (TVBMA)

Resim 36. Murad Sevdekâr Türbesi, (A. Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Kalan izlerden, nişin çerçevesini dikdörtgen firuze çinilerin oluşturduğu anlaşılmaktadır. Nişin her iki kenarında dikeyde baklava şeklindeki firuze çinilerin arasında lacivert yuvarlak çinilerden oluşan bir dizi yer aldığı görülmektedir. Nişin orta bölümü tamamen tahrip olmuş, sivri kemerinin hemen altında, firuze ve lacivert sırlı çinilerin alternatif olarak dizilmesiyle oluşan stilize bir çiçek motifi, bunun iki yanında ise bordürde yer alan desenin benzeri olarak altıgen firuze ve lacivert üçgen çinilerden oluşan yıldız kompozisyonu yer almıştır. Çinilerin yerleştirildiği harçlı zeminin de görülmesiyle üç renkli bir etki sağlanmıştır (Resim 38).

Resim 37. Murad Sevdekâr Türbesi, mozaik çini kuşak (A. Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 38. Murad Sevedkâr Türbesi, sağır pencerede çini süsleme (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Buradaki bordürün benzerleri, yine 13. yüzyılın ortalarından itibaren Konya Sahip Ata Camii (1258) mihrabında, Tokat Gök Medrese (1270'den sonra) ana eyvanında, ikinci kat kemer içlerinde de görülebilmektedir.

5- Tokat Sümbül Baba Hanikâhı

Tokat'ta bulunan tarikat yapılarından biri olan Sümbül Baba Hanikâhı, 1291-92 yıllarına ait olup, kubbeli bir sofa, tonozlu eyvan ve yapıya bitişik türbe bölümlerinden oluşmaktadır (Resim 39). Bitkisel süslemenin hâkim olduğu bir taçkapiya sahiptir. Türbenin doğu cephesindeki pencerenin lentosunda yer alan üç adet altıgen formlu boşluk dikkati çekmektedir. Altıgen boşlukların kenarları 11 cm., genişlikleri ise 20-21 cm.lik ölçüleriyle altıgen formlu çinilerin ölçülerine uymaktadır (Resim 40). Bu yapıda çini kullanıldığına dair herhangi bir veri olmamasına rağmen, söz konusu boşlukların, formları ve ölçüleri itibariyle vaktiyle taş lentoya yerleştirilmiş ve dönemin örneklerinde sıklıkla görüldüğü üzere, firuze sırlı altıgen formlu çinilere ait olabileceği düşünülebilir⁵.

Resim 39. Tokat Sümbül Baba Hanegâhı, türbe (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

⁵ Altıgen formlu bu boşluklara çini plaka yerleştirilmiş olma ihtimalinin yanı sıra, Tokat'ta Nureddin ibn Sentimur Türbesi ve Halef Gazi Hanikahı'nda, Niksar'da Çöreği Büyük Tekkesi örneklerinde görüldüğü üzere, kapı kemerlerinde oluşturulan boşluklara "kırmızı mikritik kumtaşı"ndan parçalar yerleştirilmek suretiyle, iki renkli taş geçme düzenlemesi yapıldığı hatırlandığında, böyle bir uygulama olabileceği de düşünülebilir. (Ayrıntılı bilgi için; Denknlbant Çobanoğlu, 2018: 63-80).

Resim 40. .Sümbül Baba Hanikâhı türbenin penceresi üzerinde altıgen yuvalar (A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

Dönem örneklerinde, tuğla ya da alçı zeminlere yerleştirilen çiniler olduğu gibi taşta kakılmış çini örnekleri de bulunmaktadır (Ayduslu, 2012: 17-27). Form ve kullanım bakımından, buradaki örneğe benzer olarak, Ankara Arslanhane Camii batı kapısı üzerinde, tuğla örgülü zeminde altıgen firuze sırlı çiniler yer aldığı görülmektedir (Ayduslu, 2012: 23, F.4) (Resim 41). Dikkat çeken diğer bir örnek ise, Tokat Gök Medrese'nin taç kapısında, kemerin iki yanındaki altıgenler içinde bulunan ve firuze-patlıcan moru sırlı çininin taşta kakılmasıyla elde edilmiş üçlü "Ali" düzenlemesidir. Mevcut örnekler göz önünde bulundurularak Sümbül Baba Hanikâhı'nda da benzer süslemelere yer verilmiş olabileceği düşünülebilir.

Resim 41. Ankara Arslanhane Camii batı kapısında süsleme (Ayduslu, 2012)

6- Tokat Abdullah bin Muhyi Zaviyesi (Abdülmuttalip Zaviyesi)

Yapının kuzey cephesindeki kapısı ve banisinin türbesi üzerindeki kitabelere göre 1317 senesinde inşa edilmiştir. Abdullah bin Muhyi, kitabede bani olarak anılmakta, sonraki yüzyıllarda kayıt altına alınan arşiv ve vakfiyelerde de Muhyiddin ve Abdülmuttalip isimlerinin her ikisine rastlanmaktadır (Emir, 1994: 65-71, Aksulu, 1996: 156; Gündoğdu vd., 2006: 189-190). Zaviye, ana eksenindeki kubbeli bir sofa, sofaya açılan beşik tonoz örtülü bir eyvan ve yanlardaki birer odadan oluşmaktadır. Türbe, batı yöndeki odaya bitişiktir.

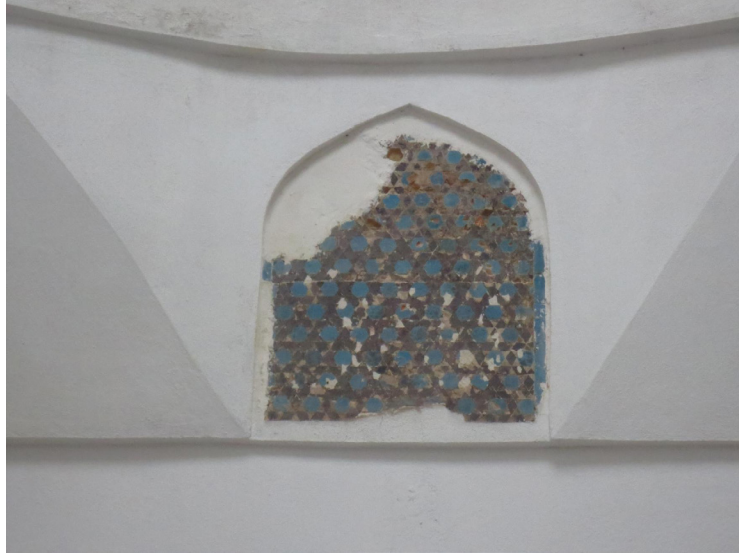
Zaviyenin kare planlı sofasının üzeri, Türk üçgenleri ile geçişi sağlanan kubbeyle örtülüdür. Kubbe eteğindeki prizmatik düzenlemeler arasında da sivri kemerli sağır nişler içinde mozaik çini tekniğinde süslemelere yer verilmiştir (Resim 42). Kuzey, doğu ve batı yöndeki nişler içinde firuze sırlı altıgen ve patlıcan moru sırlı çubuklarla, ya da patlıcan moru sırlı altıgen ve firuze sırlı çubuklarla alternatif olarak oluşturulan geometrik düzenleme ile firuze sırlı altıgen etrafında patlıcan moru sırlı baklavalarla oluşturulan geometrik kompozisyon yer almıştır (Resim 43, 44, 45). Yapının başka bir yerinde çini süsleme izine rastlanmamaktadır. Sonraki dönemlerde kalem işi dekorasyon yapılmış olmakla birlikte (Emir, 1994: 72; Aksulu, 1996: 157-158, 166; Gündoğdu vd., 2006: 191), geçirdiği restorasyon sonrasında günümüzde düz sıvalı ve boyalıdır. Bununla birlikte, yapının başka yerlerinde de çini süsleme olabileceği, yapının çini süsleme programının sadece sağır nişlerle sınırlı olmayacağı da, diğer yapılarla karşılaştırıldığında akla gelmektedir. Örneğin ana eyvanın duvarlarının yarı yüksekliğe kadar firuze sırlı altıgen çinilerle kaplanması, kubbe eteğinde sağır nişlerin altında bir çini bordür yer alabileceği gibi... Ancak bu yönde bir bilgiye ulaşılmamıştır.

Resim 42. Abdullah bin Muhyi Zaviyesi kubbe eteğindeki nişlerde çini süsleme (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 43-44. Abdullah bin Muhyi Zaviyesi, sağır nişlerde çini süsleme (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 45. Abdullah bin Muhyi Zaviyesi sağır niş içinde çini süsleme
(A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

7- Niksar Sunguriye Kümbeti

Niksar, Ortaçağ Türk Mimarlığı içindeki özgün örnekleri barındırmasıyla önemli bir yere sahiptir. Bu yapılardan biri olan Sunguriye Kümbeti, günümüze temeli ulaşmış olan yanındaki mekânlarıyla birlikte Sunguriye Tekkesi'nin bir bölümünü oluşturmaktaydı (Cantay, 1976: 94-95; Seçgin, 1997: 152-153). Uzunçarşılı'nın yapının adından hareketle, Danişmend hükümdarı İsmail'in oğlu, Danişmend Ahmed Gazi'nin torunu Sungur'a dayanarak tarihlendirmesiyle Danişmendli dönemine ait olarak kabul edilmiştir (Uzunçarşılı, 1927: 72; Cantay, 1976: 94; Gündoğdu vd., 2006: 441-442; Önkal, 2018: 208-209). Kare planlı yapı 1939 depreminde büyük hasar almış, Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Kurulu'nun tehlike yarattığı gerekçesiyle 1945 yılında alınan kararına göre yıktırılmıştır (Madran, 1997: 76-78). Böylece özgün ziyaret katı ortadan kaldırılmış olmasına rağmen tuğla örgülü duvarlara ve kubbeye sahip cenazelik katı varlığını muhafaza edebilmiştir. Yakın zamanlarda türbenin ziyaret katı moloz taştan duvarlar örülmesi suretiyle ayağa kaldırılmış ve üzeri de bir çatıyla kapatılmıştır (R.46).

Resim 46. Sunguriye Kümbeti, (A.Denknalbant Çobanoğlu, 2017)

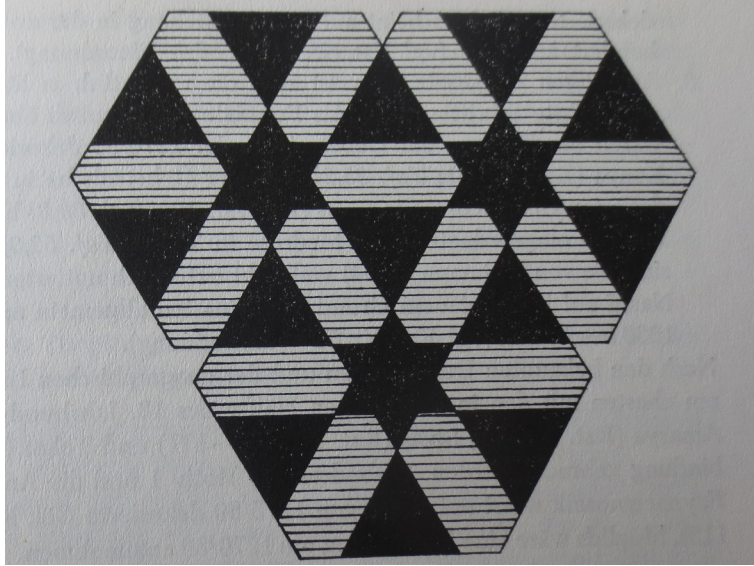

Resim 47. Sunguriye Kümbeti, 1927'de iç mekândaki çini süslemeler (DAI Dijital Veri Tabanı)

Kaynaklarda ilk olarak Uzunçarşılı'nın bahsettiği, daha sonraki araştırmacılarca da tekrarlanan bilgiye göre Sunguriye Türbesi, vaktiyle çiniyle süslenmelidir (Uzunçarşılı, 1927: 72; Cantay, 1976: 94; Tuncer, 1992: 202; Gündoğdu, 2006: 442; Önkal, 2018: 209). Uzunçarşılı, Sunguriye Türbesi için, "...Türbenin duvarları evvelce çini ile süslenmiş ise de şimdi bu süslerden pek azı kalmıştır. Duvar çerçevesi etrafında çini üzerine yazılmış hadis-i şeriflerin bazı kısımları görülmektedir..." (Uzunçarşılı, 1927: 72; Mercan ve Ulu, 2003: 158) demektedir. Yapının çinileriyle ilgili diğer önemli bir kaynak, Riefstahl'ın 1927 yılında çektiği bir fotoğraftır. Alman Arkeoloji Enstitüsü Dijital Veri Tabanı (Deutsches Archäologisches Institut-DAI)'ndaki⁶ bu malzeme, Sunguriye Türbesi'nin iç mekânının bir bölümünü çini süslemeli olarak göstermekte, aynı fotoğraf Meinecke'nin Anadolu'da Selçuklu yapılarındaki çini süslemeleri değerlendirdiği kitabında da yer almaktadır (Meinecke, 1976: Taf.44/4; Resim 47). Kaynağa göre, bu fotoğraf türbenin güneybatı köşesini göstermekte, duvarların yarı yüksekliğe kadar çini mozaik tekniğindeki kompozisyonlarla kaplı olduğu görülmektedir. Duvarlardan birinde, patlıcan moru sırlı çinilerin oluşturduğu bordürle çevrili sivri kemerli bir düzenleme dikkati çekmektedir. Kemerli

⁶ Yapının Alman Arkeoloji Enstitüsü Dijital Veri Tabanı'nda bulunan resmine internet sitesi (<http://arachne.uni-koeln.de/item/marbilderbestand/1178105> - Unstructured photo stock-File name: Bestand-D-DAI-IST-INVENTAR-TEMP-038574-KB-28.233-Repro.jpg (Sunguriye Tekke Fliesen Verkleidung) üzerinden ulaşılmaktadır. İlgili kuruma başvurumuz üzerine, baskıya uygun yüksek çözünürlüklü bir kopyası Enstitü tarafından talep edilen izin dâhilinde bizimle paylaşmıştır, teşekkür ederiz.

oluşturan çini bordürlerin de firuze ve patlıcan moru renklerinde olduğu tahmin edilebilir. Sivri kemerli alanın içi ve kemer köşelikleri firuze sırlı çubukların arasına yerleştirilmiş üçgen ve yıldız şeklinde patlıcan moru sırlı çinilerin oluşturduğu altıgen kompozisyonun yüzeye çini mozaik tekniğinde yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur (Resim 48).

Resim 48. Sunguriye Kümbeti'nde mozaik çini dekorasyon (Meinecke, 1976)

Diğer duvarda ise yine patlıcan moru sırlı çinilerden oluşan bordürün çevrelediği dikdörtgen alanda, altıgen formunda firuze sırlı çinilerin kenarlarından birleşen patlıcan moru sırlı üçgenlerle meydana gelen altı kollu yıldız motifleri mozaik çini tekniğinde bütün yüzeyi kaplamaktadır (Meinecke, 1976: 410-412; Çal, 1989: 52-54). Duvarların yüzeyinde çini bordürlerle sınırlanmış diğer alanlarda da, yukarıda tanımlanan düzenlemeye paralel olarak, altıgen ve üçgen formlu çinilerin oluşturduğu altı kollu yıldız motifleri yer almaktadır. Bu iki duvarda yer alan kompozisyonun üzerindeki bordürde bir kitabe kuşağı dikkati çekmektedir. Kitabeyi oluşturan açık renk harfler fotoğraflardan görülebilmekte, ancak koyu zeminde başka bir süsleme olup olmadığı da anlaşılamamaktadır. Ancak Meinecke duvarın üst kısımlarını çevreleyen bu yazı kuşağının firuze zemin üzerinde patlıcan moru çinilerden oluştuğunu ileri sürülmektedir (Meinecke, 1976: 412). Uzunçarşılı'nın gördüğü, kısaca bilgi verdiği, Riefstahl'ın da fotoğrafla tespit ettiği üzere, Sunguriye Türbesi'nin mozaik çini tekniğinde yoğun bir süsleme programına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Danışmendli döneminde, XII. yüzyılın ortalarında inşa edildiği kabul edilen yapının, söz konusu süsleme programı, teknik ve motifleri açısından XIII. yüzyılın sonlarındaki örneklerle benzerliğinden dolayı bu tarihe daha uygun olduğu söylenebilir (Meinecke, 1976: 412; Çal, 1989: 51-53).

H. Çal, 1989 tarihli yayınında, türbe civarında yaptığı incelemede patlıcan moru ve firuze sırlı çini parçalarına rastladığından, N. Seçgin de 1996 yılında yapıyı incelediğinde etrafa dağılmış olan küçük firuze sırlı çini parçalarının varlığından bahsetmektedir (Çal, 1989: 51; Seçgin, 1997: 153).

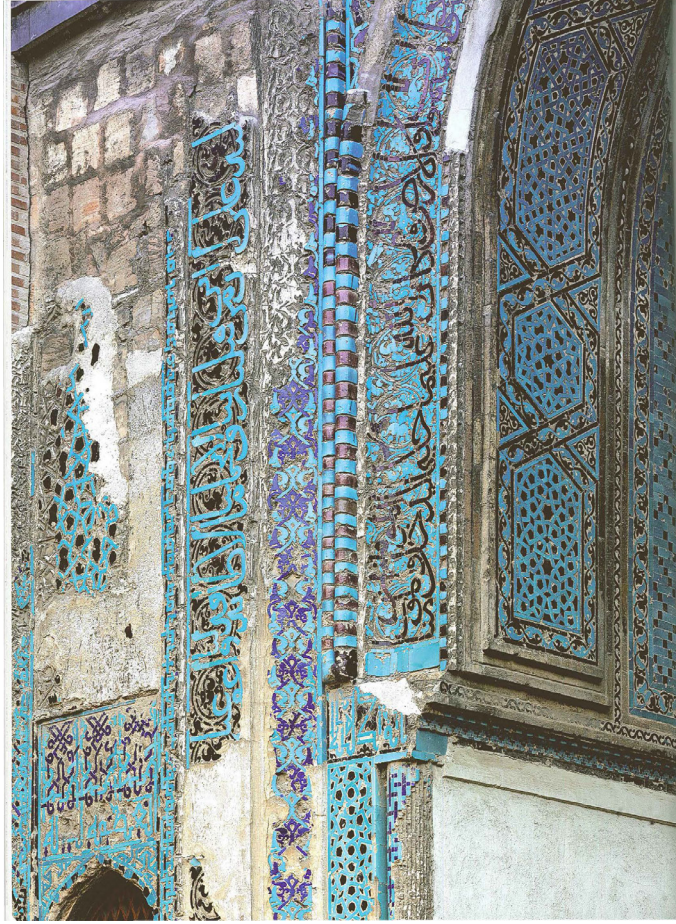
Resim 49. Niksar'da tespit edilen çini mozaik kitabe parçası (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Yapının etrafındaki incelemede artık böyle parçalar görmemiz mümkün olmamıştır. Ancak Niksar'ı 2012 senesindeki ziyaretimiz esnasında Yağlıbasan Medresesi'nde gördüğümüz ve daha sonra Niksar Belediyesi'nin ilgili birimleriyle iletişime geçmek suretiyle inceleme imkânı bulduğumuz mozaik çini tekniğindeki kitabe parçası, bu aşamada dikkatimizi çekmiştir. Araştırmalara rağmen, çini kitabe parçasının ait olduğu yapı tespit edilememiştir. Söz konusu parça, 25 cm. genişliğinde, 15 cm. eninde olup, yerleştirildiği harçlı bölümle birlikte et kalınlığı 5 cm.dir. Çini parçalarından kesilerek hazırlanan patlıcan moru sırlı harflerden birinin yalnızca ucu görülmekte, diğer harfin ucu biraz eksik olmakla birlikte "vav" harfi olduğu anlaşılmaktadır. Altta, bir harfe ait olan ya da süsleme amaçlı kullanılmış, patlıcan moru sırlı iki daire bulunmaktadır. Harflerin arasında ise firuze sırlı ve uçları rumilerle sonlanan kıvrık dal formlarının da bir kısmı görülebilmektedir (Resim 49).

Söz konusu çini kitabe parçasının, Niksar'da, mevcut bilgilerimizle mozaik çini tekniğinde süslemelere sahip olan Sunguriye Kümbeti'ne ait olup olamayacağı aklımıza gelmektedir. Meinecke'nin Sunguriye Kümbeti'nin çini süsleme programını anlatırken bahsettiği firuze ve patlıcan moru sırlar, siyah-beyaz resimlerde görülen açık ve koyu renklere göre tahmin edilmektedir. Zaten 1927'de çekilen fotoğrafı ve Uzunçarşılı'nın kısa tarifinden başka yapıyla ilgili bir bilgi yoktur. Bunlarda da maalesef süsleme programı ve renkler konusunda bir ayrıntı bulunmamaktadır. Bizim tanımlamalarımız da, siyah-beyaz fotoğraflarda söz konusu renklerin nasıl görüldüğüne dayanarak yapılmıştır. Ancak burada, Meinecke'nin kitabenin firuze sırlı zeminde patlıcan moru sırlı harflerle meydana getirilmiş olduğunu söylemesi, ayrıntıları çok net anlaşılamasa da, elimizde bulunan fotoğrafın kitabe bölümüne uymamakta, söz konusu resimde kitabe patlıcan moru sırlı olduğu düşünülebilecek bir zemin süslemesi üzerinde firuze sırlı harflere sahip gibi görünmektedir. Elimizde bunu açıklayabilecek veri bulunmamakla birlikte, yine XIII. yüzyılda mevcut kitabelere baktığımızda ise, Konya Sırçalı Medrese'nin ana eyvanında hem patlıcan moru sırlı spirallerle oluşturulan zemin üzerinde firuze sırlı harflerle, hem de firuze sırlı spirallerle oluşturulan zemin üzerinde patlıcan moru sırlı harflerle meydana getirilmiş kitabeler bulunmaktadır (Resim 50). Konya Alaaddin Camii ve Konya Sırçalı Mescit mihraplarında, Sivas Gök Medrese'nin mescidinde, Sivas Buruciye Medresesi'nin türbesinde (Resim 51) ve Tokat Gök Medrese ana eyvandaki kitabe kuşaklarında firuze sırlı zemin süsle-

mesi ve patlıcan moru sırlı harflerle meydana getirilmiş düzenlemeler görülmektedir (Resim 52). Yukarıda da değindiğimiz gibi, Meinecke'nin tanımından ve mevcut fotoğraftan kitabeyle ilgili bir çözüme ulaşılamamakta, günümüze ulaşan kitabe parçasının da bu yapıya ait olabileceği ön görülse de eldeki verilerle kesinleştirilememektedir.

Mevcut fotoğrafa göre, Sunguriye Türbesi'nin içindeki süsleme programının diğer bölümleri ise, yukarıda Şeyh Mekkûn Zaviyesi ve Murad Sevdekâr Türbesi'nin süslemelerinin değerlendirildiği örneklerle benzerlikler göstermekte ve söz konusu mozaik çini süslemelerin de bu örneklerle paralel olarak XIII. yüzyıl sonlarına ait olabileceğini düşündürmektedir.

Resim 50. Konya Sırçalı Medrese ana eyvan (Arık, 2007a)

Resim 51. Sivas Buruciye Medresesi, türbe, (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2005)

Resim 52. Tokat Gök Merese, ana eyvan (A.Denknlbant Çobanoğlu, 2017)

Resim 53. Tokat Gök Medrese, (A.V. Çobanoğlu, 2017)

Değerlendirme ve Sonuç

Şeyh Mekkûn Zaviyesi'nin, günümüze yalnızca türbe kısmındaki çinileri ulaşmıştır. Ancak kaynaklardan batı yöndeki eyvan duvarlarının da yarı yüksekliğe kadar çiniyle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Ortadaki sofa kısmının kubbe eteğinde dört yönde yer alan sağır nişler de resimlere göre çini ile süslüydü. Böyle bir ize rastlanmamış olsa da, orta sofanın duvarlarının da çiniyle kaplı olma ihtimali bulunmaktadır. Yapı, uzun yıllar çok harap durumda kaldığı, üst örtüsü de büyük oranda yıkık olduğu için çini süslemeler de oldukça zarar görmüştür. Zaviye, Tokat'ta bulunan diğer tarikat yapıları da göz önünde bulundurulduğunda, plan olarak onlardan daha yalın ancak çini süslemeleriyle de onlardan farklı tek örnek olmaktadır. Konya Sahip Ata Hanikâhı'nda bulunan çiniler, benzer fonksiyondaki yapılar oldukları düşünüldüğünde, Şeyh Mekkûn Zaviyesi ile karşılaştırılabilir. Yağlıbasan Medresesi'nin güney eyvanında tespit edilen çiniler ise, ne zaman yapıldıkları konusunda soru işareti oluşturmaktadır. Çini kaplamanın, medresenin ilk inşa edildiği Danişmendli döneminden ziyade, 1247'de geçirdiği kapsamlı onarım ya da XIII.yy.ın sonlarındaki bir diğer müdahale esnasında yapılmış olabileceği, benzeri patlıcan moru sırlı bordürle sınırlanan firuze sırlı altıgen çinili duvar kaplamalarının XIII.yy.ın ortalarından itibaren cami, mescit, medrese, türbe gibi yapılarda geniş bir kullanım alanında görüldüğü düşünüldüğünde kabul edilebilir. Murad Sevdekâr Türbesi, günümüze ulaşan çini bordürü ve kubbe eteğindeki sağır pencerede çini düzenlemesi ile döneminin özelliklerini göstermektedir. Sefer Paşa Türbesi'nde vaktiyle yerlerde görülen firuze sırlı çini parçaları, bu yapıda da muhtemel bir çini dekorasyonuna işaret etmektedir. Türbe ya da mescitte tespit edilen sıraltı geometrik desenli çini parçası ise, buraya ait olmaması ihtimalinde bile, bölgede kullanılan çini süslemelerin çeşitliliğini göstermektedir. Bu yapıların dışında, Ali Tusi Türbesi, hem pencere alınlıklarındaki geometrik geçmeli çini kompozisyonları hem de firuze sırlı altıgen çinilerle kaplı lahitleriyle, Abdullah bin Muhyî Zaviyesi de yine sofasını örten kubbenin

eteğindeki sağır nişlerde yer alan firuze-patlıcan moru geometrik geçmeli çini süslemeleriyle, Tokat'ta dönemlerinin önemli örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Elimizde mevcut tek resmi ve kaynaklardaki sınırlı bilgisi ile değerlendirmeye çalıştığımız Niksar Sunguriye Kümbeti, Danişmendli dönemine tarihlenmektedir. Ancak yapının çini süsleme programı, desen ve teknik açısından incelendiğinde, yukarıda zikredilen yapılardaki çini süsleme programlarıyla benzerlik gösterdiği görülmektedir. Böylece, Sunguriye Kümbeti'nin, ya da elden geçirilmiş olduğunu düşünürsek süsleme programının XIII.yy.ın ortasından sonra yapılmış olabileceği ortaya çıkmaktadır.

Selçuklu dönemi çini süslemeli yapılarla ilgili akla ilk gelen yerlerden biri Konya olmaktadır. Tokat'ta ise çini süsleme deyince akla ilk gelen yapı şüphesiz Gök Medrese'dir (Resim 53). Ancak Tokat ve Niksar'da incelediğimiz örnekler, bu bölgede çini süslemeli yapıların günümüze ulaşandan daha fazla ve zengin bir programa sahip olduğunu göstermektedir. Ele alınan örnekler, XIII.yüzyıldan itibaren Anadolu'da çeşitli yapılarda örneklerini gördüğümüz düz plaka çiniler ve mozaik çinilerle çok benzemekte, çini sırlarının renkleri, çini süslemelerin teknikleri ve motifleri birbirlerine paralellikler göstermektedir. Böylece Tokat'ta Gök Medrese'nin görkemli çini süsleme programından öncesi ve sonrasında da çini kullanımı bakımından değerli ve zengin dekorasyona sahip yapılar bulunduğu ortaya konmaktadır.

Kaynaklar

1. Araştırma, İnceleme ve Kaynak Eserler

Açikel, Ali (2001). "XIV-XVI. Yüzyıllarda Tokat Zaviyeleri". *Pax Ottomana Studies In Memoriam Prof.Dr. Nejat Göyünç*, Haarlem-Ankara. 229-263.

Açikel, Ali (2012). "Tokat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (41), 219-223.

Akçay, İlhan (1967). "Tokat Tekkeleri". *Ülkemiz*, (3-4), 19-24.

Aksulu, Behiye Işık (1996). *Fetihten Osmanlı Dönemi'ne Kadar Tokat Şehri Anıtları*. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.

Aksulu, Işık ve Orhan Kuntay (2013). *Kimlikli Kent Tokat*, Ankara.

Aksulu, Işık (2007). "Tokat Çukur Medresenin Yeni Bulgular Işığında Mimari Yapısının Değerlendirilmesi". *Yeni İpek Yolu Özel Sayısı Konya Kitabı X*. Konya. 63-76.

Arık, Oluş (2007a). "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Dini ve Kamusal Yapılarında Çini". *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini, Selçuklu ve Beylikler Çağı Çinileri*. İstanbul. 37-190.

Arık, Oluş (2007b). "Anadolu Selçuklu Toplum Hayatında Çini". *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*. İstanbul. 29-69.

Ayduşlu, Nevin, (2012). "Selçuklu ve Beylikler Döneminde Kakma Çiniler ve Günümüz Sanatından Birkaç Örnek". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (29). Erzurum. 17-33.

Bilici, Z.Kenan (2016a). *Anadolu Selçuklu Çağı Mirası, The Heritage of Anatolian Seljuk Era*, C.1, 2, 3. Ankara.

Cantay, Tanju (1976). *Danışmentli Mimari Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk ve İslam Sanatı Kürsüsü, Mezuniyet Tezi, İstanbul.

Carcaradec, Marie d. (1977). "Un Monument Inedit A Tokat: Şeyh Mekkûn Zaviyesi", *Turcica: Revue De Etudes Turques*, (IX/1). Paris. 111-119. Planche IX-XVI.

Çal, Halit (1989). *Niksar'da Türk Eserleri*, Ankara.

Çobanoğlu, Ayşe Denknalbant (2018). "Niksar Melik Danişmend Gazi Türbesi Haziresi'nde Tespit Edilen Sırlı Tuğla Şahide". *Sanat Tarihi Yıllığı*. İstanbul. 63-80.

Demiriz, Yıldız (1973). "Mimari Süslemede Renk Unsuru Olarak Kullanılan Keramik Çanaklar". *Sanat Tarihi Yıllığı*, (V, 1972-1973), İstanbul. 175-208.

Demirtaş, Hasan (2015). "Arşiv Belgeleri Işığında Şeyh Mekkûn (Bektut)/Açıkbaş Zaviyesi ve Türbesi –Tarihi Bir Hatanın Tashihi-", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C.II. Tokat. 485-499.

Emir, Sedat (1994). *Erken Osmanlı Mimarlığında Çok-İşlevli Yapılar: Kentsel Kolonizasyon Yapıları Olarak Zaviyeler C.1 Öncül Yapılar: Tokat Zaviyeleri*. İstanbul.

Gabriel, Albert (1934). *Monuments Turc's D'Anatolie, C.II, Tokat*. Paris.

Göksel, Fikret (1969). *Tokat'ta Osmanlılardan Önceki Türk Eserleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Lisans Tezi, İstanbul.

Gündoğdu, Hamza, Ahmet Ali Bayhan, Ali Murat Aktemur, İshak Umur Kukaracı, Adem Çelik, Burhanettin Güneş (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Tokat.

Karagülle, Besim (1929-1947). *Tokat Müzesi Eski Eserler Defteri*. Tokat.

Kasapoğlu, Huriser (1972). *Tokat'ta Selçuklular Devri Mimarisi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Türk Sanatı Kürsüsü, Lisans Tezi, İstanbul.

Kuran, Aptullah (1968). "Tokat ve Niksar'da Yağı-Basan Medreseleri". *Vakıflar Dergisi*, (VII), 39-43.

Kuran, Aptullah (1969). *Anadolu Medreseleri*. C.I. Ankara.

Madran, Emre (1997). "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-II". *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, (17), 1-2.

Meinecke, Michael (1976). *Fayencedekorationen Seldschukischer Sakralbauten in Kleinasien, C.I-II*, Tübingen.

Mercan, Mehmet-Mehmet Emin Ulu (2006). *Tokat Kitabeleri*. Ankara.

Önkal, Hakkı (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara.

Önkal, Hakkı (2018). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*. Ankara.

Parlak, Sevgi (2004). *Merkezi Kubbe-Eyvan İlişkisinin Esas Olduğu Anadolu Selçuklu Dönemi Tarikat Yapıları*. İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Seçgin, Nuri (1994). *Tokat'taki Türk Mimari Eserleri*. Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk ve İslam Sanatları Programı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Seçgin, Nuri (1997). *Tokat ve İlçeleri Mimari Eserleri*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ve Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Türk ve İslam Sanatları Programı, Doktora Tezi, İstanbul.

Tuncer, Orhan Cezmi (1986). *Anadolu Kümbetleri, Selçuklu Dönemi 1*. Ankara.

Tuncer, Orhan Cezmi (1992). *Anadolu Kümbetleri, Beylikler ve Osmanlı Dönemi 3*. Ankara.

Sözen, Metin (1972). *Anadolu Medreseleri Selçuklu ve Beylikler Devri, Kapalı Medreseler, Bir Kısmı Ayakta Olan Medreseler, Kaynaklardan Bilinen Medreseler*. C.II, İstanbul.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1927). *Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya Vilayet, Kaza ve Merkezlerindeki Kitabeler*. İstanbul.

Yetkin, Şerare (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*. İstanbul.

Yurdakul, Erol (1969). "Tokat Vilayetinde Bilinmeyen Bir Selçuklu Hankahı". *Önasya*, (C.5, S. 59-60). İstanbul. 8-9.

Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi (TVBMA):

- Şeyh Mekkun Zaviyesi / TVBMA, Dosya No: 600001008-FT001
- Sefer Paşa Türbesi / TVBMA, Dosya No: 600001005-FT004-d
- Murad Sevdekâr Türbesi / TVBMA, Dosya No: 600001039-FT004-1998

2-Elektronik Kaynaklar

Deutsches Archäologisches Institut (Metinde DAI olarak kısaltılmıştır) - Alman Arkeoloji Enstitüsü Dijital Veri Tabanı:

http://arachne.uni-koeln.de/item/marbilderbestand/1178105-Unstructured_photo_stock-File_name:Bestand-D-DAI-IST-INVENTAR-TEMP-038574-KB-28.233-Repro.jpg (Sunguriye Tekke Fliesen Verkleidung) (Erişim Tarihi 18.04.2019).

www.mustafacambaz.com (Erişim Tarihi 21.06.2019).

Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi

Celalettin Uzun*

Yaşar Uğurlu**

Öz

Bugün Bingöl ilinin Kiğı ilçesinde bulunan camisi Akkoyunlu döneminde Pilten Bey tarafından inşa ettirilmiştir. Adını banisinden alan yapı Balaban Camisi olarak da bilinmektedir. Osmanlı döneminde şehir halkına hizmet veren cami, kaza merkezinde bulunan en büyük ibadethane olma özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten adı arşiv belgelerinde Câmî-i Kebîr olarak zikredilmektedir.

Bu çalışmada bu kadim yapının Osmanlı dönemindeki işleyişi hakkında bilgi verilmiştir. Bu çerçevede mimari özelliklerine değinilmiş ve doğal afetler sebebiyle tarihi süreç içerisinde geçirdiği onarımlardan bahsedilmiştir. Ayrıca çalışmada camideki görevliler ve bunların aldıkları ücretler ile cami vakfına tahsis edilen gelirler hakkında bilgi verilmiştir. Böylece Osmanlı döneminde Pilten Bey Camisi ve vakfının tarihsel süreci her yönüyle incelenmiş ve müessesenin sosyal hayattaki rolü üzerinde durulmuştur.

Bugün varlığını sürdürerek bölgedeki halka hizmet veren ibadethane 2017 yılında aslına uygun bir şekilde restore edilmek istenmiştir. Fakat yapılan bu yenileme çalışmasının caminin tarihi dokusuna uygun olmadığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kiğı, Camisi, Vakıf, Piltan, Balaban.

Kiğı Piltan (Pilten) Bey Mosque

Abstract

Kiğı Piltan (Pilten) Bey mosque that is located in the Kiğı County of Bingöl today was built by Pilten Bey in the Akkoyunlu Period. The building, which was named after its builder, is also known as Balaban Mosque. The mosque, which served the people of the city during the Ottoman Period, is the biggest sanctuary located in the centre of the county. For this reason, it is also called as Câmî-i Kebîr, i.e. the Grand Mosque in archives.

In the present study, information is provided about the functioning of this ancient building during the Ottoman Period. In this context, the repairs it has undergone throughout the history due to natural disasters and its architectural characteristics are also mentioned. In addition, information is also provided about the wages of the staff who were appointed for various duties in this mosque, and the income that was allocated to its waqf. In this way, the historical process of Pilten Bey Mosque and its waqf in the Ottoman Period was investigated in all aspects, and the role of it in social life was dealt with.

The sanctuary, which still maintains its existence and serves the people in the area, was supposed to be restored in 2017 in line with its original building. However, it seems that this restoration work is not consistent with the original status of the mosque.

Keywords: Kiğı, Mosque, Waqf, Piltan, Balaban.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-BİNGÖL; celalettinuzun@hotmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7465-3309>

** Öğr. Görevlisi, Bingöl Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu -BİNGÖL; ugurluyasar@gmail.com; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5776-2917>

Giriş

Kiğı, coğrafi olarak doğu Anadolu bölgesinin Yukarı Fırat bölümü içerisinde bulunan Bingöl ilinin kuzeybatısında yer almaktadır. Kiğı'nın, kuzeyinde Tunceli iline bağlı Pülümür, kuzeydoğusunda Yedisu, güneyinde Elazığ'a bağlı Karakoçan, doğusunda Adaklı ve batısında Yayladere ilçeleri bulunmaktadır. Kiğı ve çevresi oldukça engebeli bir arazi üzerine kurulmuştur. Bölgede yüksekliği 2.000 metreyi bulan dağlar vardır. Bölgenin dağlık ve ormanlı alanlarla kaplı olması yerleşimi olumsuz etkilemiştir. Bu sebepten Kiğı ve ona bağlı nahiye ve köylerin iskân sahası yerleşime daha uygun olan kuzey doğu yönünde Erzurum istikametinden akan Peri Suyunun ve kollarının oluşturduğu vadiler boyunca teşekkül etmiştir (Koç, 2004: 130).

Kiğı, ortaçağ koşullarının bir gereği olarak güvenlik merkezli kale-kent yerleşim anlayışının bir örneği şeklinde ortaya çıkmıştır. Ancak kalelerin şehir hayatındaki etkisini yitirmesiyle birlikte Kiğı yerleşim merkezi de daha batıda yer alan Kerek Deresi vadisi yamacına taşınmıştır (Soylu, 2007: 89).

Tarihi süreç içerisinde Kiğı ve çevresinde birçok devletler hâkimiyet kurmuştur. İlk olarak bölge Hititlilerin eline geçmiştir. Daha sonrasında ise bölgeye sırasıyla; Urartular, Persliler, Romalılar, Sasaniler, Araplar ile 1071 sonrasında Anadolu'da kurulan ilk Türk beylikleri olan Mengücekler ve Saltuklar ile Moğollar, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safeviler egemen olmuşlardır. Çaldıran savaşı sonrasında Osmanlı egemenliğine geçen Kiğı¹ ve çevresi idari olarak başlangıçta Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak düzenlenmiştir. Fakat 1535 yılında yapılan yeni düzenleme ile Erzurum Beylerbeyliğine bağlanmış ve uzun yıllar bir sancak merkezi olarak kalmıştır. Tanzimat döneminde yapılan bir düzenleme ile Kiğı kaza merkezi olarak idari taksimatta yer almıştır (Yiğitbaş, 1950: 18-50,122; Baş, 2013: 59-61)².

Kadim bir yerleşim merkezi olmasına rağmen Kiğı'da günümüze çok az sayıda tarihi eser ulaşmıştır. Bunlardan biri olan Piltan Bey Camisi, Kerek Vadisi yamaçlarında kurulan yeni şehrin oluşmasında oldukça etkili olmuştur. Piltan Bey Camisi, Kiğı'nın en büyük camisi olması sebebiyle cami çevresi gündelik hayatın en yoğun yaşandığı yerlerdendi. Zira Osmanlı'nın diğer şehirlerinde de günlük alışverişler yoğunlukla Câmî-i Kebîr olarak ifade edilen bu camilerin etrafında kurulan çarşı ve pazarlarda yapılıyordu.

Kiğı şehrinin dini, sosyal ve kültürel hayatında oldukça önemli bir yeri olan Piltan Bey Camisi ve vakfı ile ilgili bu güne kadar çok az çalışma yapılmıştır. Yapılan çalışmalarda söz konusu cami ya sanat tarihi açısından incelenmiş veya caminin banisine dair değerlendirmeler yapılmıştır (Yiğitbaş, 1950: 92-97; Demir, 2008: 45-71; Butasım, 2010). Ancak caminin ve vakfının sosyal ve kültürel hayata katkıları üzerinde durulmamıştır. Bu sebeple bu çalışmada Piltan Bey Camisi ve vakfının Osmanlı dönemindeki faaliyetlerine değinilecektir.

Çalışmada Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA) Hurufat Defterleri (HD) ana kaynak olarak kullanılırken Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)'nde bulunan belgelerden de istifade edilmiştir. Ayrıca caminin bulunduğu bölgeye gidilerek sahada gerekli araştırmalar da yapılmıştır.

1. Kiğı Piltan (Pilten) Bey Camisi

Kiğı şehir merkezinde Eski Mahalle'de bulunan tarihi yapının minaresindeki bir kitabeden yola çıkılarak, caminin Akkoyunlu döneminde Pir Ali Bey tarafından inşa ettirildiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu kitabenin Pir Ali Bey'in mezar taşı olduğu, minarenin tamirata sırasında zayıf olmaması için köşe taşı olarak kullanıldığı bilinmektedir (Yiğitbaş, 1950: 94). Öte taraftan

1 Osmanlı Dönemi Kiğı bölgesinin gelişiminde madencilik ayrı bir yere sahiptir. Bölgede altın, gümüş ve demir madenlerinin yanı sıra tuzlalar da mevcuttu. Demir madenin çıkarılması Akkoyunlu hâkimiyeti zamanında başlamış ve Osmanlı zamanında da devam etmiştir. Bu dönemde çıkartılan demir madeninini işletilmesi için bölgede humbarhane kurulmuştur (Baş, 2011: 409-430).

2 16. Yüzyılın ilk yarısında Kiğı sancağının nüfusu hakkında bilgi için bkz. (Koç, 2004: 129-156).

bu mezar taşındaki yazının kısmen silinmiş olması ve farklı şekillerde okunmasının³ mümkün olması sebebiyle caminin Pir Ali Bey tarafından yaptırıldığını net olarak söylemek mümkün değildir. Ayrıca camideki bir kitabeden hareketle caminin Pir Ali Bey'in oğlu Pilten Bey tarafından tamir ettirildiğinden bahsedilmektedir (Yiğitbaş, 1950: 94). Fakat kitabede geçen *Tarih-i Kadimi Rasseme haze'l-minber Emir-i azam Pilten Bey Zidet ma'deletuhu sene seman mi'e ve semaniyete aşere* şeklindeki ifadelerden caminin Pilten Bey tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Demir, 2008: 46). Diğer taraftan Osmanlı dönemi vakıf müesseselerin işleyişi ile ilgili önemli bilgileri ihtiva eden hurufat defterinde geçen *Kiği kazâsında Piltan Bey binâ eylediği câmi'-i kebîrde* (VGMA, HD, 1091: 239), *Kiği kazâsında vâki' merhûm Piltan Bey binâ eylediği câmi'de* (VGMA, HD, 1119: 363), *Kiği kazâsında Piltan Beyin binâ eylediği câmi'-i işerîfde* (VGMA, HD, 1098: 303) ve *Kiğida Piltan Bey hayrat eylediği câmi'nin* (VGMA, HD, 1105: 143) şeklindeki ifadelerden caminin Pilten Bey tarafından yaptırıldığını doğrulamaktadır. Ancak 1935 yılında Kiği da meydana gelen depremle caminin kullanılamayacak hale gelmesi üzerine, 1937 yılında Bingöl valiliği cami tarihi bir kıymete haiz olduğu için aslına uygun bir şekilde tamir ettirilmesini *Dördüncü Umumi Müfettişliğinden* talep etmiştir. Bu talep doğrultusunda tarihi yapıyla ilgili yapılan keşifte ibadethanenin duvarlarındaki taşların üzerindeki yazıdan caminin 983 yılında inşa ettirildiği tespit edilmiştir (BCA. Yer: 30-10/192-316-10). Dolayısıyla bu belgeden caminin miladi 1575-76 yıllarında yaptırıldığı sonucuna ulaşılabilir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman döneminde Pir Hüseyin oğullarından olup Mazgird ve Tercan sancakbeylikleri görevine getirilen Pilten Bey adındaki bir idarecinin varlığı (Ünal, 1991: 251-252) bu iddiayı destekleyecek niteliktedir. Ancak caminin minber üzerinde yer alan kitabesindeki⁴ (bkz. Resim-1) tarihin 818 olması yapının Akkoyunlu döneminde Pilten Bey⁵ tarafından inşa ettirildiğini kesinleştirmektedir. 1937 yılında caminin tamiri için yapılan incelemede cami duvarında rastlanan tarihin ise caminin yapım tarihi değil de onarım kitabesiyle ilgi olabileceği söylenebilir. Zira yapılan bazı çalışmalarda da caminin (Receb 983) tarihinde tamir edildiğine dair bir kitabenin mevcut olduğu ifade edilmektedir (Yiğitbaş, 1950: 95-96).

Piltan veya Piltan Bey Camisi olarak zikredilen yapının diğer bir ismi de Balaban Camisi olup bu adla da bilinmekteydi (BOA. ŞD. d. 326-37/3). Cami, 1642 tarihinde Kiği'da avarız hanelerin tespiti için yapılan tahrirde *Câmi-i Balaban* şeklinde kaydedilmiştir (Sağlam, 2008: 310). Caminin Balaban adıyla anılmasının sebebi Piltan Bey'in lakabının "Balaban" veya "Belban" olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir (Demir, 2008: 45). Ancak bu bilgi kaynaklarla teyit edilememekle birlikte hurufat defterlerinde camiye yapılan görevlendirmelerde bir kaç belge haricinde çoğunlukla Piltan Bey şeklinde bahsedilmiş olması ve Piltan Bey Camisi ile Balaban Camisi'nin aynı yapı olduğunu gösteren bir belgeye de rastlanılmaması gibi sebepler, farklı isimlerle anılan bu camilerin aynı yapı olup olmadığına dair soru işaretleri oluşturmaktadır. Öte taraftan arşiv kayıtlarında caminin vakfiyesinin tespit edilememesi durumu biraz daha müşkül hale getirmektedir.⁶ Ancak Kiği şehir merkezi ile ilgili 16. yüzyıl tahrir kayıtlarında (TD. 126: 64b) ve 17. yüzyıl avarız hane tahririnde (Sağlam, 2008: 310) şehir merkezinde sadece bir caminin olması Piltan Bey veya Balaban Bey Camisi olarak anılan yapıların aynı camisi olduğunu teyit etmektedir. Aynı ibadethanenin arşiv belgelerinde farklı isimlerde zikredilmesinin sebebi olarak da Piltan adının zamanla kâtipler tarafından sehven Balaban şekline dönüştürü-

3 " Min evlâdı Bayındır Han ... merhum mağfur Pir Ali bey Tab serah .... rih bina fiy şehrül zil hicce", "Evlâd-ı Bayındır Han hâkimü şehir El mağfur Ali bey tab sera ... tarih fi hicce hamsi aşer", "Evlâd-ı Bayındır Han merhum mağfur Ali bey tabserah ... tarih şehri-i Zilhicce hamsi aşer" mezar taşı şeklinde değişik biçimler de okunmuştur bilgi için bkz (Yiğitbaş, 1950: 94).

4 Bu gün kitabenin aslı camide mevcut değildir. Hicri 1343 tarihinde aslına uygun bir şekilde tahta zemin üzerine benzer bir örneği yaptırılmış olup caminin içinde muhafaza edilmektedir.

5 Akkoyunlu zamanında Kiği hâkimi olan Pilten Bey babası Pir Ali Bey ile birlikte Kiği, Erzincan'a bağlı yerleşim birimlerinde hâkimiyet kurmuşlardır. Bölgeye hâkim olabilmek için Piten Bey, Kara Yusuf ile yoğun bir mücadeleye giriştiği anlaşılmaktadır. Akkoyunlu dönemi ve Pitan Bey hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ebu Bekr-i Tirhanî, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Ankara, 2014.s. 83-105

6 Bk. BOA. ŞD. d. 326-37/3; BOA. EV. MKT.1847/157; BOA. E. MKT. 755/290.

lerek yazılmasından kaynaklandığı söylenilebilir. Zira yine bazı belgelerde Piltan isminin kâtipler tarafından *Beltan* veya *Yelnan* şeklinde yazıldığı da görülmektedir (VGMA, HD, 1113:200; 1098: 303-304; 1105:143). Osmanlı'nın son dönem arşiv belgelerinde cami çoğunlukla Balaban olarak kaydedilmesi sebebiyle Cumhuriyet döneminde Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından Balaban Camisi olarak tescil edilmiş ve günümüzde daha çok bu isimle anılmaktadır.

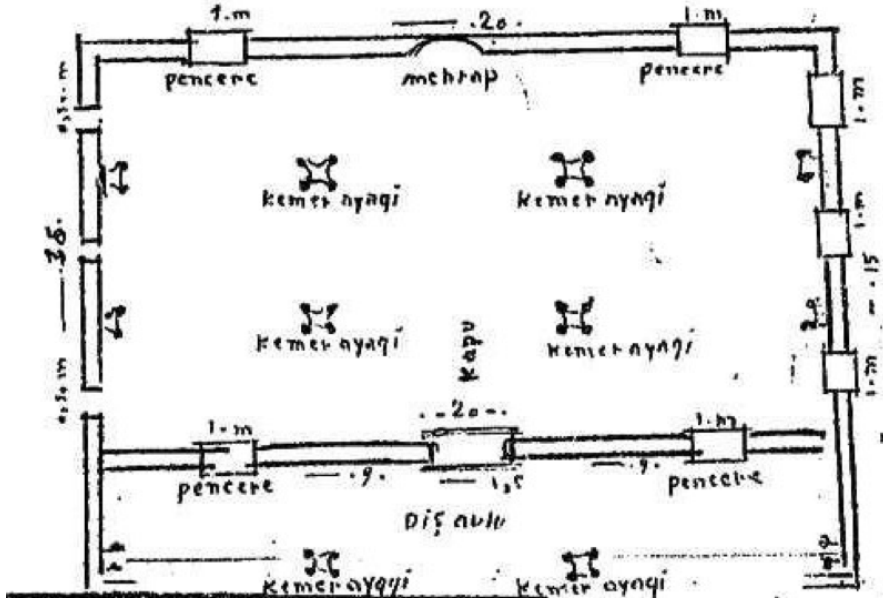
2. Piltan (Pilten) Bey Camisi Mimari Özellikleri ve Geçirmiş Olduğu Onarımlar

Çok eski bir geçmişe sahip olan yapı, tarihi süreç içerisinde yıpranmış olup bakım ve tamire ihtiyaç duyduğundan birçok kez onarım görmüştür. Osmanlı döneminde yapılan onarımlarla ilgili cami duvarında kitabeler mevcuttur. Bu kitabelerden en erken tarihlisi 1147 (Miladi 1734-35) yılına ait olup Hacı Süleyman tarafından yapılan onarımdan sonra cami duvarına yerleştirilmiştir (Yiğitbaş, 1950: 95). Ayrıca cami duvarındaki başka bir kitabeden de binanın 1183 (1769) yılında cami vakfının mütevellisi Halil Bey tarafından onarıldığı görülmektedir (Bkz. Resim-2). Öte taraftan 1209 (1794) yılına ait cami duvarında başka bir onarım kitabesi daha bulunmaktadır (Bkz. Resim-3). Bu kitabede ise Kiğı mirlivası Muhammed Bey'in camiye onarttığı anlaşılmaktadır (Demir, 2008: 48-49). Cumhuriyet döneminde de caminin pek çok defa onarım geçirdiği bilinmektedir (Yiğitbaş, 1950: 96). Bu onarımlardan en ciddiisi ise 1935 yılında Kiğı'da meydana gelen deprem sonrasında olmuştur. Zira bu depremde cami kullanılacak şekilde zarar görmüştür. Tarihi bir önem taşıdığı için aslına uygun bir şekilde tamir ettirilmek istenmiştir, 1937 yılında binada yapılan incelemede onarım için gerekli olan paranın 4500 lira olduğu anlaşılmıştır. Yine aynı belgede daha önce ifade edildiği üzere caminin duvarındaki taşları üzerindeki yazıdan ve tarihten camisini 983 (Miladi 1575-76) yılında inşa ettirildiği belirtilmiştir (BCA. Yer: 30-10/192-316-10). Ancak yapının bir Akkoyunlu eseri olması hasebiyle günümüze ulaşmayan bu kitabenin caminin onarım kitabesi olduğu ifade edilebilir. Bu sebeple caminin en eski onarım kitabesinin de 1575-76 yılına ait olduğu söylenebilir.

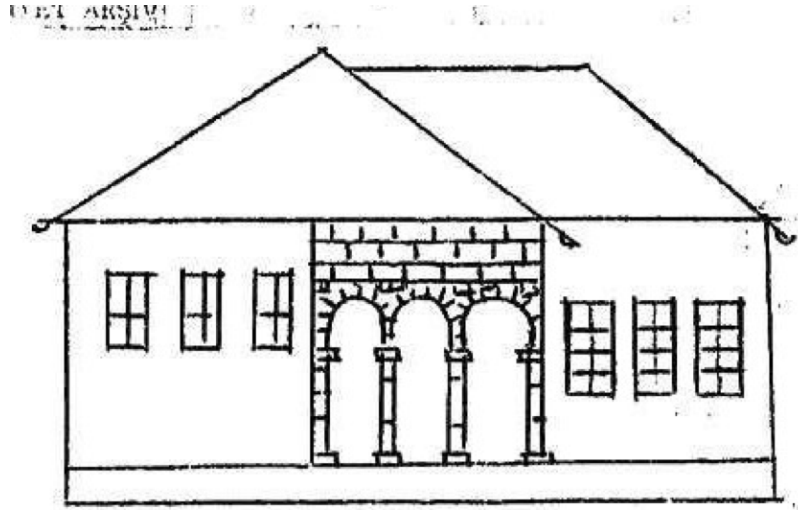
1937 yılında caminin aslına uygun bir şekilde hatta tarihi yazılarının muhafaza edilebilecek şekilde onarılması için yapıyla alakalı bir kroki hazırlanmıştır (BCA. Yer: 30-10/192-316-10). Kroki incelendiğinde caminin içerisinde dört kemer ayağı ve mihrabın sağ ve sol tarafında yani güney cephesinde ise 1 metre genişliğinde birer pencerenin olduğu görülmektedir. Aynı şekilde 1,5 metre genişliğinde cami girişinin sağ ve sol taraflarına yani kuzey cephesinde birer 1 metrelik pencerenin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan caminin doğu ve batı cephelelerinde yine 1 metre genişliğinde üçer pencere bulunmaktadır. Ayrıca krokiye baktığımız zaman caminin dış avlusunda iki kemer ayağının var olduğu görülmektedir (Bkz. Kroki-1). Ancak 2006 yılında yanlış restore edildiği iddialarıyla gündemde olan cami, 2015 tarihinde meydana gelen depremden zarar görmesi sebebiyle Erzurum Bölge Kültür Koruma Kurumu tarafından hazırlanan proje kapsamında aslına uygun bir şekilde restorasyonu tekrar yapılmıştır. Fakat yapılan bu yenileme çalışmalarının da aslına uygun olmadığı görülmektedir. Zira 1937 yılında, tarihi öneminden dolayı bire bir benzer şekilde yapıtrılması için hazırlanan krokide mihrabın sağ ve sol kısmında (güney cephesinde) birer pencere olduğu görülmesine karşın yapılan en son restorasyon çalışmasında bu bölüme ikişer pencere yerleştirilmiştir (Bkz. Resim-4). Ayrıca caminin batı ve doğu duvarlarında üç pencere bulunmasına karşın en son yapılan restorasyonda caminin batı duvarına dört ve doğu duvarına ise iki pencere yerleştirildiği görülmektedir (Bkz. Resim 5-6). Diğer taraftan cami kapısının hemen sağ ve solunda bulunması gereken pencerelerin de yine yapılan son yenileme çalışmasında dâhil edilmediği anlaşılmıştır. Öte taraftan dış avlu kısmında bulunan kemerlerin de aslına uygun bir şekilde tasarlanmadığı görülmektedir (Bkz. Resim-7). Ayrıca cami içerisinde olması gereken dört kemer ayağının da bu gün mevcut olmaması 2017 yılında başlatılan restorasyon çalışmaları sonrasında caminin tarihi dokusuna uygun bir şekilde inşa ettirilmediği açıkça görülmektedir.

Kroki 1: Piltan Bey Camisi Krokisi (BCA. Yer: 30-10/192-316-10).

Çizim 1: Piltan Bey Camisi Dış Görünüşü (BCA. Yer: 30-10/192-316-10).

3. Piltan Bey Camisi Vakıf Gelirleri

16. yüzyıl Kiğı'ya ait tahrir defterlerinde şehir merkezinde adı belirtilmeyen Câmî'-i Kebîr şeklinde kaydı düşülen bir caminin olduğu görülmektedir. Kiğı'nın en kadim yapısı olması ve kaza merkezinde başkaca bir caminin olmamasından dolayı tahrir kayıtlarındaki söz konusu ibadethanenin Piltan Bey Camisi olduğu söylenebilir.

Caminin hizmetlerini aksatmadan devam ettirebilmesi, çalışanlarının ücretlerinin ödenmesi ve binanın bakım ve onarımın yapılabilmesi için bazı köy ve mezraların öşür, humus gibi vergi gelirleri cami vakfına tahsis edilmiştir. Bu çerçevede Arnis köyüne ait hububat gelirlerinin rub' (1/4) hissesinden, 2.170 akçelik kısmı câmî-i kebîr vakfına 1552 yılında ayrılmıştır (TD. 126: 64b). Daha sonraki yıllarda da Arnis adlı köyün öşür gelirleri ile Gönen nahiyesine bağlı Sak isimli köyün öşür gelirlerinin Piltan Bey Camisi vakfına aktarıldığı görülmektedir (BOA.

EV. MKT. 690/356). Nitekim 1855-56 yılları arasını kapsayan Arnis köyüne ait bir senelik öşür gelirinin 4.597 kuruş ve 35 parelik kısmı caminin vakfına veriliyordu (BOA. EV. MKT. 690/356). Ayrıca cami vâkıfın 1863-64 yıllarına ait bir yıllık toplam 3.200 kuruşluk bir geliri olduğu anlaşılmaktadır (BOA. EV.d. 18840/18).

1871 yılında ise cami vakfına Arnis ve Ağbuzun adlı köyler ile Sağ mezrası köyünün öşür gelirlerinden oluşan 4.200 kuruşluk bir gelir tahsis edilmiştir (BOA. EV. MKT. 690/356). Fakat yine aynı belgeden anlaşıldığına göre cami vakfına ait olan Gönen nahiyesinin Sak köyünün 1.100 ve Ağbuzun köyünün 6.200 kuruşluk öşür bedeli ihaleye çıkartılmak istenmiştir. Ancak Ağbuzun ve Akçabuzun adlı köylerin Ağbut isimli köy ile aynı olup olmadığı anlaşılamadığından Tanzimat'ın başlangıcından 1873 yılına kadar vakfın gelirleri toplanamamıştır.

Arnis köyünün hububat gelirinin haricinde bu köyün top â'şârından elde edilen hisse-i mirî'den yıllık 1.424 kuruşluk bir payın camisi vakfına aktırıldığını 1889 tarihli başka bir belgeden öğrenmekteyiz.⁷ Öşür gelirlerinin dışında, vakfa şehir merkezinde bulunan bir hamamın kira geliri de veriliyordu (BOA. EV. MKT. 1847/157; 1850/238). Fakat bu hamam zamanla kullanılmayacak şekilde harap olmuştur. Meclis idare kâtibi olan Recep Efendi de hamamın arsasının bir kısmını kendi bostanına dâhil etmiş ve binanın enkazındaki taşlarla da konağını yaptırmıştır (BOA. EV. MKT. 1850/238). Bugün de Kerek olarak adlandırılan hamamın kalıntıları mevcuttur (Bkz. Resim-12). Ancak hamama ait bir kısım arazi özel mülkiyet haline dönüştürüldüğü görülmektedir.

4. Piltan Bey Camisi Personeli

Piltan Bey Camisi Kiğı kaza merkezinin tek ve en büyük camisi olması hasebiyle ibadethanede farklı görevleri yürüten çok sayıda vazifeli bulunuyordu. 1552 yılında camide otuz altı kişi hizmet veriyordu.⁸ Fakat daha sonraki yıllarda ibadethanede çalışanların sayısında azalma olmuştur. Zira 1642 yılında caminin on üç çalışanı vardı (Sağlam, 2008: 310). Cami çalışanlarının bir kısmı cami cemaatinin günlük ibadetlerin yerine getirilmesinden sorumluydular. Diğer bir kısım görevliler ise cami vakfının idaresiyle alakalı işleri yürütüyorlardı. Bunların dışında bakım onarım ve temizlik işleriyle uğraşan üçüncü bir grup da bulunuyordu. Bu çerçevede cami ve vakıfta imam, hatip, müezzin, muarriif, cüzhan, tesbihhan, mevlithan, sermahfil, mütevellî, câbi, kâtip, kayyım, ferrâş ve müremmi gibi değişik kadrolarda hizmet veren çalışanlar vardı. Bu çalışanların 22%'si Hz. Muhammed (sav)'in soyundan geldiğine inanılan seyitlerden oluşuyordu (Bkz. Grafik-1). Seyitler en fazla cüzhanlık, tesbihhanlık ile imam ve hatiplik görevlerinde istihdam ediliyordu (Bkz. Grafik-2).⁹

Müesseseye yapılan görevlendirmeler çoğunlukla kadı veya naipler vasıtasıyla oluyordu. Ancak vakfın idaresinden sorumlu mütevellîlerin arzlarıyla gerçekleşen atamalarda vardı. Nitekim 1727 yılında camideki imamlık ve hatiplik görevlerine getirilecek kişiler mütevellî Abbas'ın arzıyla belirlenmiştir (VGMA, HD, 1128:206). Aynı şekilde 1779 yılında da camiye cüzhan olarak görevlendirilen vazifelinin de ataması vakfın mütevellîsi olan Hüseyin'in arzı neticesinde gerçekleşmiştir (VGMA, HD, 1147:175). Bu görevliler haricinde müezzin, kayyım, tesbihhan gibi bir kısım vazifelilerin de atamasının mütevellî arzıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1140:618; VGMA, HD, 1091:239).

7 "Erzurum vilâyeti dâhilinde ka'in Kiğı kazasında vâki' Balaban Bey câmi'-i şerîfine mevkûf Arnis Karyesinin seksen üç senesinden seksen yedi senesi gâyetine kadar top â'şârından hisse-i mirî nâmiyla dörtte üçü bi't-tenzil-i kusur vakfın bir rub' hissesinin beş senelik hâsılâtı birleştirilerek bi't-tahmîn senevisine isâbet eden bin dört yüz yirmi dört kuruşun bedel-i takdîri hakkında vilâyet-i müşarünileyhin makamından vârid olan tahrîrât ile beraber bulunan meclis-i idâre-i vilâyetin mazbatası üzerine tedkikat ...." BOA. ŞD. d. 326-37/3 (Tarih 23 cemâziye'l-evvel 1306/23 Ocak 1889)

8 "Mezkûrûn otuz altı nefer kimesneler nefsi-i kasaba-i mezbûrda vâki olan câmi-i şerîfin huddâmlarından ve bazı ehl-i vezâifinden ehl-i salâh câmi-i şerîfde dâim ve evkât-ı hamsede kâim Padişâh-ı âlempenâh halledallâhu mülkehu hazretlerinin izdiyâd-ı ömr ve devâm-ı devletleri ed'iyelerine iştiğâlda oldukları ecilden üzerlerine rûsum kayd olunmayûb müstakil ehl-i vezâif kayd olundu" TD. 126: 5a. (Tarih 1 Muhrem 960/ 18 Aralık 1552)

9 Grafikler Kiğı hurufat defterlerindeki atama kayıtlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yapılan atamalarda vazifeye getirilecek kişinin daha önceki çalışanın ailesinden birisi olmasına dikkat ediliyordu. Bu meyanda baba vefat ederse bu işin üstesinden gelebilecek bir erkek evladı var ise görev öncelikle ona tevdi ediliyordu. Şayet boşalan kadroya aile fertlerinden atanabilecek bir erkek evlat yok ise yakın bir akraba da tercih ediliyordu. Yakın akraba haricinde güvenilir ve işin ehli başka kişilerde vazifeye atanabilirdi. Mesela 1759 yılında müezzinlik görevini yürüten Ahmed'in görevi devredebileceği bir erkek evlat bırakmadan vefat etmesi üzerine müezzinlik görevi, Ahmed'in kardeşinin oğluna yani yeğenine kalmıştır (VGMA, HD, 1103:182). 1775 yılında da Hüseyin adlı kişi cüzhanlık görevini amcası Ali'ye bırakmıştır (VGMA, HD, 1147:175). 1819 yılında ise Tesbihhanlık ve cüzhanlık vazifelerini yürüten Seyyid İskender'in göreve atanabilecek bir erkek evladı olmadan ölmesi üzerine bu vazifeler de mevtanın kardeşleri olan Mehmed ve Osman'a kalmıştır (VGMA, HD, 555:266). Diğer taraftan 1779 tarihinde cami vakfında kâtiplik vazifesini yürüten Mustafa adlı kişi yine erkek evlat bırakmadan vefat ettiği için bu göreve aileden biri olmayan İsmail adında biri getirilmiştir (VGMA, HD, 1147:175).

Atanmaların çoğu vefat (fevt) sebebiyle gerçekleşiyordu. Görevi bırakma (terk-i hizmet veya diyar-ı ahare gitmek) ve görevini başka birine devretme (feragat) ve vazifelinin azil (ref') edilmesi gibi çeşitli gerekçelerle yeni atamalar da yapılıyordu (Bkz. Grafik-3)

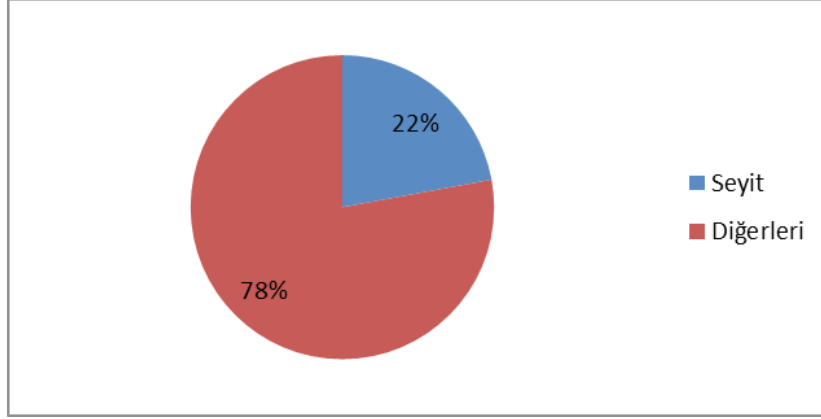
Görevden azledilme gerekçelerin başında merkezi yanılma suretiyle (hilâf-ı inhâ) yapılan atamalar geliyordu. Bu durumda gerçek hak sahibinin merkeze müracaat etmesi neticesinde haksızlık gideriliyordu. Mesela 1725 yılına ait bir belgeden kuşaktan kuşağa âbâ'an-cedd vakıfta câbilik görevini yürüten Ahmed'in hizmetinde bir kusuru olmadığı halde Hasan adlı kişinin hilâf-ı inhâ ile bu göreve haksız bir şekilde getirilmiş olduğunu öğrenmekteyiz. Ancak Ahmed yapılan haksızlığı merkeze bildirince vazifesine yeniden atanabilmiştir (VGMA, HD, 1091:239). Diğer bir örnekte ise Seyyid Abdullah'ın üzerinden hatiplik vazifesi merkezi yanılmak suretiyle başka biri tarafından alınarak berat ettirilmiştir. Ancak Seyyid Abdullah merkeze müracaat ederek yeniden bu görev kendisine iade edilmiştir (VGMA, HD, 1119:363).

Görevden azledilme gerekçeleri arasında verilen ücreti beğenmemek, vazifesine kanaat etmeyip ya da tüccarlık yaparak işini aksatmak veya işin ehli olmamak gibi gerekçeler de vardı. Nitekim 1735 yılında müezzinlik görevini yürüten İsmail günlük almış olduğu bir buçuk akçeyi yeterli görmeyerek daha fazla bir ücreti cami vakfından talep etmiştir. Ancak şart-ı vakif gereğince bundan fazla bir ücretin ödenmesi mümkün olmadığı için bu görevden alınmış ve yerine Hüseyin adında başka biri yine bir buçuk akçe ile atanmıştır (VGMA, HD, 1105:143). Başka bir örnekte ise 1765 yılında tüccarlık yapan Seyyid Yasin adlı kişinin camide sermahfillik görevini yürüttüğü ancak ehil ve liyakat sahibi olmadığı için görevden alındığı anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1101:88).

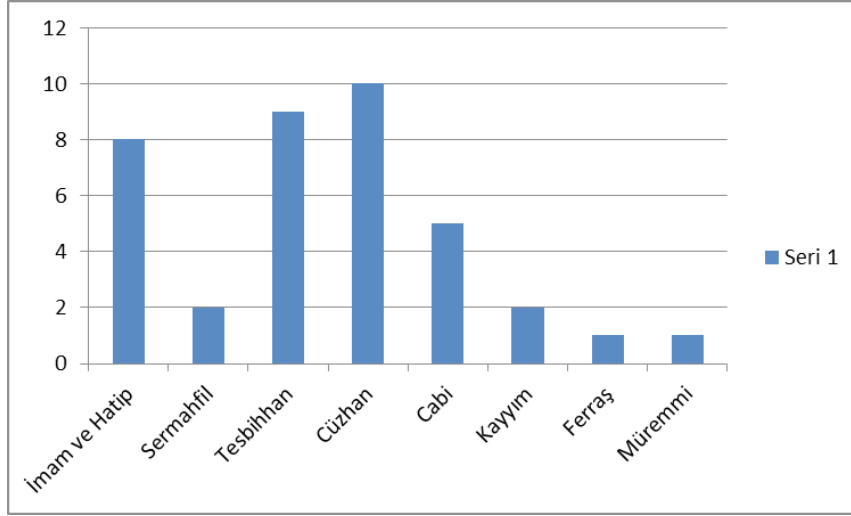
Piltan Bey Camisi çalışanlarından bazıları birkaç vazifeyi üslendikleri oluyordu. İmamlık ve hatiplik görevleri genelde bir kişiye veriliyordu (VGMA, HD, 1098:303,304; 1119:363; 1105:143; 1104:206, 1103:182; 1101:88). Ayrıca ferraş-tesbihhan veya cüzhan-tesbihhan ya da tesbihhan-müremmi gibi iki vazifeyi de bir kişinin yürüttüğü anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1098:303; 1116:158; 1105:143; 1104:206; 1147:175.). Öte taraftan iki vazifeden fazla görev üslenen kişiler de vardı. Nitekim tesbihhan-kayyım-müremmi gibi üç vazifeyi bir kişinin yerine getirdiği de oluyordu (VGMA, HD, 1105:143). Bu cami çalışanlarına verilen ücrette her bir vazife için ayrı ayrı ödenmekteydi.

Cami çalışanlarına verilen günlük ücrette uzun yıllar boyunca bir değişiklik olmamıştır. Çalışanlar arasında en yüksek ücreti imamlık ve hatiplik görevini yürütenler alıyordu. Bu iki görev çoğu kez bir kişiye verilip toplamda 7 akçe ücret ödeniyordu. İmam ve hatiplerden sonra en yüksek günlük ücret 2 akçe ile müteveli, kâtip, câbi ve müremmim görevlerini yürütenlere veriliyordu. Muarrif görevini yürütenler arasında 2 akçe ücret alan personel olsa da bunların ücretleri de genelde 1 akçeydi. Müezzinler arasında da 3 veya 2 akçe ücret alan çalışanların bulunmasına karşın bunların günlük ücretleri çoğu kez 1,5 akçeydi. Geriye kalan çalışanların çoğuna takdir edilen günlük ücret ise 1 akçeydi (Bkz. Tablo 1-11).

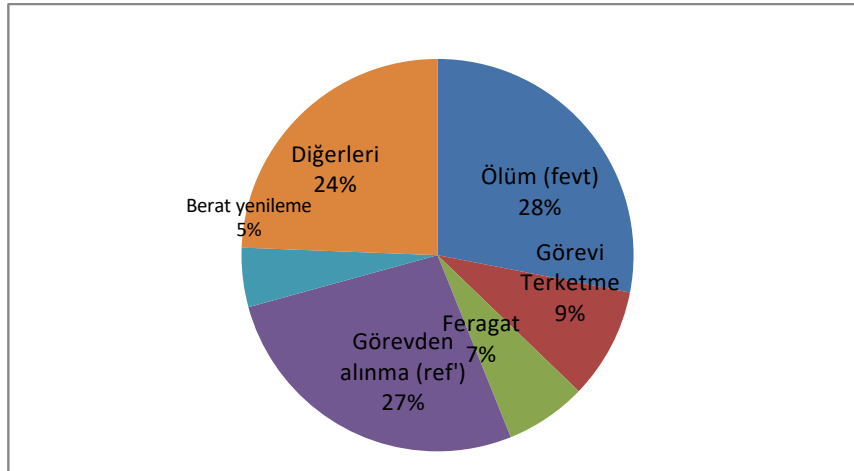
Grafik 1: Camide Görevli Seyitlerin Oranı

Grafik 2: Camide Seyitlerin İstihdam Edildikleri Görevler

Grafik 3: Atamaların Yapılma Gerekçeleri

4.1. Camide İbadetlerin Yerine Getirilmesinden Sorumlu Olan Personel

4.1.1. İmam ve Hatipler

Camiye gelen cemaate günlük beş vakit namaz kıldırılmasından sorumlu olan imamların dini görevlerinin haricinde mahalle hayatında önemli idari görevleri vardı. Tanzimat'a kadar devleti temsil etmek üzere mahallenin önde gelen sorumlularından olan imamlar, mahallede düzen ve huzurun sağlanmasında kadıya yardımcı oluyordu. İmamlar; doğum, ölüm kayıtlarının tutulması, nikâh akdi, boşanma işlemleri ve defin gibi görevlerinin haricinde mahalle temizliğine dikkat edilmesi veya çevre temizliğinin sağlanması gibi beledi işleri yürütüyorlardı (Beydilli 2000: 181).

Piltan Bey Camisi'nde imam olanlar aynı zamanda camide en yüksek rütbeli görevlerden biri olan Cuma ve bayram namazlarında hutbe okuyan hatiplik görevini de yürütüyorlardı. Bu görevleri çoğunlukla erkek çocuklar babalarından devralıyorlardı. Fakat imamlik ve hatiplik görevlerini elde etmek için büyük bir rekabet de vardı. Bu sebeptendir ki imam ve hatip atamalarıyla alakalı yapılan kimi görevlendirmelerde berat kayıtları merkezi yanılmak suretiyle elde edilmiştir. Nitekim 1718 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre, camide imamlik ve hatiplik görevlerini yürüten Seyyid Hacı Ali vazifelerini oğlu Seyyid Abdullah'a bırakmıştır. Ancak sonrasında Eyüp adında biri imamlik görevini, hatiplik görevini ise Cafer adlı kişi haksız bir şekilde berat ettirerek üzerlerine almışlardır. Bu durum merkeze intikal edince her iki vazife yeniden Abdullah'a verilmiştir (VGMA, HD, 1116: 158). Seyyid Abdullah imamlik ve hatiplik görevini uzun yıllar sürdürmüştür. Ancak bu süreç zarfında kimi dönemlerde yine görevlerinden mahrum bırakılmak suretiyle mağdur edilmiştir. Mesela 1727 yılında imamlik ve hatiplik görevlerinden alınan Seyyid Abdullah yerine imamlik vazifesine Mustafa, hatiplik görevine de Osman adında biri getirilmiştir (VGMA, HD, 1128: 206). Fakat Kiğı kadısı İbrahim merkeze sunduğu arz neticesinde Seyyid Abdullah'ın haksız olarak görevinden alındığının ortaya çıkması üzerine, 1732 yılında tekrardan bu görevlere ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1105:143). 1735 yılında bu görevleri yürüten Seyyid Abdullah (VGMA, HD, 1105:143) vazifelerini 1742 yılında oğlu Seyyid Osman'a bırakmıştır (VGMA, HD, 1104:206). Osman'da 1747 yılında vefat edince caminin imam ve hatibi olarak Seyyid Abdurrezzak görevlendirilmiştir (VGMA, HD, 1104:206). Ancak 1753 yılında Seyyid Abdurrezzak görevini terk ettiği gerekçesiyle görevden alınmış ve yerine muhtar cemaatinden Osman adında biri atanmıştır. Ancak yine aynı yıl Abdurrezzak'ın görevini terk etmediği Osman'ın kanun dışı yollarla vazifeleri berat ettirerek üzerine aldığı ortaya çıkmıştır. Bu sebepten Osman görevden alınıp tekrardan Seyyid Abdurrezzak'ın ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1104:206). Seyyid Abdurrezzak'ta 1755'te vefat etmesi üzerine Osman adında biri imamlik ve hatiplik görevlerine getirilmiştir. Fakat aynı yıl Seyyid Abdullah'ın Osman adında bir oğlu olduğu halde aile fertlerinden olmayan Osman adındaki başka kişinin bu göreve getirildiği ortaya çıkmasıyla Seyyid Abdurrezzak'ın oğlu Seyyid Osman'ın ataması yapılmıştır.

Seyyid Osman'ın imamlik ve hatiplik görevini 1758 yılında bırakınca yerine Abdullah adında biri getirilmiştir (VGMA, HD, 1103:182). Ne var ki Abdullah bu vazifeleri dört yıl kadar devam ettirebilmiştir. 1762 yılında erkek evlat bırakmadan vefat edince bu görevler yeniden Seyyid Abdurrezzak'ın oğlu Osman'a verilmiştir. Yapılan ikinci atamadan sonra Seyyid Osman uzun yıllar bu iki vazifeyi yürütmüş olup 1796 yılında, hatiplik ve imamlik görevlerini oğlu Seyyid Yusuf'a bırakmıştır (VGMA, HD, 1101:88; 555: 266).

Hatiplik ve imamlik görevleri genelde bir kişinin üzerinde olmasına rağmen bunların ücretleri ayrı ayrı hesaplanmaktaydı. Çoğunlukla hatiplik görevi için günlük dört akçe ücret verilirken imamlik vazifesi içinde ayrıca günlük üç akçe ücret ödenmekteydi. Fakat her iki vazife için toplamda bir veya bir buçuk akçe günlük ücret verilen görevliler de vardı (Bkz. Tablo-1)

Tablo 1: İmam-Hatip Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Hacı Ali	1 akçe (İmam ve hatiplik görevi için)	1692	VGMA, HD, 1098:303
Abdullah ¹⁰	(İmam ve hatip)	1700	VGMA, HD, 1098:303
Seyyid Mehmede ¹¹	3 akçe (İmam ve hatiplik görevi için)	1705	VGMA, HD, 1098:304
Abdullah	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1717-18	VGMA, HD, 1116:158
Osman bin Ahmed	3 (Hatiplik görevi için)	1724	VGMA, HD, 1119:363
Seyyid Abdullah	4 akçe (İmamlık görevi için) 3 akçe (Hatiplik görevi için)	1725	VGMA, HD, 1119:363
Mustafa ¹²	4 akçe (İmamlık görevi için)	1727	VGMA, HD, 1128:206
Osman ¹³	3 akçe (Hatiplik görevi için)	1727	VGMA, HD, 1128:206
Seyyid Abdullah ¹⁴	(İmam ve hatip)	1732-35	VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Osman ¹⁵	1,5 akçe (İmam ve hatiplik görevi için)	1742	VGMA, HD, 1104:206
Seyyid Abdul Rezzak ¹⁶	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1747-53	VGMA, HD, 1104:206
Seyyid Osman ¹⁷	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1755	VGMA, HD, 1103:182
Abdullah	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1758	VGMA, HD, 1103:182
Seyyid Osman	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1762-96	VGMA, HD, 1101: 88; VGMA, HD, 1115:214; VGMA, HD, 1113:200
Seyyid Yusuf	3 akçe (İmamlık görevi için) 4 akçe (Hatiplik görevi için)	1796	VGMA, HD, 555:266

4.1.2. Müezzin

Cami ve mescitlerde ezan okumak ve sala getirmek gibi görevleri yürüten müezzinler şehir teşkilatı içerisinde önemli görevler üslenen imamların yardımcısıydı (Küçükaşçı, 2006: 491,493). Genelde şehrin en büyük camilerinde belirli vakitlerde çalışan birden fazla müezzine rastlamak mümkün olsa da Piltan Bey Camisi'nde çoğunlukla bu vazifeyi yürütmek için bir görevli bulunmaktaydı. İmamlık ve hatiplik görevinde olduğu gibi bu vazife de babadan oğula intikal etmekteydi. 1693 yılında günlük üç akçe ücretle bu görevi İsmail yürütüyordu. 1697 yılına gelindiğinde bu vazife için İsmail ile birlikte Abbas adında başka birinin de müezzin olarak görevlendirildiği anlaşılmaktadır. Ancak bunlara toplamda günlük olarak iki akçe ücret ödeniyordu. Daha sonraki yıllarda sadece bir kişinin görevlendirildiği bu vazifeye ödenen günlük ücret de genelde bir buçuk akçeydi (Bkz. Tablo-2).

10 Ali vefat edince oğlu Abdullah bu görevlere getirilmiştir VGMA, HD, 1098:303.

11 Abdullah görevden alınarak Seyyid Mehmed'in ataması yapılmıştır VGMA, HD, 1098:304.

12 Seyyid Abdullah görevden alınarak Mustafa atanmıştır VGMA, HD, 1128:206.

13 Seyyid Abdullah görevden alınarak Osman atanmıştır VGMA, HD, 1128:206.

14 Abdullah üzerinden bu vazifeleri haksız yere alan Mustafa ve Osman'ın azledilerek tekrardan 1732 yılında Abdullah caminin imamı ve hatibi olarak atanmış ve 1735 yılında da berat kaydı yenilenmiştir VGMA, HD, 1105:143.

15 Seyyid Abdullah'tan boşalan kadroya oğlu Seyyid Osman atanmıştır VGMA, HD, 1104:206.

16 Osman'ın vefatı sebebiyle Seyyid Abdul Rezzak atanmıştır VGMA, HD, 1104:206.

17 Seyyid Abdul Rezzak vefatı sebebiyle oğlu Osman atanmıştır VGMA, HD, 1103:182.

Tablo 2: Müezzin Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
İsmail	3 akçe	1693	VGMA, HD, 1098:303
Abbas ve İsmail	2 akçe	1697	VGMA, HD, 1140:618
Ahmed ¹⁸	3 akçe	1731	VGMA, HD, 1105:143
Ömer	1,5 akçe	1735	VGMA, HD, 1105:143
Molla Ömer	1,5 akçe	1757-59	VGMA, HD, 1103:182
Ebubekir ¹⁹	1,5 akçe	1759	VGMA, HD, 1103:182
Hüseyin ²⁰	1,5 akçe	1763	VGMA, HD, 1101: 88
Hasan	1,5 akçe	1774	VGMA, HD, 1216:247
Ebubekir	1,5 akçe	1778	VGMA, HD, 1216:247
Mehmed Emin ²¹	1,5 akçe	1818	VGMA, HD, 555:266

4.1.3. Sermahfil

Müezzin başının yardımcısı olan bu görevliler sarayda da istihdam ediliyorlardı. Bu vazifeye sesi güzel musiki bilgisi olan ve sarayda itibar kazanmış kimseler tayin edilmekteydi. Müezzinler mahfil denilen ayrı ve yüksek bir yerde oturdukları için bu ismi almıştır (Pakalın, 1983: 187).

Bu görevli saraydaki ibadethanenin dışındaki camilerde de rastlamak mümkündür. Nitekim Pitan Bey Camisi'nde sermahfil olarak görevlendirilen bir personel vardı. Diğer görevlendirmelerde olduğu gibi bu görev genelde babadan oğula intikal ediyordu. Mesela 1696 yılında sermahfil olan Osman görevini oğlu Muhammed'e bırakmıştır (VGMA, HD, 1140:618). 1732 yılında ise Seyyid Osman vazifesini oğlu Seyyid İsmail'e devretmiştir (VGMA, HD, 1105:143). Seyyid İsmail'in 1740 yılında vefat etmesi üzerine sermahfil olarak oğlu Seyyid Yasin atanmıştır (VGMA, HD, 1105:143). Seyyid Yasin bu görevi uzun yıllar sürdürmüş olmalıdır. Zira arada başka bir atama kaydı yok ise 1765 yılına kadar bu görevi devam ettirmiştir. Ancak ticaretle uğraşp görevini aksattığı için aynı yıl görevden alınarak yerine aile fertlerinden biri olmayan Hafız Mehmed atanmıştır (VGMA, HD, 1101:88). Mehmed 1775 yılında görevinin başında bulunuyordu (VGMA, HD, 1216:247).

Sermahfil vazifesini yürütenlere günlük bir akçe ücret ödeniyordu. Ödenen bu ücrette uzun yıllar bir değişiklik olmamıştır (Bkz. Tablo-3).

Tablo 3: Sermahfil Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Muhammed	1 akçe	1696	VGMA, HD, 1140:618
Seyyid İsmail	1 akçe	1732	VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Yasin	1 akçe	1740	VGMA, HD, 1105:143
Hafız Mehmed	1 akçe	1765-75	VGMA, HD, 1101: 88; VGMA, HD, 1216:247

4.1.4. Muarraf

Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin isimlerini hayırla anan görevliler için kullanılan bir tabir olup bu vazife daha çok derviş ve müezzinler tarafından yerine getirilmekteydi (Pakalın, 1983: 552). Fakat Pitan Bey Camisi'nde müezzinlerin haricinde hususi bu iş için bir vazifeli tayin edildiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1693 yılında camide muarraf olarak İbrahim adında birinin ataması yapılmıştır. Bu vazifeyi İbrahim 1700 yılında da devam ettiriyordu (VGMA, HD,

18 İsmail görevini oğlu Ahmed'e bırakmıştır VGMA, HD, 1105:143.

19 Ahmed erkek evlat bırakmadan vefat edince göreve kardeşinin oğlu Ebubekir atanmıştır VGMA, HD, 1103:182.

20 Ömer vefat edince boşalan kadroya Ömer'in oğlu Hüseyin atanmıştır VGMA, HD, 1101: 88.

21 Hüseyin vefat edince oğlu Mehmed Emin'in ataması yapılmıştır VGMA, HD, 555:266.

1098:303,304). Daha sonraki yıllarda caminin muarrihi olarak Osman isminde biri görevlendirilmiştir. Fakat Osman 1718 yılında vefat etmiş ve boşalan kadroya İsmail adında birinin atması yapılmıştır (VGMA, HD, 1116:158). Sonrasında ise İbrahim adında başka biri bu vazifeye getirilmiş olup, oda 1732 yılında vefat edince oğlu Süleyman bu göreve atanmıştır (VGMA, HD, 1105:143). 1749 yılına ait bir belgeden ise Ahmed isminde birinin bu görevi yürüttüğü vefat emesiyle de Osman adında başka birinin atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1104:206). 1753 yılına kadar bu görevi sürdüren Osman bu tarihte vefat edince yerine Hüseyin adında birinin ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1104:206). Hüseyin de 1766 yılında ölünce görevi oğlu İsmail'e intikal etmiştir (VGMA, HD, 1101: 88).

Maariflerin aldığı günlük ücret bir ve iki akçe arasında değişmekteydi. Ancak genel de günlük olarak bunlara bir akçe ücret ödeniyordu (Bkz. Tablo-4).

Tablo 4: Muarriif Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
İbrahim	1 akçe	1693-1700	VGMA, HD, 1098:303,304
İsmail	2 akçe	1718	VGMA, HD, 1116:158
Süleyman	1 akçe	1732	VGMA, HD, 1105:143
Osman	2 akçe	1749	VGMA, HD, 1104:206
Hüseyin	1 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206
İsmail	1 akçe	1766	VGMA, HD, 1101:88

4.1.5. Tesbihhan

Piltan Bey Camisi çalışanları arasında bulunan bu görevliye diğer pek çok camide rastlamak mümkün değildir. Adından anlaşılacağı üzere namazdan sonra bugün müezzinlerin yaptığı gibi cemaate topluca tesbih çektirip, dua ettirmenin bu görevlinin sorumluluğunda olduğunu söylenebilir. Tesbihhanlık görevinde bulunanlar aynı zamanda cüzhanlık, müremmi, ferraş veya kayımlık görevlerini de üstleniyorlardı. Tesbihhanlık dışında yapılan her bir vazife için ayrı ücret ödeniyordu. Tesbihhanlara verilen ücret ise genelde bir akçeydi.

Tablo 5: Tesbihhan Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Seyyid Aziz	1 akçe	1700	VGMA, HD, 1098:303
Seyyid Ebubekir	1 akçe	1719	VGMA, HD, 1116:158
Seyyid Ebubekir ¹³	1 akçe	1730-32	VGMA, HD, 1139:306; VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Ömer	1 akçe	1736	VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Hasan	2 akçe	1741	VGMA, HD, 1105:143
Ahmed	2 akçe	1742	VGMA, HD, 1104:206
Ömer	1 akçe	1750	VGMA, HD, 1104:206
İbrahim	1 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206
Seyyid İbrahim ¹⁴	1 akçe	1756	VGMA, HD, 1103:182
Hüseyin	1 akçe	1764	VGMA, HD, 1101: 88
Seyyid İskender	1 akçe	1770	VGMA, HD, 1114:114
Seyyid Vasi	1 akçe	1775	VGMA, HD, 1147:175
Seyyid Osman ve Mehmed ¹⁵	1 akçe	1819	VGMA, HD, 555:266

22 Taşçakarlı oğlu Ömer görevden azledilerek Ebubekir atanmıştır VGMA, HD, 1139:306; VGMA, HD, 1105:143.

23 İbrahim terk-i hizmet ettiği gerekçesiyle vazifeye İbrahim adında başka biri atanmıştır VGMA, HD, 1103:182.

24 Seyyid İskender erkek evlat bırakmadan vefat edince tesbihhanlık ve cüzhanlık görevlerine kardeşleri Seyyid Osman ve Seyyid Mehmed'in ataması yapılmıştır VGMA, HD, 555:266.

4.1.6. Cüzhan

Osmanlı'da selatin camilerinde cüzhan ismi verilen görevliler namazlardan önce Kur'an'dan birer cüz okurlardı. Bu camilerde cüzhanlar için müstakil kürsüler vardı. Vaiz kürsülerine nispeten daha küçük olan bu kürsüler genellikle iki duvar arasına yerleştirilirdi. (Önkal vd. 1993:55). Piltan Bey camisinde genelde birden fazla kişinin cüzhan olarak istihdam edildiği görülmektedir. Mesela 1693 yılında camide Mehmed ve İsmail adında iki cüzhan bulunmaktaydı. Bunlara her bir vazife için ayrı ayrı günlük bir akçe ücret ödeniyordu (VGMA, HD, 1098:304). Yine 1743 yılında Musa ve Hamza adlı kişilerin bu görevi yürüttükleri anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1104:206). Diğer taraftan camide cüzhanlık görevini yürüten bazı kişilerde bu işin dışında farklı görevler üslenerek ek ücret aldıkları da oluyordu. Nitekim 1719 yılında cüzhanlık görevini günlük bir akçe ücret karşılığında yürüten Seyyid Ebubekir aynı zamanda caminin tesbihhanlık görevini de günlük iki akçe ücret karşılığında yaptığı görülmektedir (VGMA, HD, 1116:158). 1764 yılında ise cüzhanlık ve tesbihhanlık vazifesinde bulunan Seyyid İbrahim'in vefat etmesi sebebiyle Seyyid Hüseyin adında biri ayrı ayrı her bir vazife için günlük bir akçe ile bu görevlere atanmıştır (VGMA, HD, 1101:88). Cüzhanlara, 17. yüzyılın sonlarından 19. yüzyılın başlarına kadar genelde bir akçe ücret ödenildiği görülmektedir (Bkz. Tablo-6).

Tablo 6: Cüzhan Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Hüseyin	1 akçe	1691	VGMA, HD, 1098:303
İsmail	1 akçe	1693	VGMA, HD, 1098:304
Mehmed	1 akçe	1693	VGMA, HD, 1098:304
İsmail	1 akçe	1696	VGMA, HD, 1140:618
Muhammed	1 akçe	1697	VGMA, HD, 1140:618
Ebubekir	Nim akçe	1703	VGMA, HD, 1098:303
Ömer	1 akçe	1704	VGMA, HD, 1098:303
Eyüp	1 akçe	1705	VGMA, HD, 1098:303
Mustafa	1 akçe	1705	VGMA, HD, 1098:303
Seyyid Yusuf	1 akçe	1705	VGMA, HD, 1098:304
Seyyid Ebubekir	1 akçe	1719	VGMA, HD, 1116:158
Abdullah	1 akçe	1725	VGMA, HD, 1119:363
Musa	1 akçe	1726	VGMA, HD, 1091:239
İbrahim	1 akçe	1741	VGMA, HD, 1105:143
Hamza	1 akçe	1743	VGMA, HD, 1104:206
Musa	1 akçe	1743	VGMA, HD, 1104:206
Hüseyin	1 akçe	1750	VGMA, HD, 1104:206
Ahmed	1 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206
Hüseyin ²⁵	1 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206
Hamza	1 akçe	1755	VGMA, HD, 1103:182
Hüseyin	1 akçe	1757	VGMA, HD, 1103:182
Molla Hüseyin	1 akçe	1758	VGMA, HD, 1103:182.
Hamza	1 akçe	1759	VGMA, HD, 1103:182
Hüseyin	1 akçe	1764	VGMA, HD, 1101: 88
Seyyid Halil	1 akçe	1765	VGMA, HD, 1101: 88
Seyyid İskender	1 akçe	1770	VGMA, HD, 1114:114
Hamit	1 akçe	1774	VGMA, HD, 1216:247
Seyyid Vasi	1 akçe	1775	VGMA, HD, 1147:175
Ali	1 akçe	1775	VGMA, HD, 1147:175
Mustafa	1 akçe	1779	VGMA, HD, 1147:175
Ebubekir	1 akçe	1781	VGMA, HD, 1147:175
Seyyid Hasan	1 akçe	1786-87	VGMA, HD, 1113:200
Seyyid Ahmed	1 akçe	1794	VGMA, HD, 558: 47
Seyyid Halil	1 akçe	1794	VGMA, HD, 558: 47
Seyyid Osman	1 akçe	1819	VGMA, HD, 555:266
Seyyid İsmail	1 akçe	1827	VGMA, HD, 556:185

25 Ahmed vefat edince Hüseyin'in ataması yapılmıştır VGMA, HD, 1104:206.

4.1.7. Mevlithan

Hz Muhammed'e (s.a.s) duyulan derin muhabbetten dolayı Osmanlıda döneminde mevlit okunmasına büyük önem veriliyordu. Öyle ki Osmanlı toplumunda mevlit okutmak için çok sayıda mevlit vakıfları mevcuttur. Böylece insanlar kurdukları bu vakıflarla mevlit okumasını kendi hayatlarıyla sınırlamayarak ebedileştirmek istemişlerdir (Karataş, 2017: 32).

Kiğı'da da peygambere duyulan büyük muhabbetten dolayı şehrin en büyük camisi olan Piltan Bey Camisi'nde mevlit okuması için bir görevli vazifelendirilmiştir. Mevlithan olarak adlandırılan bu görevliyle alakalı hurufat defterlerinde sadece bir kayda rastlanmıştır. 1743 yılına ait belgede mevlithan olarak görev yapan Süleyman adlı kişinin vefatı sebebiyle bu vazife için günlük bir akçe ücretle Ahmed adında birinin atandığı görülmektedir (VGMA, HD, 1104:206).

4.2. Piltan Bey Camisi Vakfının İdari İşlerini Yürüten Personel

4.2.1 Müteveli

Cami vakfının idaresinden sorumlu olan mütevellinin yoğun bir iş yükü ve ağır sorumlulukları vardı. Öyle ki vakıf işlerinin usulüne uygun yapılması, vakıf personelinin atanması ile bunların maaşlarının zamanında ödenmesi, vakfiye şartlarına göre hizmet binalarının bakım ve onarımı ve vakıf çalışanlarının görevlerini gereği gibi yapmalarının sağlanması mütevellinin kontrolünde gerçekleşiyordu. Ayrıca vakfa ait gayrimenkullerin kiraya verilmesi, vakıf gelirlerinin toplanması, gerekli harcamaların yapılması ve vakfın gelir ve giderlerinin yılsonu hesaplarının tutularak ilgili makamlara verilmesi de mütevellinin gözetiminde yapılmaktaydı (Öztürk, 2006: 217-219).

Mütevellilerin atamalarında belirleyici en önemli husus vakıf kurucuları tarafından konulan şartlardı. Vakfiye metninde mütevellilerin adları belirlenerek kaydediliyordu. Yapılan atamalar da vakfiye şartlarına uygun bir şekilde olmak zorundaydı. Dolayısıyla vakfiye sahibi bizzat kendisini vakfa müteveli olarak atayabilir ve kendisinden sonra da bu göreve öncelikle kendi çocuklarından birinin ya da yakın akrabalarından her hangi birinin getirilmesini isteyebilirdi. Bu çerçevede müteveli atamaları vakfiye şartlarına uygun olarak kadı veya naip tarafından verilen arzlar üzerine merkezde düzenlenen berat vasıtasıyla gerçekleştirilirdi. Ancak bu atamaların haricinde padişah fermanları ile yapılan görevlendirmeler de vardı (Özkaya, 2010: 79; Uzun, 2017: 110-111).

Piltan Bey Camisi vakfının idaresi için görevlendirilen mütevellilerin atamaları da soya dayalı olarak gerçekleştirilmekteydi (VGMA, HD, 1098:303). Genelde vakıf idaresi bir kişinin sorumluluğu altında olmasına karşın birden fazla kişinin de aynı anda bu görevi yürüttükleri oluyordu. Nitekim 1693 ve 1700 yılında günlük iki akçe ücret karşılığında İsmail ve Abbas adlı kişilerin bu görevi birlikte yaptıkları anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1098:303, 304). Bu durum ise vazifenin babadan evladına intikal etmesiyle açıklanabilir.

Piltan Bey Camisi'nde mütevellilik vazifesini yürüten bir kısım görevlilerden vakfı zarara uğratanlar da vardı. Bu kişilerin görevlerinin sonlandırılmasında ve yeni vazifelilerin atanmasında kadı en önemli role sahipti. Mesela 1716 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre mütevellilik görevini yürüten Bekir cami vakfını harab ettiği gerekçesiyle kadı Seyyid Ali merkeze arz sunmuş ve yapılan tahkikat neticesinde bu kişi görevden uzaklaştırılarak yerine Mehmed adında biri getirilmiştir (VGMA, HD, 1116:158). Diğer camisi çalışanlarında olduğu gibi mütevellilere ödenen günlük ücrette de uzun bir süre değişiklik olmamıştır. Bunlara yaptıkları hizmet karşılığında iki akçe ödenmiştir (Bkz. Tablo-7).

Tablo 7:Mütevelli Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Mustafa	-	1692	VGMA, HD, 1098:303
Abbas ve İsmail	2 akçe	1693-1700	VGMA, HD, 1098:303-304
İsmail ²⁶	2 akçe	1701	VGMA, HD, 1098:303
Mustafa ²⁷	2 akçe	1701	VGMA, HD, 1098:303
İsmail	2 akçe	1703	VGMA, HD, 1098:303
Mustafa	2 akçe	1704	VGMA, HD, 1098:303
Ebubekir ²⁸	2 akçe	1716	VGMA, HD, 1116:158
Mehmed ²⁹	2 akçe	1716	VGMA, HD, 1116:158
Halil ³⁰	2 akçe	1776	VGM. Defter 260/20
Hüseyin ³¹	2 akçe	1779	VGM. Defter, 262/21

4.2.2. Kâtip

Kâtipler, vakıf gelir ve giderlerini kayıt altına alıp bunları himaye etmekle sorumluydular. 1741 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre Piltan Bey Camisi Vâkıfında bir kâtime ihtiyaç vardı. Bu suretle vakfa ait nakit ve kira gelirleri ile vakıf bahçelerindeki mahsullerin kaydı tutularak vakfın zarara uğratılmasının önüne geçilmesi amaçlanıyordu. Dönemin Kişî kadısı olan Osman bu iş için Hüseyin adında birini uygun görmüş ve Hüseyin'in bu göreve getirilmesi için merkeze bir arzuhal göndermiştir. Bunun üzerine merkez günlük iki akçe ücret karşılığında vakfa kâtip olarak Hüseyin'in atandığına dair berat kaydı düzenlenmiştir (VGMA, HD, 1105:143). Ayrıca 1797 yılında da kâtiplik görevini yürüten Seyyid İsmail adlı kişinin vefat etmesi üzerine yerine oğlu Halil bu göreve getirilmiştir (VGMA, HD, 552:269).

Tarihi belli olmayan başka bir belgede ise günlük iki akçe ile kâtiplik görevini yürüten Seyyid Halil adlı kişinin, validesinin yanına giderek katırcılık mesleğini icra etmesi nedeniyle kâtiplik görevini ihmal ettiği anlaşılmaktadır. Bunun üzerine Seyyid Halil bu vazifeden alınarak yerine Seyyid Ebubekir'in ataması yapılmıştır (BOA. EV. MH. 148/490). Bu belgelerin haricinde Piltan Bey Camisi'nde kâtiplik görevi ile alakalı başka bir belgeye rastlanılmamıştır.

4.2.3. Cabi

"Mal ve haraç toplamak" anlamındaki Arapça "cebee" kökünden türetilen cabi, Osmanlıdan önceki İslam ve Türk devletlerinde vergi ve haraç toplayan vazifeliler için kullanılan bir unvan iken Osmanlı'nın erken devirlerinden itibaren daha çok vakıf gelirlerini toplayan görevliler için kullanılan bir unvan olmuştur. Genelde orta büyüklükteki vakıflara bir cabi görevlendirildi. Ancak bazen birbirine yakın iki veya daha fazla vakfın gelirlerini toplamak için de bir cabinin vazifelendirildiği oluyordu (İpşirli, 1992: 529-530).

Piltan Bey Camisi'nde cabilik vazifesini elden etmek için kıyasıya bir rekabet vardı. Vazifede bir aksaklık görülmemesine rağmen görevi elde etmek için karşılıklı hak iddiaları neticesinde atama ve aziller yapılmaktaydı. Bu sebeptendir ki bu görev sıklıkla el değiştirmekteydi. Mesela 1697 yılında bu görev Osman'ın hakkı olmasına karşın Ömer adında biri bu göreve getirildiği için bu kişi azledilerek Osman'ın ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1140:618). Aynı şekilde 1700 yılına ait bir kayıta cabilik görevini Mehmed üzerinde iken haksız bir şekilde Seyyid Ebubekir tarafından alındığı iddia edilerek Mehmed'in göreve iade edildiği anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1098:303). Fakat 1701 yılına ait başka bir belgede ise cabilik görevi Seyyid Ebubekir'in *eban'an-cedd* üzerinde olduğu ve daha önce bu göreve atanan Osman ve Mehmed adlı kişilerin bu göreve hakları olmadığı halde getirildiği bundan dolayı Seyyid Ebubekir'in yeniden cabi olarak atandığını öğrenmekteyiz (VGMA, HD, 1098:303). Daha sonraki yıllarda da bu va-

26 Mustafa adlı kişi görevi İsmail üzerinden haksız yere aldığı için azledilerek İsmail'in görevi iade edilmiştir (VGMA, HD, 1098:303).

27 Mustafa'da haksız yere görevden alındığı iddiasıyla göreve iade edilmiştir (VGMA, HD, 1098:303).

28 Ebubekir'in berat zayiden yenilenmiştir (VGMA, HD, 1116:158).

29 Ebubekir görevden alınarak Mehmed atanmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

30 VGM. Defter 260/20.

31 Seyyid Ahmed kendi rızasıyla görevi Hüseyine feragat etmiştir (VGM. Defter, 262/21).

zifeyi elde etmek için kıyasıya rekabetin devam ettiği anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1116:158; 1098:303,304).

Karşılıklı hak iddiası neticesinde vazifeden el çektirmenin haricinde dolandırıcılıktan ve yaşandığı için işin sorumluluklarını yerine getirmekten aciz olmak gibi gerekçelerden dolayı da görevden almalar oluyordu. Mesela 1711 yılında vakfın cabisi Mehmed *hain* olduğu iddiasıyla görevden alınmış yerine Ebubekir atanmıştır (VGMA, HD, 1098:303). 1753 yılına ait başka bir belgede ise câbi olarak görev yapan Ahmed'in bu hizmeti yerine getiremeyecek kadar yaşlanmasından dolayı Abdullah isminde birinin câbi olarak atandığı anlaşılmaktadır (VGMA, HD, 1104:206).

18. yüzyıl boyunca vakıfta görevli cabilere verilen günlük ücrette bir değişiklik olmamıştır. Diğer vakıf çalışanlarında görüldüğü gibi bunların maaşları da genellikle günlük iki akçeydi (Bkz. Tablo-8).

Tablo 8: Câbî Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Osman	1 akçe	1697	VGMA, HD, 1140:618
Mehmed	2 akçe	1700	VGMA, HD, 1098:303
Seyyid Ebubekir	2 akçe	1701	VGMA, HD, 1098:303
Mustafa	2 akçe	1702	VGMA, HD, 1098:303
Osman	2 akçe	1703	VGMA, HD, 1098:303
Mehmed	2 akçe	1704	VGMA, HD, 1098:303
Seyyid Ebubekir ²³	2 akçe	1704	VGMA, HD, 1098:303
Osman ²⁴	1 akçe	1705	VGMA, HD, 1098:304
Mehmed	2 akçe	1705	VGMA, HD, 1098:304
Ebubekir	2 akçe	1711	VGMA, HD, 1116:158
Mehmed	2 akçe	1717	VGMA, HD, 1116:158
Seyyid Numan	2 akçe	1718	VGMA, HD, 1116:158
Ebubekir ²⁵	2 akçe	1718	VGMA, HD, 1098:304
Mehmed ²⁶	2 akçe	1718	VGMA, HD, 1116:158
Hasan ²⁷	2 akçe	1720	VGMA, HD, 1116:158
Ebubekir ²⁸	2 akçe	1720	VGMA, HD, 1116:158
Ahmed ²⁹	2 akçe	1720	VGMA, HD, 1116:158
Hasan ³⁰	2 akçe	1725	VGMA, HD, 1119:363
Ahmed ³¹	2 akçe	1741	VGMA, HD, 1105:143
Abdullah ³²	2 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206
İbrahim ³³	2 akçe	1753-57	VGMA, HD, 1104:206; VGMA, HD, 1103:182
Abdullah ³⁴	2 akçe	1758	VGMA, HD, 1103:182
Şeyh İbrahim	2 akçe	1775	VGMA, HD, 1115:214
Seyyid Mehmed	2 akçe	1819	VGMA, HD, 555:266

32 Mehmed görevden azledilerek 1704 yılında Seyyid Ebubekir'in ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1098:303).

33 Ebubekir görevden alınarak Osman atanmıştır (VGMA, HD, 1098:304).

34 Seyyid Numan görevden alınarak Ebubekir atanmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

35 Ebubekir azledilerek Mehmed'in ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

36 Mehmed vefat edince oğlu Hasan atanmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

37 Vefat eden Mehmed'in oğlu Hasan görevden alınarak sâhibü'l-evvel Ebubekir görevlendirilmiştir (VGMA, HD, 1116:158).

38 Ebubekir görevden alınarak Ahmed'in ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

39 Ahmed görevden azledilerek Hasan atanmıştır (VGMA, HD, 1119:363).

40 Ahmed'in beratı yenilenmiştir (VGMA, HD, 1105:143).

41 Ahmed yaşlandığı için Abdullah görevlendirilmiştir (VGMA, HD, 1104:206).

42 Abdullah mahlûlünden İbrahim atanmıştır. İbrahim'in beratı 1757 yılında da yenilenmiştir (VGMA, HD, 1104:206; VGMA, HD, 1103:182).

43 İbrahim görevden alınarak Abdullah'in ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1103:182).

4.2.4. Kayyım

Sözlükte “bir işi yerine getiren, üstlenen kimse” anlamına gelen kayyım kelimesi, vakıf mütevellisi ve camilerin temizlik işlerini yapan vazifeli anlamında da kullanılmaktadır. Mütevellinin emrinde çalışan bu görevli vakıf malında tasarruf yetkisi olmayıp sadece bu malları gözetip korumakla yetkiliydi. Mütevellinin görevini kötüye kullanması veya görevinin üstesinden gelememesi ya da görevi bırakıp ortadan kaybolması gibi nedenlerden dolayı kadı tarafından vakıf işlerinin aksamaması için bir kayyım atanırdı (Özmel, 2002: 107-108).

Piltan Bey Cami vakfında kayyımlık görevini üstlenenler ayrıca tesbihhanlık ve müremmilik gibi vazifeleri de yürütüyorlardı. Yaptıkları her bir vazife için de kendilerine ayrı ayrı ücret ödeniyordu. Kayyımlık vazifesi için ödenen günlük ücret bir akçeydi (VGMA, HD, 1091:239; 1139:306; 1105:143). 1725 yılında cami vakfının kayyımı olan Musa görevini bırakıp başka bir diyara gidip orada sakin olunca bu göreve Ömer adında biri atanmıştır (VGMA, HD, 1091:239). Ancak daha sonraki süreçte Ömer ve Ebubekir’in bu görev için karşılıklı hak iddia etmelerinden dolayı bunlar arasında vazife el değiştirmiştir. 18. yüzyılın ilk yarısında camide bu görevi yürütenlere günlük bir akçe ücret veriliyordu (Bkz. Tablo-9).

Tablo 9: Kayyım Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Seyyid Ömer	1 akçe	1725	VGMA, HD, 1091:239
Ebubekir ⁴⁴	1 akçe	1730	VGMA, HD, 1139:306
Ebubekir ⁴⁵	1 akçe	1732	VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Ömer ⁴⁶	1 akçe	1736	VGMA, HD, 1105:143

4.3. Caminin Bakım Onarım ve Temizlik İşleriyle İlgilenen Personel

4.3.1. Ferraş

Osmanlıda ferraş; cami, mescit, medrese han, hamam gibi vakıf binalarının temizliğiyle ilgilenen personel için kullanılan bir unvandı. Bu görevliler vakıf binalarının temizliğinden sorumlu olup, kilim, halı ve hasır gibi eşyaları serip toplama hizmetlerini yerine getiriyorlardı. Özellikle büyük ve orta dereceli vakıflarda rastlanan bu görevlinin caminin hela ve diğer bölümleriyle alakalı temizlik işleriyle ilgileniyordu. Vakıf binalarının her türlü temizlik işleriyle ilgilenen bu görevlilerin, vakıf personelleri arasında bulunan müezzin, bevvap ve özellikle de kayyımlarla aralarında belli bir iş bölümü olduğu görülmektedir (Yazıcı, İpşirli, 1995: 408-409).

Piltan Bey Camisi’nin temizlik işleriyle ilgilenen Hüseyin görevini bırakınca 1697 yılında bu vazifeye Yusuf atanmıştır (VGMA, HD, 1140:618). Ancak daha sonraki yıllarda Yusuf ve Seyyid Aziz’in karşılıklı hak iddiaları neticesinde bu vazife el değiştirmiştir. Piltan Bey Camisi vakfından ferraşlara takdir edilen günlük ücret ise bir akçeydi (Bkz. Tablo-8). Piltan Bey Camisi’nde ferraşlık ile alakalı fazla bir atama kaydına rastlanmaması bu vazife ile ilgili işlerin camideki diğer personeller tarafından yerine getirildiğini göstermektedir.

Tablo 10: Ferraş Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Yusuf	1 akçe	1697	VGMA, HD, 1140:618
Seyyid Aziz	1 akçe	1700	VGMA, HD, 1098:303
Yusuf	1 akçe	1702	VGMA, HD, 1098:303
Mustafa ⁴⁷	1 akçe	1718	VGMA, HD, 1116:158

44 Ömer görevden alınarak Ebubekir atanmıştır (VGMA, HD, 1139:306).

45 Ömer görevden alınarak Ebubekir atanmıştır (VGMA, HD, 1105:143).

46 Kusuru olmadığı halde görevden alınan Seyyid Ömer’in vazifesi (Ebu)bekir görevden azledilerek iade edilmiştir (VGMA, HD, 1105:143).

47 Yusuf görevden alınarak Mustafa’nın ataması yapılmıştır (VGMA, HD, 1116:158).

4.3.2. Müremmim

Vakıf binalarının bakım ve tamiriyle ilgilen bu görevli (Söylemez, Tunç, 2018: 79) Piltan Bey Camisi'nde farklı vazifeleri de yerine getiriyordu. Bu çerçevede Müremmimlik görevini yürüten bazı kişiler aynı zamanda müessesede kayımlık veya tesbihhanlık görevlerini de üstlenmişlerdi (VGMA, HD, 1139:306; 1105:143). Müremmimlik vazifesi için takdir edilen günlük ücret ise iki akçeydi.

Tablo 11: Müremmim Atamaları ve Ücretleri

Görevli	Günlük Ücret	Tarih	Arşiv Kaynağı
Bekir	1 akçe	1697	VGMA, HD, 1140:618
Ebubekir	2 akçe	1730-32	VGMA, HD, 1139:306; VGMA, HD, 1105:143
Seyyid Ömer	2 akçe	1736	VGMA, HD, 1105:143
Hasan	2 akçe	1741-42	VGMA, HD, 1105:143; VGMA, HD, 1104:206
Ömer	2 akçe	1750	VGMA, HD, 1104:206
İbrahim	2 akçe	1753	VGMA, HD, 1104:206

Sonuç

Cami ve vakıflar yeni yerleşim birimlerinin oluşmasında ve İslam medeniyetinin teşekkülünde hayati önemi sahip kurumlar olmuştur. Nitekim Kiğı da, Kerek vadisi yamacında kurulan yeni yerleşim birimi Piltan Bey Camisi'nin etrafında oluşmuştur. Kiğı şehrinin en kadim yapılarından bir olan Piltan Bey Camisi Akkoyunlu döneminde Pilten Bey tarafından inşa edilmiştir. Osmanlı döneminde varlığını sürdüren cami bu dönemde de şehrin en büyük ibadethanesi olma özelliğini korumuştur.

Piltan Bey Camisi'nde hizmet veren çok sayıda çalışan vardı. Cami, cemaatinin ibadetlerini yerine getirmesinde sorumlu olan çalışanlar arasında en kıdemlileri imam ve hatipler olup, diğer çalışanlara nispeten bunlara daha yüksek bir ücret ödeniyordu. Bu ibadethanede imam ve hatiplerin haricinde cami çalışanları arasında müezzin, mevlithan, tesbihhan, sermahfil, muarrif ve cüzhan bulunuyordu

Müessesenin faaliyetini aksatmadan sürdürmesi için bir vakfı ve bu vakfın idari işlerini yürüten çalışanları bulunuyordu. Vakfın idaresi mütevellinin kontrolündeydi. İdari işlerde mütevelliyeye yardımcı olması için kayyım da görevlendiriliyordu. Vakıf gelir giderleri ve hesapların tutulması için cami vakfında bir kâtibin de vazifelendirildiği olmuştur. Bu idari personellerin haricinde vâkıfa ait gelirlerin toplanması için bir cabi de görev yapıyordu. Cami cemaatine ve vakfına hizmet veren bu personellerin haricinde caminin bakım ve temizliği ile binanın onarımından sorumlu olan ferraş ve müremmim de müessesede hizmet veriyordu.

Göreve getirilme sebepleri arasında vefat ilk sırada yer alıyordu. Vefattan sonra yapılan atamaların nedeni en fazla görevden alma suretiyle yapılıyordu. Görevden alınma sebeplerinin başında vakıf şartlarına aykırı usulsüz olarak yapılan atamalar yer alıyordu. Bundan dolayı camide görev elde etmek için adil olmayan bir rekabet yaşanıyordu. Ancak gerçek hak sahipleri merkeze müracaat etmeleri neticesinde bunların görevleri iade edilerek mağduriyetler gideriliyordu.

Çalışanlara verilen ücrette uzun yıllar bir değişiklik olmadığı görülmektedir. Cami çalışanlarının ücretleri 18. yüzyıl boyunca genelde 1 ve 2 akçe arasında değişmekteydi. Caminin imam ve hatiplerine ise her iki vazife için toplamda 7 akçe ücret ödeniyordu.

Piltan Bey Camisinin faaliyetlerini aksatmadan sürdürebilmesi için Kiğı'ya bağlı bir kısım köy

ve mezraların öşür geliri cami vakfına aktarılıyordu. Bu çerçevede Arnis adlı köyde devlete ait top aşarı hissesinin bir kısmı cami vakfına tahsis edilmiştir.

Balaban Bey Camisi olarak bilinen bu yapının neden bu isimle anıldığı bilinmemektedir. Fakat kaynaklarla teyit edilmemekle birlikte Piltan Bey'in lakabının Balaban olması sebebiyle caminin bu isimle de zikredildiği tahmin edilmektedir. Diğer taraftan Osmanlı son dönem kayıtlarında dahi camiye ait vakfiye kaydının tespit edilememesinden dolayı Vakıflar Genel Müdürlüğünce ibadethane Balaban Camisi olarak tescil edilmiştir.

Cami tarihi süreç içerisinde karşılaşmış olduğu doğal afetler nedeniyle birçok kez tamir görmüştür. Osmanlı döneminde yapılan onarımların bir kısmını cami duvarlarına yerleştirilen onarım kitabelerinden öğrenmekteyiz. En eski onarım kitabesinin de 1575-76 (Hicri 983) yılına ait olduğu tahmin edilmektedir. Cumhuriyet döneminde de bölgede yaşanan depremler nedeniyle caminin kullanılmayacak hale gelmiştir. Bu sebeple 1937 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında yapının aslına uygun olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Piltan Bey Camisi 2006 yılında yeniden restorasyon çalışmasına tabi tutulmuştur. Fakat bu yenilemenin aslına uygun yapılmadığı iddia edilmiştir. Nitekim 2015 yılında bölgede yaşanan depremde caminin zarar görmesi üzerine 2017 yılında başlatılan restorasyon çalışmasında yapı aslına uygun bir şekilde imar edilmek istenmiştir. Fakat yapılan bu restorasyon çalışmasının da caminin tarihi dokusuna uygun olarak yapılmadığı görülmektedir.

Piltan Bey Camisi tarihi dokusuna uygun olarak inşa edilmemişse de kadim bir geçmişe sahip olması ve tarihsel hafımıza sağladığı katkı göz önüne alındığında önemli bir eser olarak günümüzde varlığını sürdürmektedir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurufat Defterleri (HD): 552, 555, 556, 558, 1091, 1098, 1101, 1103, 1104, 1105, 1113, 1114, 1115, 1116, 1119, 1128, 1139, 1140, 1147, 1216.

Vakıf Defterleri (VGM Defter): 260/20, 262/21.

1.2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Evkâf Defterleri Mektubi Kalemi (EV. MKT.): 690/356, 755/290, 1847/157, 1850/238.

Evkâf Defterleri Muhâsebe Kalemi (EV. MH.): 148/490.

Evkâf Defterleri (EV. d.): 18840/18.

Şûrâ-yı Devlet Defteri (ŞD. d): 326-37/3.

1.3. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Yer: 30-10/192-316-10.

1.4. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi

Tapu Tahrir Defteri (TD): 126.

2. Araştırma ve İncelemeler

Baş, Yaşar (2011). "Kiğı Demir Madeni ve Humbarahanesi". *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, (Volume 6/4), 409-430.

Baş, Yaşar (2013). *Kiğı Sancakbeyleri, Eşkıyalık ve Sosyal Düzeni Sağlama Çabaları (1514-1852) Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, (202), 55-88

Beydilli, Kemal (2000). "İmam", *DİA*, (22), 181-186.

Butasım, Nebi (2010). *Bingöl'deki Mimari Eserler*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

İpşirli, Mehmet (1992). "Câbî". *DİA*, (6), 529-530.

KARATAŞ, Ali İhsan (20117). "Osmanlı Toplumunda Mevlit Kandili ve Mevlit Vakıfları". *Diyanet Dergisi*, (323), 30-33.

Koç, Yunus (2004). " XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Kiğı Sancağı'nda İskan Ve Toplumsal Yapı". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 129-156.

Küçükbaşcı, Mustafa (2006). "Müezzin". *DİA*, (31) 491-496.

Önkal, Ahmet.-Bozkurt, Nebi (1993). "Cami", *DİA*, (7), 46-56.

Özkaya, Yücel (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Özmel, İsmail (2002). "Kayım". *İA*, (25), 107-108.

Öztürk, Nazif (2006). "Mütevelli". *İA*, (32), 217-220.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. (2-3), İstanbul.

Sağlam, Nevzat (2008). "552 Nolu ve H. 1052/M.1642 Tarihli Maliyeden Müddever Deftere Göre Kiğı ve Köylerinde İskân ve Nüfus". *II. Bingöl Sempozyumu*. 295-346.

Soylu, Hasbi (2007). "Tarihte Önemi Azalan Yerleşmelere Bir Örnek Kiğı". *Doğu Coğrafya Der-*

gisi, (12/17), 87-110.

Söylemez, Faruk- Tunç, Muhammet Nuri (2017). 18 Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami Görevlileri" *Sosyal Bilimler Dergisi*, (7/14), 60-87.

Uzun, Celalettin (2017). " Çemişgezek Süleymaniye Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, (48), 105-122.

ÜNAL, Mehmet Ali (2011). *Osmanlı Tarih Sözlüğü*. İstanbul.

ÜNAL, Mehmet Ali (2015). "XVI. Yüzyılda Mazgird, Pertek ve Sağman Sancakbeyleri Pir Hüseyin Bey Oğulları". *Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (2), 239-265.

Yazıcı, Tahsin.- İpşirli, Mehmet (1995). Ferrâş". *DİA*, (12), 408-409.

Ekler

1- Resimler:

Resim 1. *Piltan Bey Camisi Kitabesi:* Târîh-i Kadîmî Rasseme haze'l-minber Emir-i a'zam Pilten Bey Zidet ma'deletuhu sene seman mi'e ve semaniyete aşere târîh-i cedîdî sene C. (1)243 (Demir, 2008: 46).

Resim 2. *Piltan Bey Camisi Onarım Kitabesi (Hicri 1183):* “Ya müfettihal ebvab iftah lena hayre'l-bab. Barekallahu ey Halil Bu harab olmuş kasaba Fi sene ...1183. Camisinin tarihini fa'ten faf cimed. Bânî-i hazel-bina halkına verdin ğına İyi ömür eyle beyan arayan çekmez ina” (Demir, 2008: 52).

Resim 3. *Piltan Bey Camisi Onarım Kitabesi (Hicri 1209): “İnnel-hasanate yüzhıbné’s-seyyiat Etti cami’inin tamirin tezyîn-i ziverle Selamet-lillaha el bağlayarak Divanında Muhammed Mir-livâ-yı Kiğı 12 Rabiulahir Sene 1209” (Demir, 2008: 53).*

Resim 4. *Caminin Restorasyon Sonrası Güney Cephesine Yerleştirilen Pencereler*

Resim 5. *Caminin Restorasyon Sonrası Doğu Cephesine Yerleştirilen Pencereler*

Kiğı Piltan (Piltan) Bey Camisi

Resim 6. Caminin Restorasyon Sonrası Batı Cephesine Yerleştirilen Pencereleler

Resim 7. Camin Restorasyon Sonrası Kuzey Cephesinin Genel Görünümü

Resim 8. Caminin Minare Kapısı

Resim 9. Cami Minaresinin Genel Görünümü

Resim 10. Cami Kapısı

Resim 11. Camin Restorasyon Sonrası Genel Görünümü

Resim 12. *Kerek Hamamı Kalıntısı*

1-Belgeler:

Belge 1. Pilten Bey Caminin Onarılması İçin Dördüncü Umumi Müfettişliğine Gönderilen 25 Haziran 1937 Tarihli Yazı

T.C
BİNGÖL VİLAYETİ
Ekteppguluk kaleni

Özel No. 36
Genel No. 2614
Eki 1

25/Haziran/937

Öz ü : Vakfa aid binalar hak-
kinda .

Dördüncü Umumi Müfettişliğe

Başbakanlık yüksek katından ve makamınızda tebliğ buyrulmuş 24/4/937 gün ve yazı işleri müdürlüğü 6/1386 sayılı x buyruğa karşılıktır:

Vilâyetimiz bölgesinde gerek imar ve gerekse satılması icab eden evkafa aid mebanî mevcut değildir.

Yalnız mülhak evkaf bütçesinden tahsisatı verilen x ve yer sarsıntısı hasabıyla 935 yılında harap olup halen aynı vaziyette bulunur ve 983 yılında yapıldığı divarındaki taşlar üzerinde yazı ve gösterilen tarihten anlaşılacak kiği kazası kasaba x merkezindeki (pilttenbey) camisi hala harap ve yıkılmaya yüz tutmuştur.

Tarihi bir kıymete haiz bulunan bu caminin inşası x muvafık buyrulduğu takdirde tanzim ve ilişik olarak sunulan kroki ve keşifname muhteviyatı olan (4500) liralık tediye emrinin mahalline gönderilmesinin temin buyrulmasını üstün saygılarımla arz ederim.

G.

Vali

4798 1 Haziran 1937

22
83
K. D.
DÖRDÜNCÜ UMUMİ MÜFETTİŞLİK
MALİYE MÜŞAVİRLİĞİ
389 1 Haziran 1937

030 10 192 316 10

Belge 2. Piltan Bey Caminin Aslına Uygun Bir Şekilde Onarılmasına Dair 20 Temmuz 1937 Tarihli Belge.

Dördüncü
UMUMİ MÜFETTİŞLİK 20/ Temmuz/937
Maliye Müşavirliği

Özel No: 364
Genel No: 2834
Ek: 2

Özü : Bingöl vilâyetine ait evkaf binaları hakkındaki raporun gönderildiği H.

BASİNKÂLET CUMHURİYET ALIYI

Başvekâlet yüksek makamına

25/Haziran/937 tarih ve 320/2333 sayılı tahriratımıza ektir.

Bu kerre Bingöl valiliğinden alınan rapor aynen bağlı olarak sunuldu. Bu vilâyet bölgesi dahilinde tarihi kıymeti haiz olduğu bildirilen (Piltanbey) camiinden msada vakıf bina olmadığı ve bununla beraber olduğu ve tensib devletlerine iktiran ederse bağlı proje ve keşif varakası mucibince tamiri muvafık olacağı bildirilmektedir. Kıymeti tarihiyeyi haiz olan binaların muhafazası devletce umde ittihaz olduğundan bu camiinde şekli aslisini ve tarihi yazılarını muhafaza etmek şartıyla tamiri çok muvafık olacağı mutalaa kılınmaktadır.

Muktesasının emrû iradesi arz olunur.

m. a. s. Dördüncü Umumi Müfettiş

Atıf Tapur

Vakıflar Umum Müdürlüğüne
24.7.937

030	10			192	316	10
-----	----	--	--	-----	-----	----

Yazad rona

27/ Haziran 1937 - 7 - 937
1135
Alişarın
J. Beski 24.7.37

BASİNKÂLET EVKAFI		
İş No	Haraka	Lef
1135	5855	2

3

XVI. Yüzyıl Tapu Tahrir Defterlerine Göre Bitlis Camileri ve Mescitleri

Zülfiye Koçak*

Öz

Cami ve mescit Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandıkları mekânlardır. Cami ismi, başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılmışken daha sonraları cuma namazı kılınan ve minberi bulunan mescitler cami, minberi bulunmadığından Cuma namazı kılınmayan ve camiye göre nispeten daha küçük mabetler ise mescit olarak anılmıştır.

Osmanlı Devleti, kuruluşundan başlayarak egemenliğine aldığı şehirlerde Türk-İslâm kültürünü yerleştirmek ve kalıcılığını sağlamak amacıyla cami ve mescit yapımını önemsemiştir.

Çalışmaya konu olan Bitlis şehri, 1515 yılında Osmanlı egemenliğine alındıktan sonra 1540 ve 1571 yıllarında tahrir edilmiş ve bu tahrir sonuçları mufassal defterlere yazılmıştır. Mufassal tahrir defterlerine şehirde bulunan vakıf ve vakıf gelirleri, vakıflarda görev yapan görevliler ve aldıkları ücretler, vakfın menkul-gayrimenkulleri ile bunlardan sağlanan yıllık gelirler de ayrıntılı şekilde kaydedilmiştir. Bu çalışmada, 1540 ve 1571 yıllarında düzenlenmiş Bitlis tahrir defterlerindeki cami ve mescit kayıtları incelenmiş ve bu kayıtlara dayanılarak bazı tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Cami, Mescit, Vakıf, Şerefnâme.

Bitlis Mosques and Masjids in 16th Century Land Registry Books

Abstract

Mosques and masjids are locations where Muslims gather for praying. At earlier times, the term “cami” (mosque) is used only for large mosques where Friday prayers are performed whereas masjids are smaller than mosques and have no “minbar” and therefore Friday prayers cannot be performed.

From the time of its emergence, the Ottoman Empire gave priority to building mosques and architectural works in conquered cities in order to instil the Turkish-Islamic culture and to ensure its permanence.

The city of Bitlis that is the subject of the study was registered in 1540 and 1571 after it became part of the Ottoman Empire and the results of this registration were recorded in detailed registry books. In these books, waqfs in the city and their income, the officials working for these waqfs and their wages, the real estates, movable properties of these waqfs as well as annual incomes received were all recorded in detail. In this study; the mosques and masjids registered in Bitlis land registry books for the years 1540 and 1571 have been examined and the findings are presented.

Keywords: Bitlis, Mosque, Masjid, Waqf, Şerefnâme.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Bitlis/Türkiye; zkocak@beu.edu.tr; ORCID ID: www.orcid.org/0000-0002-1352-9849

Giriş

İnsanların hayır duygularının birer tezahürü olarak teşekkül eden vakıflar, Osmanlı Devleti'nde Anadolu Türk devletlerindeki sistemin devamı olarak ortaya çıkmış ve kişilerin vakıf kurma konusunda gösterdiği hassasiyet sayesinde şehirlerin kurulmasında, gelişmesinde, sosyal hayatın düzenlenmesinde ve kamu hizmetlerinin hayata geçirilmesinde önemli bir yere sahip olmuşlardır (Yediyıldız, 2003: 8; Uzunçarşılı, 1941: 281-282). Vakıflar, meydana getirdikleri sistem sayesinde gelir sağlayan ve elde ettikleri gelirlerle toplum ve devlet yararına çok çeşitli konularda hizmet üreten kurumlardı. Tüm bu özelliklerinden dolayı Osmanlı Devleti'nde yol, köprü, hastane, medrese, kütüphane, cami ve mescit gibi her türlü oluşumlar vakıflar aracılığıyla tanzim ve idare edilmişti (Öztürk, 1983; 439; Barkan, 1942; 354). Kamu vakıfları, Osmanlı toplumunda yöneticilerin itibarlarını ve gücünü arttırarak yönetimin meşruiyetini destekleyen politik bir işlev görmeyen yanı sıra hatırı sayılır oranda bir istihdam alanı da sağlamışlardır (Güran, 2006: 2; Küskü, 2017; 132).

Vakıf kurumlarından biri de cami ve mescitlerdir. Cami, genel olarak Müslümanların ibadet etmek amacıyla toplandıkları binaya ve Osmanlı idaresine geçen şehirlerde ilk inşa edilen İslâmî yapıya verilen isimdir. Cami ismi başlangıçta sadece cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılırken daha sonraları, cuma namazı kılınan ve hatibin hutbe okuması için minber bulunan mescitler için de kullanılmaya başlanmıştır. Cuma namazı kılınmayan ve dolayısıyla minberi olmayan küçük ibadethaneler ise mescit olarak anılmıştır (Önkald vd, 1993: 46; Eyice, 1988: 1-118; Eyice, 1993: 56-90).

Birer ibadet mekânı olarak hizmet veren camiler, Osmanlı şehirlerinde ya çarşı ile kaynaşmış uygun bir mevkide ya da çarşının oldukça yakınına ve genellikle hamam, türbe, medrese, sebîl gibi yapılarla birlikte inşa edilmiştir (Cezar, 1985; 35; Eyice, 1993; 56). İnsanların ibadetlerini yapabilmeleri için imaret yapılarının merkezine kurulan camiler, aynı zamanda manevi etkileşim ve bilgi iletişim merkezleriydi. Günümüzdeki halka açık konferans salonları fonksiyonunu icra etmiş oldukları söylenebilir (Yediyıldız, 1999: 27). Cuma ve bayram namazlarının topluca kılındığı bu mekânların çevresinde ticari bir hareketlilik de söz konusuydu (Cezar, 1985: 38-57; Faroqhi, 1984: 161-173).

Mescit ise minberi olmadığından içerisinde cuma ve bayram namazı kılınmayan, ekseriyetle mahalle aralarında ahşap olarak inşa edilmiş yapılardır (Aslanapa, 1991; 55). İslâm'ın ilk dönemlerinde mescitlerin etrafında şehirler kurulmuş iken (Hasan, 1991: 234-236), Osmanlılar döneminde mahallelerin kuruluşu sırasında inşa edilen dini yapılar, zamanla mahallenin merkezi olmuş ve mahalle sakinlerinin vakit namazlarını birlikte kıldıkları, ortak toplantılar yapabildikleri mekânlar haline dönüşmüşlerdi (Ergenç, 1984: 69; Kuban, 1978: 62).

Şehirlerin fiziksel oluşumunda cami ve mescit gibi dini yapıların önemi oldukça fazladır. Bu yapılar hem şehirlerin görünümüne katkı sağlamışlar hem de şehirlerin geçirdikleri tarihi süreçleri ve gelişimleri anlamamıza olanak sunmuşlardır. Dini yapıların bir diğer özelliği de devlet buyruklarının halka duyurulduğu birer idare merkezi olmalarıydı. Şehirlerdeki idareciler, özellikle cuma ve bayram günlerinde bu mekânlarda halkla bir araya gelmiş, onların her türlü istek ve şikâyetlerini dinlemişlerdi. Böylelikle idarecilerle halk arasında samimi bir zemin oluşmuş, halk ile devlet arasındaki bağlar güçlenmiştir (Barkan, 1962-1963: 239-296; İpşirli, 1993: 90). Cami ve mescitler ayrıca, şehirlerde dini eğitim ve öğretimin yapıldığı yerlerdi. Bu faaliyetlerin yanı sıra özellikle camiler, şehirdeki güzel sanatların gelişimine katkı sağlamışlardır. Bazı camilerde; tezhip, hat meşki, Kur'an talimi ve hıfzı gibi dersler, uygulamalı verilmiştir. Yine bu mekânlarda ilmi eserler muhafaza edilerek âlimlerin istifadesine sunulmuştur (Önkald vd, 1993: 51; Derman, 1997: 494; Derman, 1998: 488).

Mahkeme binası bulunmayan bazı şehirlerde dini kurumlar mahkeme binası olarak da kullanılmış hatta ilk dönemlerde birine kadılık görevi verildiğinde görev yapacağı yerin camisine ya da mescidine götürülmüş, tayiniyle ilgili berat orada okunmuştur. Mahkeme binası bulunmayan şehirlerde mahkeme kayıtları da camilerde muhafaza edilmiştir (Ortaylı, 1977: 245; 2001: 73; Önkald vd, 1993: 52; Ünal, 1996: 120).

Osmanlı şehirlerindeki cami ve mescitler ile bunlara gelir sağlamak amacıyla kurulan vakıflar, İslâm'ın sınıflaşmayı önleyici vasfının önemli bir pratiğini yerine getirmiştir. Bu vakıflar aracılığıyla, kişilerin ihtiyaç fazlası gelirleri, bizzat kendileri tarafından ve gönüllülük esasın-

dan hareketle, toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerine aktarılmıştır. Böylece toplumun müşterek manevi servetini teşkil ederek zenginlerle fakirler arasındaki sevgi ve bağlılığa vesile olmuşlardır (Berki, 1965: 12; Öztürk, 1999: 38; Sırım, 2018: 24). Ayrıca bu durum, sosyal katmanlar arasındaki farklılığı azalttığından, sınıfsal huzursuzluğu düşürüp, toplumsal barışa yardımcı olmuştur. Yöneticilerin yaptıkları vakıflar, yönetilenlerle aralarında bir bağ oluşturmuş, böylece hem yöneticilerin meşruiyetleri kuvvetlenmiş hem de ahalinin devlete bağlanması sağlanmıştı (Bizbirlik, 2009: 59). Osmanlı siyasî düzeninin devam etmesi, özellikle sünî anlayışın sürdürülmesinde bu yapıların etkisi olmuştur. Bir başka ifadeyle cami ve mescitler; toplumu birleştirici, bütünleştirici rolü sebebiyle, halk üzerinde kontrol mekanizması temin etmişlerdir (Madeline, 1988: 130; Mardin, 1995: 123; Akın, 2016: 197). Bu kurumlar üstlendikleri siyasî fonksiyonlarıyla beraber toplumu dindarlık, fazilet, doğruluk ve ahlak konusunda organize etmiş, örnek insan yetiştirmeye hizmet etmişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde, arazi tahrirleri yapılırken tahriri yapılan bölgede bulunan vakıflar ya tahrir defterlerinin ilgili birimin yazıldığı yerin son kısmına ya da ayrı hazırlanan müstakil evkaf tahrir defterlerine kaydedilirdi. Bu türden hazırlanan defterlere; vakfın şekli, vakıfta görev yapan görevliler ve aldıkları ücretler, vakfa bağlanan mallar ile bu mallardan sağlanan yıllık gelirler kaydedilirdi. Yine vakfın mali tarihini ortaya koyacak en önemli arşiv malzemelerinden olan Vakıf Muhasebe Defterleri, vakfın genellikle bir tam yılı kapsayan her bir mali dönem içinde sahip olduğu gelir kaynaklarını ve bunlardan elde edilen gelirleri ihtiva etmektedirler. Bu defterler aynı zamanda tüm gider kalemlerini tasnif ederek kaydetmekte, vakfın alacak ve borçlarının da dökümünü vermektedirler. Böylece vakfın mali gidişatını takip etmek, tahsilat güçlüklerini, kalan alacaklarını ve borçlarını, mali yılsonu bütçe dengesini görmek mümkün olmaktadır (Orbay, 2012: 115).¹

Cami, mescit ve vakfa dair bu izahattan sonra şimdi esas konumuz olan Bitlis cami ve mescitlerine geçebiliriz.

1.Bitlis'te Bulunan Cami ve Cami Vakıfları

Çalışmanın temel kaynakları mufassal tahrir ve vakıf defterleridir. TD 413 ile TT d. 109 numaralı mufassal tahrir defterleri birbirilerinin nüshalarıdır. Defterin birinci nüshası Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 413 numarada kayıtlı iken ikinci nüsha Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde TT. d. 109 numarada kayıtlıdır. 109 numaralı nüsha Bitlis sancağının kanunnamesini, vakıflarla ilgili bazı farklı bilgiler ve Adilcevaz'a dair kayıtlar içermesi yönüyle diğerlerinden farklılık göstermektedir. Ayrıca defterde sonraki dönemlerde işlemler yapıldığına dair notlar ve belge suretleri de bulunmaktadır. Defter nüshalarının tarihlendirmesinde problem bulunmaktadır. Çünkü defterin her iki nüshası, tahririn yapıldığı yıla dair herhangi bir bilgi taşımamaktadır. 413 numaralı defteri yüksek lisans tezi olarak hazırlayan Emine Altınay, defterde tarih kaydı bulunmamasına rağmen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı ve 947/1540 tarihini taşıyan TD 208 numaralı icmal defter ile şekil benzerliğinden ve vergi rakamlarının aynı olmasından yola çıkarak defterin 1540 yılına tarihlendirilmesi gerektiği kanaatine ulaşmıştır (Altınay, 1994: 7). Buna karşın aynı defteri yüksek lisans tezi olarak hazırlayan Ahmet Yılmaz, herhangi bir mesnet göstermeden defteri 1555-1556 yıllarına tarihlendirmiştir (Yılmaz, 2010: XIX). Bitlis'in XVI. yüzyılına bir makale ile kaleme alan Mehmet Öz ise defterin tarihini 1540 olarak kabul etmiş yorum, değerlendirme ve karşılaştırmalarını buna göre yapmıştır (Öz, 2005: 35). Netice itibarıyla mufassal ve icmal defterdeki vergi hâsılları tarafımızdan karşılaştırılmış ve her iki defterdeki rakamların birebir örtüştüğü görüldüğünden çalışmamızda bu defterlerin tarihi 1540 olarak kabul edilmiştir.

Çalışmanın diğer kaynağı Ankara Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Kuyûd-ı Kadime 202 numarada kayıtlı 1571 tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defteridir.

Elinizdeki bu çalışmada adı geçen defterlerdeki kayıtlara dayanılarak XVI. yüzyılda Bitlis'te bulunan cami ve mescitler ile bunların vakıf gelirleri hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. Şerefiye Cami: Bitlis şehir merkezinde Kışla ve Hosur derelerinin birleştiği yerde cami, medrese, imaret ve türbeden oluşan bir külliye kompleksidir. Kuzey-güney doğrultusunda sıralanan külliye binalarının doğu cepheleri dere kenarına ve caddeye, batı cepheleri sarp

1 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Orbay (2007; 3-48).

bir şekilde yükselen kayalıklara yaslanmaktadır. Dikdörtgen bir alanı kaplayan külliye cami, imaret ve türbe ortak bir avlu etrafında yer almaktadır (bk. Resim 1).² Kitabesine göre H. 935 (M. 1529) tarihinde Emir Şeref Bey tarafından yaptırılmıştır (Arık, 1971: 22). Kitabede adı geçen Emir Şeref Bey'in, Şerefnâme'nin yazarı IV. Şerefhan olduğu iddia edilse de (Arık, 1971: 22; Baş, 2002: 21; Top, 2010: 553) bu bilgi doğru değildir. Zira Şerefnâme'nin yazarı IV. Şerefhan, 20 Zilhicce 949 (27 Mart 1543) yılında Irak'taki Kum kentine bağlı Kerherud kasabasında doğduğunu yazmaktadır (Şerefhan Bitlisî, 2013: 477). Dolayısıyla cami kitabesinde adı geçen Emir Şeref Bey, Şerefnâme'nin yazarı Şerefhan'ın dedesi ve Şemseddin Han'ın babasıdır (Dehqan vd., 2018: 236-237). Cami, Bitlis'in tipik kızıl kahverengi taşından büyük taş bloklarla inşa edilmiştir. Caminin minaresi ise avlunun kuzeyinde yer alan imaretin camiye bakan güney cephesine bitişik olarak yükselmektedir. Kare kaideli ve silindirik bir gövdeye sahiptir (Baş, 2002: 21).

1540 tarihli Tapu Tahrir Defterlerinde Şerefiye Camisi ve Şerefiye Zaviyesi birlikte kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre gelirler şöyledi; Çukur nahiyesine tabi Oğurmak köyünün geliri 4.688 akçe,³ Tatvan'a tabi Kömüs köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 2.408 akçe, Tatvan'a tabi Mezra köyünün geliri 1.000 akçe, Kultik nahiyesine tabi Pas köyünden elde edilen şer'î vergilerin yarısı 7.305 akçe,⁴ kaysariyede bulunan 57 adet dükkândan elde edilen 6.765 akçe,⁵ pazarda bulunan 18 adet dükkândan elde edilen 4.850 akçe, kervansaraydan elde edilen yıllık 4.500 akçe, 3 adet boş dükkândan elde edilen 1 akçe, medrese yakınında bulunan boş bir haneden elde edilen 1 akçe, Yumri? adlı kişinin evinin yakınında boş bir haneden elde edilen 1 akçe,⁶ Kultik nahiyesine tabi Yam köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 2.423 akçe, ayrıca bu köy ile ilgili *karye-i mezbur*e için *Şeyh Ebû Tâhir Medresesi'nin vakfıdır deyû nizâ'ı vardır* şeklinde bir not düşülmüştür. 1540 yılında yukarıda verilen gelirlerin toplamı 33.842 akçe iken defterlere genel toplam 35.737 akçe yazılmıştır (BOA. TT. d. 413/203; TKGM. TTD. d. 109/103a).⁷

Aynı tarihli defterlerde cami ve zaviyenin günlük giderleri şu şekilde kaydedilmiştir; imam ve hatibine 4 akçe, müezzinine 2 akçe, temizliğine 1 akçe, tahsildarına 2 akçe, kâtibine 2 akçe, mütevellî ve şeyhine 5 akçe, hafızına 2 akçe, kaysariye ve kervansarayın hademesine 2 akçe, zaviye ve cami hademesine 1 akçe olarak ödenen yıllık toplam ücret 7.560 akçeydi.

Yukarıda verilen giderlerin dışında zaviye ve cami için cuma ve ramazan gecelerinde yapılan

2 Doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahip olan caminin şehirden görülebilen cephesi doğu tarafı olduğundan, anıtsal bir değer kazandırılmak istenmiş, tezyinata önem verilmiştir. Caminin batı yönündeki duvarlar kayalıklarla birleşmekte, Kible yönü ise medrese ile kapanmaktadır. Medrese ile cami arasında yaklaşık iki metrelik dar bir aralık bulunmakta bu aralıktan medreseye girilmektedir. Kuzey-doğu köşede beden duvarları doğuya doğru devam ederek adeta bir L plân meydana getirmekte ve bu kısma caminin büyük portalı yapılmış bulunmaktadır (Erken, 1977: 131-134). Doğu cephesinde iki kat halinde altı penceresi bulunmaktadır. Caminin son cemaat yerinin kuzey yönündeki portal Mardin Artukoğlu Medresesi'ni, iç kuruluşu ise Selçuklu dönemini andırmaktadır. Caminin mihrabının tuğla kuruluşu ve kavsarasında alçı kaplama motifleri artığı ona Bitlis yapıları arasında ayrıcalık kazandırmaktadır (Arık, 1971: 20-21). Şerefiye Camisi'nde enteresan olan bütün camilerde alışlagelmiş olan ve ibadet mekânına açılan cümle kapı burada ortada olmayıp iki yanda bulunmaktadır. Caminin sol ve sağ yan bölümlerine açılan bu kapılar gayet sade ve mütevazı olup üzerleri düz silmedir. Kapı silmesi üzerinde ufak bir yay kemer ile kemerin kilit taşına işlenmiş bir rozet yegâne tezyinatı teşkil etmektedir. Buna mukabil gerek son cemaat yerinin orta kısmına açılan iki pencere ve bu pencereler ortasındaki mihrabiye belirgin şekilde süslü yapılmıştır. Cami minberi, camiye göre geç tarihli olsa da ince bir işçilik göstermekte ve ağaç oymacılığı bakımından dikkat çekmektedir (Erken, 1977: 137-138).

3 109 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde bu miktar 6.486 akçedir.

4 109 numaralı defterde bu gelir hükûk-ı şer'îyye ve rusûm nisf örfiyye 1.170 akçe olarak kaydedilmiştir.

5 Bu dükkânların yıllık 684 akçe asesiyeye gideri vardı. Bu gider olmasa dükkânlardan 7.449 akçe elde edilecekti.

6 Hâli olarak tanımlanan bu akarların her birinden 413 numaralı deftere göre 1 akçe elde edilmişken, 109 numaralı deftere göre hiç gelir elde edilememiştir.

7 109 numaralı deftere göre akarlardan elde edilen gelir toplandığında 30.062 rakamı elde edilirken defterde genel toplam 35.737 akçe yazılmıştır.

yemeklerden hariç birtakım yemek giderleri ve bazı diğer giderler şu şekilde kayıtlıdır; aşçı ve ekmekçisine 3 akçe, ambarcı ve kilercisine 2 akçe, buğday dövücüye, odun kırana ve su taşıyana 1 akçe, ramazan ayı dışında on bir ay boyunca sabah vaktinde pişen pirinç için günlük 5 akçe (yıllık 1.650), 6 akçelik sabah ve 6 akçelik akşam pişmesi için günde 12 akçe et masrafı, cuma akşamları ve ramazan ayı hariç 852 akçe buğday ücreti, ekmek yapmak için günlük 15 akçe buğday ücreti, yoğurt, sumak vb. şeyler için 4 akçe, odun için 3 akçe, tuz, soğan ve nohut için 1 akçe, pirinç için 1.320 akçe, 44 akşam 1 menn⁸ et için 264 akçe (nisf batman dahi sabâhdan kalub cum'a giceleri 1 batman bişer), ramazân akşamlarında 15 akşam 2 menn pirinç için 450 akçe, 15 akşam için 285 akçe yağ masrafı, 15 akşam keşkek yapmaya 90 akçe buğday ücreti, ekşi yapmaya pirinç, sumak, kırmızı ve siyah meyve için 450 akçe (ramazanın on beş akşamında pilav ile ekşi, on beş akşamında keşkek ile ekşi pişer), 0.5 menn yağ için 836 akçe. Bu kalemdede yazılan giderlerin toplamı ise yıllık 20.957 akçedir.

1540 tarihli defterde zaviye ve caminin borçları da *be-cihet-i deyn-i mübârek* ifadesiyle üç kalem şeklinde kaydedilmiştir. Bu borçlar ve miktarı şöyledir; 2 menn pirinç 60 akçe, yağ için 38 akçe, et için 24 akçe olmak üzere toplam 122 akçedir. Bu borçlar da masraflara eklendiğinde yıllık 28.639 akçelik bir gider ortaya çıkmaktadır. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında yıllık olarak cami ve zaviyeye 7.098 akçe para kalmıştır. Bu paranın fazlalık diye kimseye verilmemesi, cami ile zaviyenin masrafları ve ihtiyacına kullanılması "*rakabesine ve sâyir meremmâtı için hıfz olunub zevâyid deyi kimesne[ye] virilmeye*" cümlesiyle ifade edilmiş ve kayıt sonlandırılmıştır (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).⁹

1540 tarihli kayıtlardan otuz bir yıl sonra 1571 yılında düzenlenen mufassal evkaf tahrir defterine de Şerefiye Camisi'ne dair bilgiler Şerefiye Zaviyesi ile birlikte kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre gelirler; Çukur nahiyesine tabi Oğurmak köyünün hububat vakfı gelirleri ve örfi vergilerin yarısı 17.765,5 akçe, Tatvan'a tabi Kömüs köyünün hububat ve vergilerinin yarısı 7.386 akçe, Tatvan'a tabi Mezra köyünün geliri 1.000 akçe, Tatvan nahiyesinin Şelil köyünün hububat vakfı gelirleri ve vergilerinin yarısı 3.017,5 akçe, Kultik nahiyesine tabi Pas köyünün şer'i ve örfi vergilerin yarısı 16.449 akçe, Kultik nahiyesinin Yam köyü hububat vakfı gelirleri ve vergilerinin yarısı 8.469 akçe, kaysariyede bulunan 57 adet dükkândan elde kalan 12.612 akçe, Bitlis Pazarı'nda bulunan 21 adet dükkândan elde edilen 5.710 akçe, kaysariyenin üst kısmında bulunan boş bir hane ve Yumri? adlı kişinin hanesinin yakınında bulunan bir haneden elde edilen 30 akçe olmak üzere toplam yıllık 79.539 akçeydi (TKGM. d. 202/59a).

1571 tarihli defterde cami ve zaviyenin günlük giderleri ise şu şekildedir; imam ve hatibi Seydi adlı kişiye 6 akçe, Hacı Bekir adlı müezzine 1 akçe, Kalender adlı temizlikçisine 2 akçe, Derviş Ahmed adlı tahsildarına 3 akçe, Mehmed adlı kâtibine 6 akçe, Ali adlı nazırına 3 akçe, Fahreddin adlı mütevellisine 10 akçe, Beşaret adlı şeyhine 3 akçe, kaysariye ve kervansarayın hademesine 3 akçe, zaviye ve caminin hademesine 2 akçe, aşçı ve ekmekçisine 3 akçe, cüzhanına 1 akçe, Mahmut, Sunullah, Piri, Mehmed ve diğer Mehmed adlı hafızlarına 5 akçe, Monla Abdullah adlı ambar ve kilercisine 3 akçe, Hacı Bekir adlı muallimine 1 akçe, cüz ve ayet okuyan dört kişiye verilen 4 akçeydi.

Bu giderlerin dışında zaviye ve cami için cuma ve ramazan gecelerinde yapılan yemeklerin dışında birtakım yemek giderleri ve bazı diğer giderler de şu şekilde kaydedilmişti; buğday dövücüye, odun kırana ve su getirene 2 akçe, on bir ayda (ramazan hariç) sabah ve kuşluk vakti pişen pirinç için 7 akçe, et için 12 akçe (6 akçelik sabah ve 6 akçelik akşam pişer), ekmek için 15 akçe, yoğurt ve sumak vb. şeyler için 4 akçe, odun için 3 akçe, tuz, soğan ve nohut için 1 akçe, ramazan ayındaki cumalar hariç diğer cuma akşamlarında kullanılan pirinç için 1.320 akçe, 1 menn et için 264 akçe, 4 menn yağ için 386 akçe, ramazan ayı hariç kullanılan buğday için 852 akçe idi.

8 Antik devrin mine'si olan menn, şer'idir ve her biri 130 dirhem olan 2 rıt'l'a eşittir (Hinz, 1990: 19).

9 109 numaralı defterde, 413 numaralı defterden farklı olarak vassale adı altında borçlar yazılmadan *Karye-i Oğurmak iki hisse Karye-i mezbûrun mufassalda mahalli müfrez-i Oğurmak nâmıyla mukayyed olmağla hîn-i iktizâda mürâca'at oluna* şeklinde bir not mevcuttur (TKGM. TTD. d. 109/103a).

Ramazan geceleri için yapılan harcamalar; 15 akşam kullanılan 2 menn pirinç için 450 akçe, 15 akşam kullanılan yağ için 280 akçe, 15 akşam pişen keşkek buğdayı için 90 akçe, yine keşkek pirinci, sumağı, kırmızı ve siyah meyveleri için 450 akçeydi.

Aynı tarihli defterde cami ve zaviyenin borçları da yazılmıştır. Bu borçlar şu şekildedir; pirinç için 60 akçe, yağ için 38 akçe, et için 28 akçe olmak üzere toplam 126 akçedir. Deftere kaydedilen giderlerin toplamı yıllık 44.446 akçe olup gelirlerden giderler çıkarıldığında 35.093 akçe baki kalmış ve bu paranın fazlalık diye kimseye verilmemesi, cami ve zaviyenin bakım ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi özellikle vurgulanmıştır (TKGM. d. 202/59b).

1.2. Cami-i Kebir (Ulu Cami):

Şehir merkezinde, Bitlis Deresi kıyısında çarşı içerisinde en çukur alanda yer almaktadır. Bazı araştırmacılar, caminin (H. 545) 1150 yılında Ebü'l Muzaffer Mahmud (Mehmed, Muhammed) tarafından inşa edildiğini ifade etmiş olsalar da (Arık, 1971: 13; Erken, 1977: 123; Yaşa, 1992: 39 Uluçam, 2002: 21; Baş, 2002: 19; Serdar, 2013: 64), Korkmaz Şen tarafından yakın zamanda okunan caminin yedi satırlık kitabesine göre 1150 yılının yapım yılı değil onarım yılı olduğu kesinlik kazanmıştır. H. 928 yılında var olduğu bilinen bu caminin,¹⁰ VII. yüzyılın sonu ya da VIII. yüzyılın başında inşa edildiği ileri sürülmüştür (Şen, 2018: 152-153). Şerefnâme'nin yazarı Şerefhan Bitlisî ise bu caminin Selçuklu eseri olup Eski Cami olarak anıldığı ve inşa tarihinin küfî yazı ile yazılmış olduğunu aktarmaktadır (Şerefhan Bitlisî, 2013: 383). Caminin kesme taştan yapılmış duvarları, kareye yakın dikdörtgen plân üzerine kurulmuştur (bkz. resim 2).¹¹

Cami, 1540 tarihli defterlere *Vakf-ı Câmî-i Kebir* şeklinde müstakil olarak kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre caminin gelirleri; Silahhâne Hamamı geliri 3.600 akçe, Hosur Hamamı geliri 1.800 akçe, 8 adet dükkân geliri 2.000 akçe, Meydan-ı Kinud zemininden 50 akçe, Murad zemininden 36 akçe,¹² Pulur zemininden 50 akçe, Tobcu zemininden 60 akçe, Ahi Yusuf zemininden 20 akçe, Hüseyin Çavuş zemininden 30 akçe, Nurani zemininden 36 akçe,¹³ Por zemininden 40 akçe, Hatib zemininden 50 akçe, Nazar zemininden 18 akçe, Haydar zeminden 18 akçe, Kassab zeminden 50 akçe, Kefendur'e tabi Marnud köyü zemininden 193 akçeydi. Semdun zemini ve Gevar nahiyesi zemini kullanılmadığından gelir getirmemişlerdi. Bu gelirlerin yıllık toplamı 8.051 akçe olduğu halde deftere 6.051 akçe yazılmıştır.

1540 yılında caminin günlük giderleri ise şöyledir; imam ve hatibine günlük 4 akçe, müezzine 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, iki nefer hafızına 2 akçe, hamam ve câmî hademesine 1 akçe, mütevellî kâtip ve tahsildarına 2 akçe, odununa 1 akçe, yağ, hasır ve kilim masraflarına 1 akçe olmak üzere yıllık toplamı 5.040 akçeye tekabül etse de bu miktar deftere 4.680 akçe

10 İbnü'l-Esir, hicretin üç yüz on altıncı (H. 928-929) yılı olaylarını verirken Domestikos'un Bizans'tan büyük bir ordu ile ayrılıp Armenia bölgesine geldiğini ve Ahlat'ı ve Bitlis'i muhasara ettikten sonra buralarda halk ile yaptığı anlaşmaya binaen camiden minberi söküp attığını ve yerine hac yerleştirdiğini ifade etmiştir (İbnü'l-Esir, 1991:166). Minberleri sökülen camilerden biri Bitlis Ulu Cami olmalıdır.

11 Günümüzde batı cephesi zemini dolduğundan eserin yüksekliği kısmen azalmış olsa da kuzey cephesi dört basamaklı merdivenle inilmek suretiyle eski seviyesini korumaktadır. Taş silmelerle biten beden duvarlarının üstü toprak damla örtülmüştür. Eserin yalnızca kible cephesindeki mihrap çıkıntısı belirgin olup diğer bütün duvarları tezyinatsız ve sade bir görünüme sahiptir (Erken, 1977: 123). Dış görünüşüyle Bitlis yapılarından farklılık arz etmemektedir. Bu caminin en belirgin özelliği camiden ayrı konik külah biçiminde yapılan minaresidir. Minare, camiye nazaran sonradan 1492/93 (H. 898) yılında yapılmış ve kare prizma şeklinde yüksek bir kaide üzerine silindirik gövde kuruluşundadır. Cami, enlemesine dikdörtgen planlıdır. Doğu-batı doğrultusunda iki sıra halinde sekiz haç planlı ayak ve bunlarla aynı hizada olup doğu ve batı duvarlarında yer alan ikişer gömme ayak arasında devam eden kemerler bu mekânı üç enine sahna ayırmaktadır. Bu sahnalar doğu-batı doğrultusundaki sivri beşik tonozlarla örtülmüştür. Mihrap önü ise dıştan konik külahlı kubbeye kapatılmıştır. Cami süslemesi ise taş üzerine oyma-kabartma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur (Arık, 1971: 13-15; Baş, 2002: 19-20).

12 109 numaralı defterde 26 akçe yazılmıştır.

13 109 numaralı defterde 26 akçe yazılmıştır.

yazılmıştır. Caminin giderleri, gelirinden çıkarıldığında 3.011 akçe baki kalması gerekirken bu rakam deftere 1.371 akçe olarak yazılmış ve kalan paranın caminin ihtiyaçlarına sarf olunması ve kimseye fazlalık diye verilmemesi şart koşulmuştur (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).

1571 tarihli Mufassal Evkaf Tahrir Defteri'nde de bu camiye ait kayıtlar yer almaktadır (TKGM. d. 202/60b). Kayıtlara göre caminin yıllık geliri; Silahhâne Hamamı'ndan 2.340 akçe, Hosur Hamamı'ndan 3.960 akçe, 10 adet dükkânından 2.000 akçe, Kinud zemininden 86 akçe, Pulur zemininden 300 akçe, Mustafa zemininden 120 akçe, Şahkulu zemininden 100 akçe, Şeyh Ahmed zemininden 50 akçe, Mirze zemininden 40 akçe, Saruvit zemininden 100 akçe, Kara Rum zemininden 120 akçe, Mahmud Ağa zemininden 25 akçe, Şeyh ve Çubuk Ali zemininden 30 akçe, Mehmed zemininden 60 akçe, Pir Ahmed zemininden 40 akçe, Hüseyin Ağa'nın evinden 25 akçe, Câmî-i Kebîr imamının evinden 100 akçe, Piri'nin evinden 12 akçe, Hüdaverdi'nin evinden 9 akçe, Şeyh Dellâk'ın evinden 8 akçe, Sivenak ve Sefer'in bağlarından 18 akçe ve Mosis zemininden 20 akçe olmak üzere toplam 9.563 akçeydi.

1571 yılında caminin günlük giderleri ise; İmam Seydi'ye 3 akçe, Hatib Monla Kasım'a 2 akçe, müezzin yardımcısı (ser-mahfil) Monla Kasım'a ve öğlen vakti çalışan aşırhânına 2 akçe, Müezzin Monla Ahmed'e ve aşırhânına 4 akçe, Temizlikçi Safi'ye 1.5 akçe, aşırhânına 1 akçe, Tahsildar Hacı Ebu Bekir'e 2 akçe, Kâtip Musa'ya 2 akçe, iki nefer hafızına 2 akçe, cami ve hamam hademesine 1 akçe, Mütevelli Mevlana Abdullah'a 3 akçe, ikindi vaktinde cüz okuyan cüzhânına 1 akçe, adı yazılmayan birine verilen 1 akçe, odununa 1 akçe, yağ, hasır ve kilimine 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 9.200 akçeydi.¹⁴ Gelirlerden, giderler çıkarıldığında camiye yıllık 363 akçe kalmaktaydı. 1540 yılında 1.371 akçe kalmışken bu miktar 1571 yılında 363 akçeye düşmüştü. Bunun en belirgin nedeni cami gider kalemlerinin önemli oranda artmasındandı.

2.Bitlis'te Bulunan Mescit ve Mescit Vakıfları

2.1. Mağara Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen bu mescidin kim tarafından ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye sahip değiliz. 1540 tarihli 413 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde bu mescit hakkında bilgi bulunmazken aynı tarihli 109 numaralı defterde mescidin gelir ve giderleri kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre mescidin yıllık gelirleri; 2 adet dükkânından 980 akçe, bakkal dükkânlarının 2/3'lik hissesinden 880 akçe, Virvan yakınlarındaki zemininden 50 akçe, bir kıta bağından 50 akçe, Avih'de bulunan iki kıta bağından 95 akçe, iki ev zemininden 31 akçe, iki ayrı evinden 50 akçe olmak üzere toplam 2.136 akçeydi. Mescidin ayrıca gelir getirmeyen 4 adet dükkânı bulunmaktaydı (TKGM. TTD. d. 109/102b).

Aynı defterde mescidin günlük giderleri ise şöyle kayıtlıdır; imamına 1 akçe, müezzinine 0.5 akçe, tahsildarına ve kış günlerinde karını küreyene 0.5 akçe, mütevellisine 1 akçe, yağ ve hasırına 0.5 akçe, odununa 400 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.660 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında 476 akçenin kaldığı ortaya çıksa da bu rakam deftere 576 olarak kaydedilmiş ve kalan paranın mescidin çeşitli masraflarına ayrılacağı belirtilmiştir (TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 tarihli defterde de bu mescide dair bilgiler mevcuttur. Bu yılda mescidin yıllık gelirleri şöyleydi; 9 adet dükkânından 2.394 akçe, 9 kıta bağından 628 akçe, Avih'deki üç kıta zemininden 300 akçe, Sabırkür köyündeki bir kıta zemininden 100 akçe, on beş adet evinden 850 akçe, Sakvan? Tepesi'ndeki bir kıta bağından 80 akçe, Ribat Çeşmesi'ndeki iki ayrı evinden 12 akçe, hamamın yukarısındaki üç ayrı evinden 87 akçeydi. Ayrıca mescidin, Abdüsselam Mescidi yakınında bir evi ile mescit yakınında bir hamamı olup kullanılamaz halde olduklarından gelir getirmemişlerdi. Bu akarların toplamından 4.451 akçe gelir elde edilmişken deftere 4.151 akçe kaydedilmiştir (TKGM. d. 202/62b). Aynı defterin başka bir sayfasında yine bu mescidin bazı gelirleri kayıtlıdır. Bu gelirlerin toplamı 210 akçe olup 60 akçesi iki göz mahzenden, 70 akçesi bir kıta zeminden, 80 akçesi ise bir kıta bağdan elde edilmişti (TKGM. d. 202/63a).

¹⁴ Bu giderler günlük 27.5 akçeye, yıllık ise 9.900 akçe tekabül etmesine rağmen deftere 9.200 akçe yazılmıştır.

1571 tarihli defterde mescidin yıllık giderleri; hizmet için 300 akçe, yağ için 206 akçe, odun için 300 akçe, temizlikçi ve karcı için 250 akçe, imam, hatip ve kâtibine günlük 2.5 akçe, mütevellî ve aşırhânına 2 akçe, müezzinine 1 akçe olmak üzere toplam 3.036 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 1.115 akçe kalmıştır.

2.2. Salahuddin Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen bu mescidin kim tarafından ne zaman yapıldığı bilgisine sahip değiliz. 1540 tarihli 413 numaralı Tapu Tahrir Defteri'nde hakkında bilgi bulunmayan bu mescidin aynı tarihli 109 numaralı defterde yıllık gelir ve giderleri kaydedilmiştir. Bu kayda göre mescidin yıllık geliri 1.985 akçe olup bunun 1.780 akçesi üç adet dükkânından, 180 akçesi üç ayrı evinden ve 25 akçesi de Avih'deki zeminden elde edilmişti. Mescidin masrafları ise; imamına ve müezzinine günlük 2 akçe, mütevellisine ve kâtibine 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, yağ ve hasırına 0.5 akçe, odununa 150 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.590 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 395 akçe kalmış ve bu paranın mescidin çeşitli ihtiyaçlarına harcanması şart konulmuştur (TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 tarihli evkaf defterinde Bitlis merkezde olduğu belirtilen mescidin yıllık gelir ve giderleri kaydedilmişti. Bu kayda göre otuz bir yıllık zaman zarfında mescidin yıllık geliri 195 akçe artmıştı. Artışın nedeni mescide ait ev sayısının dörde çıkması ve Avih'deki zemininden elde edilen gelirin 25 akçe artmasıydı. 1571 yılında mescidin üç adet dükkânından yılda 1.780 akçe, dört tane evinden 350 akçe ve Avih'deki zemininden 50 akçe olmak üzere toplam 2.180 akçe gelir elde edilmişti. Giderleri ise; imamına 4 akçe, müezzinine 1 akçe, mütevellî ve kâtibine 1 akçe, hizmet ve sair ihtiyaçlarına 390 akçe, odununa 150 akçe, hasır ve yağına 90 akçe, temizlikçi ve karcısına 150 akçe olmak üzere yıllık toplam 2.940 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında 760 akçe açık vermiş olsa da bu açık deftere kaydedilmemiştir (TKGM. d. 202/61b).

2.3. Kızıl Mescit: Günümüzde cami olarak hizmet veren eser, Bitlis Çayı'nın doğu kısmında Şemsi Bitlis Mahallesi'nde Kızıl Mescit Sokağ'ında bulunmaktadır. Meyilli bir arazi üzerinde yapılan mescidin inşa tarihi net olarak bilinmese de 1507 yılında Hüseyin Akaoglu Alaeddin ve 1696 yılında İbn-i Kasım el-Hâc Mehmed tarafından tamir edildiği kitabelerinden anlaşılmaktadır (Güneş, 2003: 101). Şerefhan Bitlisî, buranın eskiden Ermeni kilisesi olduğunu, İslâm ordularının bölgeyi fethinden sonra camiye dönüştürüldüğünü yazmaktadır (Şerefhan Bitlisî, 2013: 383) Arazinin durumundan batı cephesi doğuya göre daha yüksek yapıldığından şehre hâkim görünüşü ile ilk anda dikkat çekmektedir (bkz. resim 3, 9, 10). Mescidin, batı cephesinin kademeli daralan istinat duvarı ile takviye edilmesi ve esasen tam olarak batı yönünden görülebilmesi dış yapının en önemli özelliğidir. Bitlis'e özgü kırmızı taşların kullanıldığı batı cephesinin abidevi görünüşü esere adını vermiştir (Erken, 1977: 128).

Bitlis'teki çoğu yapıya benzer şekilde kubik bir kütle meydana getiren eser, kareye yakın esas ibadet mekânı ile bunun doğu ve kuzey yanlarını kuşatan ekler olmak üzere iki kısımdır. Esas ibadet mekânı ve özellikle de içyapısı asli halini oldukça iyi devam ettirmiştir. Buna karşılık ek kısımlar, gayet basit yapı özelliklerine sahip olup sonradan eklendikleri oldukça aşikârdır. Batı cephesi şehre hâkim büyük bir ev, doğu tarafı ise büyük taşlardan yapılmış sıradan bir ev görüntüsü vermektedir (Arık, 1971: 17).

1540 tarihli defterlerde hakkında kısa bilgi bulunan bu mescidin yıllık geliri 725 akçeydi. Gelirin 375 akçesi üç adet dükkânından, 350 akçesi ise Güzeldere nahiyesine bağlı Tacgedun mezarının hububat gelirlerinin yarısından elde edilmişti. Giderleri ayrıntılı kaydedilmemiş ancak paranın mescidin çeşitli ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/203; TKGM. TTD. d. 109/102b).

1571 yılı kayıtlarında Bitlis merkezde olduğu belirtilen bu mescidin yıllık geliri eskiye oranla 355 akçe artmış ve 1.080 akçeye ulaşmıştı. Gelirin 610 akçesi dört adet dükkân kirasından, 60 akçesi bir ev kirasından, 60 akçesi mescit yakınlarındaki bir kıta bağından ve 350 akçesi Gü-

zeldere nahiyesine bağlı Tacgedun mezrasının hububat gelirlerinin yarısından elde edilmişti. Gelirlerin mescidin çeşitli ihtiyaçlarına sarf edilmesi 1540 tarihli deftere atf yapılarak yinelenmiştir (TKGM. d. 202/63b).

2.4. Monla Şah Hüseyin Mescidi: Günümüze kadar varlığını devam ettiremeyen mescitlerden olan bu yapıya dair bilgiler 1540 tarihli defterlerin her ikisinde de kayıt altına alınmıştır. Kayıtlara göre mescidin üç adet dükkânından elde ettiği yıllık 1.400 akçe geliri vardı. Mescidin harabe halde gelir getirmeyen bir de evi mevcuttu. Mescidin günlük giderleri ise; imamına verilen 1 akçe, müezzine verilen 0.5 akçe, temizlikçisine verilen 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa ayrılan 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.080 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 320 akçe kalmış, bu paranın mescidin masrafları için tutulmasına ve kimseye fazlalık diye verilmemesine dikkat çekilmiştir (BOA. TT. d. 413/204; TKGM. TTD. d. 109/103b).¹⁵

1571 yılına gelindiğinde mescidin üç adet dükkânından elde ettiği 1.400 akçelik gelire üç ev kirasından elde edilen 20 akçe daha eklenmiş ve toplam gelir 1.420 akçeye yükselmişti. Mescidin giderlerine bakıldığında önceki kayıtlara göre herhangi bir artma veya azalma yaşanmamış, 1.080 akçelik bir gider söz konusu olmuştur. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 340 akçe kalması gerekirken bu rakam 320 olarak yazılmıştır. Kalan paranın 1540 yılı kayıtlarında olduğu gibi mescidin giderlerine harcanması ve kimseye verilmemesi gerektiği belirtilmişti (TKGM. d. 202/61b).

2.5. Hatun Mescidi: Mescidin ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığı kesin olarak bilinmese de 1540 tarihli tahrir defterlerinde bu mescit ile ilgili olduğu düşünülen *Vakf-ı Hatun-i Mu'azzama Paşa Hatun* adlı bir vâkıf kayıtlara geçmiştir. Bu kayıta vakfın kurucusu olan Hatun, Melik Mehmed'in kızı ve *emireyn-i kebiireyn* olarak nitelendirilen Bitlis hâkimi Emir Şeref'in validesidir (BOA. TT. d. 413/211; TKGM. TTD. d. 109/106b).¹⁶ Bu bilgiye dayanarak Hatun Mescidi'nin de Emir Şeref'in annesi tarafından yaptırılmış olabileceğini ihtiyatla söyleyebiliriz. Günümüzde Muştakbaba Mahallesi'nde Bitlis-Siirt yolu üzerinde Hatuniye adıyla bir cami bulunmaktadır.¹⁷ Camiye giriş kapısının sağ tarafında dikdörtgen ölçülerde bir kitabe bulunmaktadır. Kitabede, sene H.121 (1121)- M.1709-1710 yılında Hacı Mahmud isimli bir zat tarafından tamir edildiği yazılıdır (bkz. resim 4).

1540 yılında mescidin yıllık gelirlerinin toplamı 3.574 akçeydi. Gelirlerin 100 akçesi bakkal dükkânının yarı hissesinden, 372 akçesi Can Ahmed'in tasarrufunda olan dükkânından, 300 akçesi Maksud'un tasarrufunda olan kazancı dükkânından, 700 akçesi Şaşı'nun tasarrufunda olan bakkal dükkânından, 550 akçesi Sofu'nun tasarrufunda olan kasap dükkânından, 400 akçesi Hüseyin'in tasarrufunda olan saraç dükkânından, 280 akçesi Ali'nin tasarrufunda olan tabbâh dükkânından, 400 akçesi Haydar'ın tasarrufunda olan kasap dükkânından, 400 akçesi Şükür'ün tasarrufunda olan bakkal dükkânından, 72 akçesi ise iki kıta zemininden sağlanmıştı. Mescidin hâli olarak nitelendirilen ve gelir getirmeyen 3 adet dükkânı daha mevcuttu. Aynı yılda mescidin günlük 2 akçe imamına, 1 akçe müezzine, 0.5 akçe temizlikçisine, 0.5 akçe kâtibine, 1 akçe mütevellisine ve tahsildarına, 1 akçe yağ, hasır ve odununa ayrılan toplam 2.160 akçe yıllık gideri bulunmaktaydı. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında mescide 1.414 akçe

15 109 numaralı defterde gelirlerden giderler çıkarıldığında 320 akçe kalması gerektiği halde 340 akçe olarak yazılmıştır. Burada muhtemelen kâtibin yanlış hesaplamasından kaynaklı bir durum söz konusudur.

16 413 numaralı defterde *Vakf-ı hatun-i mu'azzama Paşa Hatun binti Melik Mehmed Emir bin Kebir bin Emir Şeref* olarak kayıtlı iken, 109 numaralı defterde *Vakf-ı hatun-i mu'azzama Paşa Hatun binti Melik Mehmed vâlîde-i Emir bin Kebir Emir Şeref Han* şeklinde kaydedilmiştir. Ayrıca H. 870 (1465-1466) yılında Mevlânâ Hüsameddin Ali, hüccet-i şer'îyye almış ve mütevellilik işini kendi evlatlarına şart koymuştu.

17 Hatuniye Camisi'nin Abbasilerden Evhadullah Sultan'ın kızı Huma Hatun tarafından yaptırıldığı iddia edilmektedir (Serdar, 2000: 192; Serdar, 2013: 78).

kalmış, bu paranın mescidin masraflarına harcanması ve kimseye verilmemesi şart konulmuştu (TKGM. TTD. d. 109/104a; BOA. TT. d. 413/205).

Hatun Mescidi'ne dair bilgiler 1571 tarihli deftere de kaydedilmiştir. Bu tarihte mescidin gelirleri önceki kayıtlara göre 54 akçe azalmıştır. Bu tarihte; 190 akçe İbrahim adlı kişinin dükkânına yakın bir nalbant dükkânından, 400 akçe Musih'in dükkânına yakın bir diğer nalbant dükkânından, 900 akçe Avadis'in tasarrufundaki ekmekçi dükkânından, 350 akçe Belderçin'in tasarrufundaki tabbâh dükkânından, 180 akçe Şah veled-i Kazarcı'nın tasarrufundaki dükkânından, 180 akçe Sadruddin'in tasarrufundaki dellâk dükkânından, 260 akçe Hocahan'ın tasarrufundaki semerci dükkânından, 500 akçe Hüseyin'in tasarrufundaki saraç dükkânından, 360 akçe külahçı dükkânından, 90 akçe debbağ dükkânından, 110 akçe Avih'de iki kita zemininden olmak üzere yıllık toplam 3.520 akçeydi ancak bu rakam deftere 3.440 akçe yazılmıştı. Mescide ait iki adet hâli dükkândan ise gelir elde edilememişti.

1571 yılında mescidin imamına günlük 2 akçe, müezzinine 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mütevellî ve tahsildarına 1 akçe, kâtibine 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa 1 akçe olmak üzere yıllık toplam 2.700 akçe gideri vardı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 740 akçe kalmış, bu paranın nasıl kullanılacağına dair *kat'a zevâ'id kimesneye virilmeye deyu defter-i atîkde mukayyed olmağın giru ol minvâl üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu* şeklinde not düşülmüştür (TKGM. d. 202/63a).

2.6. Hüseyin Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde hakkında kısıtlı bilgi bulunan mescidin üç kita zemininden elde edilen yıllık 390 akçe geliri vardı. Bu gelirin mescidin imamına ve mühimmatına harcanması istenmiştir (BOA. TT. d. 413/205; TKGM. TTD. d. 109/104a).

1571 tarihli defterde Bitlis merkezde olduğu kaydedilen mescidin geliri yine üç kita zemin olarak kaydedilmiş ancak elde edilen para 70 akçe artarak 460 akçeye ulaşmıştır. Mescidin giderleri hakkında *"imâmına ve meremmâtına ve sâ'ir mühimmâtına sarf oluna deyu defter-i atîkde mukayyed olmağın vech-i meşrûh üzere defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu"* şeklinde ifadeyle eski düzene devam edildiği vurgulanmıştır (TKGM. d. 202/62b).

2.7. Aynü'l-Melek Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescidin banisi ve yapım tarihi bilinmemektedir. Mescit günümüze kadar ulaşamamıştır. 1540 yılında mescidin tek gelir kaynağı aynı isimle anılan hamamından elde edilen yıllık 2.520 akçeydi. Bu tarihte mescidin imamına günlük 2 akçe, müezzinine 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, mütevellisine, kâtibine ve tahsildarına 1 akçe, yağ, hasır ve odununa ayrılan 1 akçe olmak üzere toplam 1.980 akçe yıllık gideri vardı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında kalan 540 akçenin mescidin masrafları için tutulmasına ve kimseye verilmemesine vurgu yapılmıştır (BOA. TT. d. 413/205; TKGM. TTD. d. 109/104a). 1540 tarihli defterlerde bir de Aynü'l-Melek Çeşmesi kayıtlıdır. Bu çeşmenin bir adet dükkânından elde ettiği yıllık 300 akçelik bir geliri vardı (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

Mescidin Aynü'l-Melek Hamamı'ndan elde ettiği yıllık 2.520 akçelik gelir, 1571 yılında da devam etmiştir. Bu yıla gelindiğinde mescidin gider kalemleri önceki kayıtlarla aynı olmasına rağmen mütevellî ve kâtibine ayrılan ücret 2 akçe artmıştı. Bu artışa bağlı olarak mescidin yıllık gideri 2.700 akçeye ulaşmıştır. Ancak bu rakam deftere 2.600 akçe kaydedilmiştir (TKGM. d. 202/63b). 1571 yılında da Aynü'l-Melek Çeşmesi aynı miktardaki gelirle kaydedilmişti (TKGM. d. 202/62a).

2.8. Emrullah Mescidi: Günümüze ulaşamayan bu yapının hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ancak ismi nedeniyle banisinin Emrullah adında bir zat olabileceği söylenebilir. 1540 tarihli defterlerde üç adet dükkânından elde edilen yıllık 1.120 akçelik gelire sahip olduğunu öğrendiğimiz bu mescidin, yıllık gideri 900 akçeydi. Gider kalemleri; imamına günlük 1 akçe, temizlikçisine 0.5 akçe, mütevellî, kâtip ve tahsildarına 0.5 akçe, yağ, hasır ve odununa 0.5

akçe olarak ayrılmıştı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 220 akçe kalmış ve bu paranın masraflar için tutulup kimseye verilmemesi gerektiği belirtilmişti (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında mescidin geliri yine üç adet dükkânından elde edilen 1.120 akçeydi. Giderleri ise 1540 yılına göre 540 akçe artarak 1.440 akçeye yükselmişti. 1571 yılında günlük imamına 2 akçe, müezzin ve temizlikçisine 0.5 akçe, müteveli, kâtip ve tahsildarına 1 akçe, yağ hasır ve odununa 0.5 akçe olarak ayrılmıştı. 1571 yılında mescidin 320 akçelik bir açığı olsa da bu durum deftere kaydedilmemiştir (TKGM. d. 202/58b).

2.9. Monla Seydi Mescidi: Kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1540 tarihli defterlerde üç adet dükkânı bulunan bu mescidin yıllık geliri bir dükkânından elde edilen 300 akçeydi. Mescidin diğer dükkânları harap olduğundan gelir getirmemişti. 300 akçelik gelirin mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiş ancak bunlara ne miktar ayrıldığı yazılmamıştır (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında yine mescidin üç adet dükkânı olup bunlardan 300 akçe gelir elde edilmişti. 1540 yılında iki dükkânının gelir getirmediği belirtilmiş olsa da 1571 yılına ait kayıta böyle bir konudan bahsedilmemiştir. Bu durum, geçen zaman zarfında dükkânların kullanılabilir hal almalarına rağmen gelir açısından herhangi bir artışa neden olmadıklarına işaret etmektedir. 1571 yılında mescit akarlarına Kernih nahiyesine tabi Sanud köyünde yıllık geliri 40 akçe olan bir kıta zemin eklenmişti. Bu artışa paralel olarak mescidin geliri de 340 akçeye yükselmiş ve gelirlerin eski defterde yazıldığı gibi mescidin imamına ve ihtiyaçlarına sarf olunması gerektiğine dikkat çekilmişti (TKGM. d. 202/65a).

3.10. Kureyş Mescidi: Bitlis'in batısında Zeydan Mahallesi'ndeki mescit, günümüzde cami olarak kullanılmaktadır. Kitabesine göre 1810 yılında tamirat görmüştür (bkz. resim 5, 11). Doğuya doğru hafifçe meyilli bir alana yerleştirilmiştir. Girişi doğu tarafında olduğundan kütlesi ve karakteri bu kısımdan fark edilmektedir. Kible cephesinde Bitlis'teki cami ve mescitlerin neredeyse tamamında tesadüf edilen mihrap çıkıntısı vardır (Arık, 1971: 37-39).

1540 tarihli defterlerde Hosur Mahallesi'nde olduğu belirtilen mescidin yıllık 425 akçelik bir geliri vardı. Bu gelirin 400 akçesi 2 adet dükkânından, 25 akçesi bir kıta zemininden elde edilmişti. Mescidin gelir getirmeyen bir göz mahzeni ile bir dükkânı vardı. Mescidin giderleri ayrı kaydedilmemiş ancak imamına ve masraflarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/206; TKGM. TTD. d. 109/104b).

1571 yılında mescidin gelirleri önceki kayıtlarla aynıydı. 1571 yılında da mescidin bir göz mahzeni ve bir dükkânı gelir getirmemişti. Verilen bu bilgilerin sonuna gelirlerin imama ve ihtiyaçlara sarf edilip kimseye fazlalık diye verilmemesi gerektiği belirtilmiştir (TKGM. d. 202/65b)

2.11. Hacı Abdullah Mescidi: Kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. 1540 tarihli defterlerde bu mescidin yıllık geliri 700 akçe olarak kaydedilmiştir. Gelirin 600 akçesi iki adet dükkânından, 100 akçesi ise bir kıta zemininden elde edilmişti. Harap halde olan bir kıta bağı ise gelir getirmemişti. Gider kalemleri yazılmadan, paranın mescidin imamına, yağına ve diğer ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

1571 tarihli defterde mescidin Bitlis merkezde bulunduğu, evlâda şart koşulduğu ve 990 akçe geliri olduğu belirtilmişti. Gelirin 800 akçesi iki adet dükkânından, 190 akçesi de üç kıta bağından elde edilmişti. Bağlardan biri Behlül bin Abdullah'ın tasarrufunda olup yılda 30 akçe, diğeri Ahi bin Ahmed'in tasarrufunda olup 80 akçe gelir getirirken üçüncüsünün kimin tasarrufunda olduğu yazılmamış ancak 80 akçe gelir getirdiği belirtilmiştir. 1571 yılında mescidin imamlığını ve mütevelliliğini yapan Behlül'e günlük 2 akçe, müezzinliğini yapan Yar Ahmed'e 1

akçe, yağına, hasırına ve odununa yılda 260 akçe ayrılmıştı. Bu giderlerin toplamı yıllık 1.340 akçeydi (TKGM. d. 202/64b).

2.12. Zeydan Mescidi: Günümüzde Bitlis'in batı kısmında Zeydan Mahallesi'nde Zeydan Cami adıyla bilinen bir yapı bulunmaktadır (bkz. resim 6). Fakat yapım tarihini verebilecek herhangi bir kitabe ve bilgi mevcut değildir. Bundan dolayı 1540 tarihli tahrir defterlerinde adı geçen mescidin bu yapı olup olmadığı tespit edilememiştir. 1540 tarihli defterlerde hakkında kısa bilgi bulunan bu mescidin, bir dükkân hissesinden elde edilen 100 akçe ve iki kıta zemininden elde edilen 110 akçeden oluşan yıllık toplam 240 akçe geliri vardı. Bu defterlere mescidin gider kalemleri yazılmamış ancak elde edilen paranın mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a). 1540 yılında şehirde Zeydan adlı bir cemaatin adı geçmektedir (BOA. TT. d. 413/103; TKGM. TTD. d. 109/52a ve 53a). Muhtemelen bu mescit, Zeydan cemaatinden biri tarafından yapılmıştı. Zeydan Mescidi'ne dair 1571 tarihli defterde bilgi bulunmamaktadır.

2.13. Minare Mescidi: 1540 yılında mescidin yıllık geliri 200 akçe olup bunun 50 akçesi iki göz mahzeninden, 70 akçesi bir kıta zemininden, 80 akçesi ise bir kıta bağından elde edilmişti. Gider kalemleri ayrıntılı yazılmamış, bunun yerine elde edilen gelirin mescit imamına ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).¹⁸ Minare Mescidi de 1571 tarihli evkaf defterinde yer almamaktadır.

2.14. Com Mehmed Mescidi: 1540 tarihli defterlere mescidin üç adet dükkânından elde edilen 500 akçe geliri kaydedilmiş ve gelirin mescidin imamına, yağına ve ihtiyaçlarına sarf edilmesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).¹⁹

1571 tarihli evkaf defterinde Bitlis merkezde olduğu belirtilen mescit, Merhûm Mehmed Mescidi olarak kayıtlara geçmiştir. Bu yılda da mescidin üç adet dükkânından elde edilen 500 akçe geliri olup, paranın mescidin imamına, yağına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (TKGM. d. 202/65a).

2.15. Abdüsselam Mescidi: 1540 yılında mescidin iki adet dükkânından 1.050 akçe ve bir göz mahzeninden 180 akçe olmak üzere yıllık toplam 1.230 akçe geliri vardı. Günlük 1.5 akçe imamına, 0.5 akçe müezzine ve 0.5 akçe temizlikçisine ayrılan yıllık toplam 900 akçe gideri bulunmaktaydı. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide yılda 330 akçe kalmış ve bu paranın mescidin imamına, yağına ve hasırına harcanması gerektiği belirtilmişti. 1540 yılında şehirde mescitle aynı ismi taşıyan bir de çeşme kayıtlara geçmiştir. Çeşmenin bir adet dükkânından elde ettiği 650 akçe yıllık geliri bulunmaktaydı (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

Mescidin 1571 yılında iki adet dükkânından elde ettiği 775 akçe ve bir evinden elde ettiği 30 akçeden oluşan toplam 805 akçe geliri vardı. Yıllık gideri ise imam, müezzin ve temizlikçisine ödenen 720 akçeydi. Gelirlerden, giderler çıkarıldığında mescide 85 akçe kalmış, bunun eski defterde belirtildiği gibi mescidin ihtiyaçlarına, yağına ve hasırına harcanması gerektiğine dikkat çekilmiştir (TKGM. d. 202/62b).

2.16. Kubâd Mescidi: 1540 yılında bir adet dükkânından elde edilen 250 akçe ile bir kıta zemininden elde edilen 160 akçeden meydana gelen toplam 410 akçe geliri bulunmaktaydı. Gelirin mescit imamına ve ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmişse de giderleri ayrıntılı yazılmamıştır (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a).

1571 yılına ise gelir kalemleri, elde edilen gelir miktarları ve giderlerle ilgili yapılan açıklama önceki kayıtlarla aynıdır. (TKGM. d. 202/65a).

¹⁸ 109 numaralı defterde bir kıta bağdan sağlanan gelir 50 akçe yazılmış, toplamada ise 80 akçe kabul edilmiştir.

¹⁹ 413 numaralı defterde giderler *imamına ve yağına ve meremmâtına sarf oluna* şeklinde yazılmışken, 109 numaralı defterde *imamına ve yağına sarf oluna* şeklinde yazılmıştı.

2.17. Avih Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescidin tek geliri bir kıta zemininden elde edilen 50 akçeydi. Gelirin mescidin ihtiyaçlarına harcanması not edilmiş başka da herhangi bir açıklama yapılmamıştır (BOA. TT. d. 413/207; TKGM. TTD. d. 109/105a). Bitlis'te 1540 yılında 27 haneden oluşan bir de Avih Mahallesi kayıtlara geçmişti (BOA. TT. d. 413/5; TKGM. TTD. d. 109/4a). Muhtemelen bu mescit bulunduğu mahalleye ya ismini vermiş ya da bu mahalle ismiyle anılmıştı.

1571 yılında mescidin gelirinde herhangi bir değişiklik olmamış, yine bir kıta zemininden yıllık 50 akçe elde edilmişti. Bu gelir kaydının ardından *mühimmâtına sarf oluna deyu defter-i atîk-de mukayyed olmağın giru ol minvâl defter-i cedîd-i hâkâniye kayd olundu* şeklindeki ifadeyle 413 numaralı deftere atf yapılmıştır (TKGM. d. 202/65a). Nitekim 109 numaralı defterde gelirin mescit imamına harcanması gerektiği kayıtlıdır.

2.18. Aynü'l-Berid Mescidi: Şehrin doğusunda Gazi Bey Mahallesi'nde bir yamaçta bulunmaktadır (bkz. resim 7, 8). 1664-1665 yılında Molla Gazi Abdurrahman tarafından yaptırıldığı iddia edilse de (Güneş, 2003: 162; Serdar, 2017: 68; Serdar, 2013: 70; Bitlis İl Yıllığı, 1973: 131) 1540 tarihli tahrir defterlerinde yer alması bu iddiaları geçersiz kılmaktadır. Bundan dolayı belirtilen tarihler yapım tarihine değil esaslı bir onarıma işaret etmektedir. Harimin doğu duvarında yerden yaklaşık üç metre yükseklikte duvara yerleştirilmiş kitabesinden 1720 yılında tamir edildiği anlaşılmaktadır. Doğü cephesi alçak durmakta, kible cephesinin altı yamaç eğimine uyumlu batıya doğru indiğinden mihrap çıkıntısı iri bir süs gibi yukarda kalmaktadır. Kuzey tarafında daha alçak bir kuruluş sonradan eklenmiştir. Yamaçtan istifadeyle batı tarafında bir alt kat oluşturulmuş, bu katta Abdurrahman Dede Türbesi ve bir çeşme bulunmaktadır. Bitlis yapılarının genelinde olduğu gibi, kızıl kahverengi blok taşlarla yapılmış eserin içi de dışı gibi sade yapılmıştır. Dekorasyon sayılabilecek unsurları kemer kavisleri ve mihrabıdır (Arık, 1971: 28-29).

1540 yılında 60 akçesi iki kıta zemininden, 60 akçesi iki göz mahzeninden sağlanan toplam yıllık 120 akçe geliri vardı. Bu gelirin mescidin imamına ve ihtiyaçlarına harcanması şart konulmuştu (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105a). 1540 yılında şehirde on hanelik ve on üç erkek nüfusun yaşadığı bir de Ayn Berit Mahallesi bulunmaktaydı (BOA. TT. d. 413/ 2; TKGM. TTD. d. 109/2b). Muhtemelen bu mescit, zamanla Aynü'l-Berid olarak anılacak olan bu mahalledeydi.

1571 yılında mescidin gelir ve giderlerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır (TKGM. d. 202/64b). Ancak önceki defterlere Ayn Berit olarak kaydedilmiş mahalle, bu deftere Aynü'l-Berid şeklinde kaydedilmiştir. 1571 yılında Şerefiye Medresesi'nin akarlarından olan değirmen bu mahallede bulunmaktaydı (TKGM. d. 202/64a).

2.19. Mehmed Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde Bitlis Kalesi'nde olduğu belirtilen mescidin yıllık gelir ve giderleri ayrıntılı kaydedilmiştir. Mescidin tek akarı Tabakhâne Hamamı'nın yarı hissesi olmasına rağmen buradan elde edilen gelir yılda 6.300 akçeydi. Aynı yıl için mescidin imamına günlük 7 akçe, müezzine 3 akçe, kâtip ve tahsildarına 2 akçe, temizlikçisine 1 akçe, hademesine 1 akçe, yağ ve hasır masrafına 0.5 akçe olmak üzere toplam 5.220 akçe gideri vardı. Giderler, gelirlerden düşürüldüğünde mescide yılda 1.080 akçe kalmış, bu paranın hamamın ihtiyaçlarına harcanması gerektiği belirtilmiştir (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105b). 1540 yılında Bitlis'te bulunan mescitler içerisinde en yüksek gelire sahip olması ve imamına en yüksek ücret verilmesiyle dikkat çekmektedir. Zira aynı tarihlerde şehirde bulunan Şerefiye Camisi'nin imamı günlük 4, Cami-i Kebir'in imamı günlük 6 akçe ücret almaktaydı.

1571 yılında mescidin gelir ve giderleri önceki kayıtlarla aynı olup imamının aldığı ücret, Şerefiye ve Cami-i Kebir imamlarının aldıklarından yüksekti (TKGM. d. 202/65a). Bunun muhtemel nedeni mescidin kalede bulunmasıydı. Zira Osmanlı Devleti'nde kaleler hem idari hem de as-

keri yönetim birimleri olduklarından bu sınıflara mensup kişiler çoğunlukla buralarda ikamet etmekteydi. Dolayısıyla üst sınıf yöneticiler ve askeri sınıf mensupları tarafından kullanılan mescitte görev yapan imamın, fazla ücret alması oldukça normaldi.

2.20. Sinan Bey Mescidi: 1540 tarihli defter kayıtlarından Bitlis Kalesi'nde olduğunu öğrendiğimiz bir diğer mescit de Sinan Bey Mescidi'dir. Bu yapı 1540 yılında Bitlis'te en fazla gelire sahip olan mescitler arasında Mehmed Ağa Mescidi'nden sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu tarihte mescidin yıllık geliri 4.900 akçeydi. Gelirin 3.600 akçesi kalede bulunan hamamından, 720 akçesi boyahane kirasından, 580 akçesi ise hamam ile mektebin yakınında bulunan iki göz mahzeninden elde edilmişti. Mescidin giderleri ise günlük muallime 2 akçe, mektep halifesine 1 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mütevellisine 1 akçe, mescit ve mektebin hademesine 1 akçe, beş nefer cüzhanına 5 akçe olmak üzere yılda 3.960 akçeydi. Giderler, gelirlerden çıkarıldığında mescide 440 akçe kalmıştı. Kalan paranın mescidin ihtiyaçlarına ve yağına harcanması gerektiği belirtilmişti. Mescit imamının günlük ücreti mirî tarafından verilmekteydi (BOA. TT. d. 413/208; TKGM. TTD. d. 109/105b). Kayıtlardan anlaşıldığına göre bu mescitte eğitim-öğretim faaliyetleri de yürütülmüştü. Bu yönüyle 1540 yılında şehirdeki mescitler içerisinde tek örnektir.

1571 yılında mescidin cami olarak kaydedilmesi dikkat çekicidir. 1571 yılı kayıtları 1540 yılı kayıtlarıyla karşılaştırıldığında gelir kalemlerinin aynı kaldığı ancak bunlardan elde edilen ücretlerde değişiklik olduğu görülmektedir. Şöyle ki; kalede bulunan hamamdan elde edilen gelir 1.080 akçe azalarak 2.520 akçeye, boyahane kirasından elde edilen gelir 72 akçe azalarak 648 akçeye ve iki göz mahzeninden elde edilen gelir 517 akçe azalarak 63 akçeye düşmüştür. Caminin 3.231 akçe toplam gelirinden sonra, nakdiye: 17.150, cem'an: 30.281 şeklinde bir hesap yapılmıştır. Burada toplamın 20.381 yazılması icap ederken 30.381 olarak yazılmıştır. Hesaplamanın ardından *"bu zikr olan 17.150 akçe şart-ı vâkıf rakabe için aslı 5.000 akçe olub murâbahaya (vâde ile ödünç para verme) virilmekle ribhından (kazancından) 12.150 akçe hâsil olub cümle 17.150 akçe olmağın rakabe için hıfz olunub erbâb-ı vezâ'ife virilmeye deyu defter-i cedîde kayd olundı"* ifadesini içeren bir açıklama yapılmıştır.

1571 yılında caminin günlük giderleri ise; mütevellisine 1 akçe, temizlikçisine 1 akçe, mektep halifesine 1 akçe, mescit ve mektep hademesine 1 akçe, muallimine 2 akçe, Şeref, Sinan, Veli, İmâm ve diğer İmâm isimli beş cüzhanına 5 akçe olmak üzere yılda toplam 3.960 akçeydi. 1571 yılında da camide görev yapan imamın ücreti mirî tarafından ödenmekteydi (TKGM. d. 202/64a). Yıllık giderler, mevcut gelirlerden çıkarıldığında mescide 13.190 akçe kalmıştır.

2.21. Şahkulu Ağa Mescidi: 1540 tarihli defterlerde kayıtlı olan bu mescit hakkında sadece bir adet harap dükkânının olduğu bilgisi mevcuttur (BOA. TT. d. 413/209; TKGM. TTD. d. 109/105b). 1571 tarihli defterde mescidin adı geçmemektedir.

3.22. Karkuluh? Mescidi: 1540 tarihli defterlerde adı geçen bu mescit hakkında sadece bir harap dükkânının olduğu belirtilmiş başka da bir bilgi verilmemiştir (BOA. TT. d. 413/209; TKGM. TTD. d. 109/105b). Aynı tarihte şehirde aynı isimle anılan ve on iki haneden oluşan bir mahalle kayıtlara geçmişti (BOA. TT. d. 413/4; TKGM. TTD. d. 109/3b). 1571 tarihli defterde hakkında bilgi bulunmamaktadır.

2.23. Sabbâğ (Boyacı) Mescidi: Adı ilk kez 1571 tarihli evkaf defterinde geçen mescidin, yıllık toplam geliri 1.260 akçeydi. Bunun 1.100 akçesi üç adet dükkânından, 160 akçesi ise dört ayrı evinden elde edilmişti. Mescidin ayrıca harap halde olup gelir getirmeyen iki evi vardı. 1571 yılında imamına günlük 3 akçe, müezzinine 0.5 akçe ve diğer masraflarına ayrılmış 2 akçeden oluşan yıllık toplam 1.980 akçe gideri vardı (TKGM. d. 202/65b). Giderler, gelirlerden çıkarıldığında 720 akçe bir açık ortaya çıkmış ancak bu durum deftere kaydedilmemiştir.

Sonuç

İslâm dininin ibadet mekânları olan cami ve mescitler, bu dinin şekillenip yapılandırılmasında önemli roller üstlenmişlerdir. Günümüzde cami ve mescitlerin imaj ve algısı çoğunlukla ibadethane ile sınırlı olsa da geçmişte bu kurumlar çok daha farklı fonksiyonlar icra etmişlerdir. İslâm'ın ilk yıllarında evvela mescitler sonrasında da camiler, neredeyse eğitimle özdeş kurumlar olmuşlardır. Cami ve mescitler, öncelikle din eğitimi olmak üzere dil, edebiyat, darb-i mesel, astronomi, felsefe, coğrafya, tarih ve güzel sanatlar gibi birçok alanda eğitim hizmeti vermişlerdir.

Yavuz Sultan Selim'in 23 Ağustos 1514 tarihinde Şah İsmail ile yaptığı Çaldıran Savaşı sonrasında Osmanlı egemenliğine alınan Bitlis'te bulunan cami ve mescitleri 1540 ve 1571 tarihli mufassal tahrir defterlerinden tespit edebilmekteyiz. Bu defter kayıtlarına göre 1540 yılında Bitlis'te Şerefiye ve Cami-i Kebir adıyla iki cami ile çeşitli isimlerle anılan 22 tane mescit bulunmaktaydı. Şehirdeki her iki cami de vakıfları aracılığıyla bütün masraflarını karşılayabilmiş, hatta Şerefiye Camisi'ne 7.098, Cami-i Kebir'e ise 3.011 akçe bâki kalmıştır. 1540 yılında mescitler arasında en fazla gelire sahip olanlar sırasıyla Mehmed Ağa Mescidi, Sinan Bey Mescidi, Hatun Mescidi ve Aynü'l-Melek Mescidi iken en az gelire sahip olanlar ise sırasıyla Avih Mescidi, Aynü'l-Berid Mescidi, Minare Mescidi ve Zeydan Mescidi'dir. Bu tarihte Sakhulu Ağa ve Karkuluh mescidlerinin birer adet dükkânları olsa da harap olduklarından mescitlere gelir sağlayamamışlardı.

1571 yılında Bitlis'te 3 cami ile 18 mescit kayıtlara geçmiştir. 1571 yılına gelindiğinde şehirde mevcut olan iki camiye bir de Sinan Bey Camisi eklenmiştir. Bu cami, 1540 yılında Bitlis'te en fazla gelire sahip ikinci mescit olarak kayıtlara geçmişti. Üç cami içerisinde en fazla gelire sahip olan Şerefiye Camisi idi. Mescitler arasında ise en fazla gelire sahip olanlar sırasıyla Mehmed Ağa Mescidi, Mağara Mescidi, Hatun Mescidi, Aynü'l-Melek Mescidi ve Salahuddin Mescidi iken en az gelire sahip olanlar Avih ile Aynü'l-berid mescitleriydi. 1571 yılında Bitlis'te geliri olmayan mescit bulunmamaktaydı.

XVI. yüzyılda Bitlis'te bulunan cami ve mescitler şehrin fiziki yapısını oluşturmakla birlikte sosyal ve iktisadi hayata da olumlu yönde etki etmişlerdir. Zira bu kurumların neredeyse tamamına yakını; vazifelilerinin ücretleri, ısınma, temizlik, güvenlik ve benzeri masraflarını vakıfları aracılığıyla karşılamıştı. 1571 yılında Sinan Bey Camisi'nin asıl parasının 5.000 akçe olduğu ve bu paranın murabahaya verilerek 12.150 akçeye çıkarıldığı dikkate alındığında, vakıfların şehrin iktisadi hayatına farklı yönlerden de katkı sağladıkları ortaya çıkmaktadır. Yine bu kurumlar, şehir halkı için birer istihdam alanlarıydı. Bitlis'te bulunan ve sayıları 21 ile 24 arasında değişen cami ve mescitler, Müslümanların vakit namazlarında bir araya geldikleri samimi ve manevi bağlar kurup geliştirebildikleri mekânlar olmaları sebebiyle de ayrı bir öneme sahipti. Bu mekânları kullanan insanlar arasında gelişen olumlu duygular, toplumsal barış ve huzurun sağlanmasına hizmet etmiştir. Yine bu mekânlarda sürdürülen eğitim faaliyetleri toplumdaki bireyleri fazilet, doğruluk, dürüstlük, dindarlık ve ahlak konusunda bilinçlendirmiş böylece toplumsal bağlar güçlenerek sınıfsal kopmalar engellenmişti.

Kaynaklar

A-Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *Bidlîs Tahrir Defteri (TD)*, nr. 413.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGM), *Kuyûd-ı Kadime No: 202, Mufassal Evkaf Tahrir Defteri*

TKGM, *TADB. TTD 109 (Defter-i Mufassal-ı Livâ-i Bitlis)*

B-Araştırma ve İnceleme Eserler

Akın, Ahmet (2016). "Tarihi Süreç İçinde Cami ve Fonksiyonları Üzerine Bir Deneme". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/29: 177-209.

Altınay, Emine (1994). *1540 (H.947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun.

Arık, M. Oluş (1971). *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*. Ankara: Güven Matbaası.

Aslanapa, Oktay (1991). *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yay.

Barkan, Ömer Lütfi (1962/63). "Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXIII/1-2, İstanbul Üniversitesi Yay. 239-296.

Barkan, Ömer Lütfü (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizatör Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*, (2), 299- 354.

Baş, Gülşen (2002). *Bitlis'teki Mimari Yapılarda Süsleme*. Bitlis: Bitlis Valiliği Kültür Yay.

Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişaf ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*, (4), 8-13.

Bitlis 1973 İl Yıllığı. Ankara: Çam Matbaası.

Bizbirlik, Alpay (1999). "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 56-62.

Cezar, Mustafa (1985). *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*. Ankara: Mimar Sinan Üniversitesi Yay.

Dehqan, Mustafa ve Vural Genç (2018). "Mîrlivâ of Malâṭya: A Correction of Sharaf Khân's Statement Concerning his Father". *Deutsche Morgenländische Gesellschaft: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Harrassowitz Verlag: Vol. 169, No. 1 (2019), pp. 235-238.

Derman, Çiçek (1998). "Osmanlılarda Tezhip Sanatı". *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi II*. Ed. Eklemeddin İhsanoğlu, İstanbul: İRCİCA. 48. 7-492.

Derman, M. Uğur, "Hattat". *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (16), 493-499.

Ergenç, Özer (1984). "Osmanlı Şehirlerindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine". *Osmanlı Araştırmaları*, (C. IV), İSAM Yay. 69-78.

Erken, Sabih (1977). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler II*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.

Eyice, Semavi (1988). "Mescid". *İslâm Ansiklopedisi*, (C. VIII), MEB Yay. 1-118.

- Eyice, Semavi (1993). "Cami-Mimari Tarihi". *DiA*, (C. 7), 56-90.
- Faroqhi, Suraiya (1984). "A Map of Anatolian Friday Mosques (1520-1535)". *Osmanlı Araştırmaları*, (C. IV), İSAM Yay. 161-173.
- Gündüz Küskü, Sema (2017). "Bursa Kale Kentindeki İlk Osmanlı Yapıları ve İmgesel Çözümleri". *Osmanlı Dünyasında Kültürel Karşılaşmalar ve Sanatsal Yansımaları: Prof. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu'na Armağan*. Ankara: Hacettepe Ün. Yay. 131-136.
- Güneş, Burhanettin (2003). *Van Gölü Havzası Türk Mimarisinde Yazı Sanatı*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Güran, Tefik (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar: Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*. İstanbul: Kitapevi Yay.
- Hasan, Hasan İbrahim (1991). *İslam Tarihi I*. İstanbul: Kayıhan Yay.
- Hınz, Walther (1990). *İslâm'da Ölçü Sistemleri*. Çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay.
- İbnu'l-Esir (1991). *El-Kamilfi't Tarih (VIII)*. Çev. Ahmet Ağıraksa, İstanbul: Bahar Yay.
- İpşirli, Mehmet (1993). "Cuma Selâmlığı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (C. 8), 90-92.
- Kuban, Doğan (1978). "Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi*, (7), 53-73.
- Madeline, Zilfi C. (1988). *The Politics of Piety; The Ottoman Ulemai in the Postclassical Age (1600-1800)*. Minneapolis: Bibliotheca Islamica.
- Mardin, Şerif (1995). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yay.
- Orbay, Kayhan (2007). "Structure and Content of the Waqf Account Books as Sources for Ottoman Economic and Institutional History". *Turcica, Revue D'Études Turques*, (39), 3-48.
- Orbay, Kayhan (2012). "Edirne II. Bayezid Vakfı'nın Mali Tarihi (1597-1640)". *Gamer*, 1/1 (2012), 113-141.
- Ortaylı, İlber (1997). "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme". *AÜHFD, Prof. Dr. Nuri Esen Armağanı*, 246- 260.
- Ortaylı, İlber (2001). "Kadı", *TDİA*, (C. 24), 69-73.
- Önkal, Ahmet ve Nebi Bozkurt (1993). "Cami-Dinî ve Sosyo-Kültürel Tarihi", *TDİA*, (C. 7), 46-56.
- Öz, Mehmet (2005). "XVI. Yüzyılda Bitlis Sancağı: Yönetim, Nüfus ve Vergilendirme". *IX. Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi, Dubrovnik-Hırvatistan, 20-23 Ağustos 2002*, 31-54.
- Öztürk, Nafiz (1983). *Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.
- Öztürk, Nazif (1999). "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 34-43.
- Serdar, Mehmet Törehan (2000). *Rüyalar Şehri Bitlis*. Bitlis: Bitlis Valiliği Yay.
- Serdar, Mehmet Törehan (2013). *Şehr-i Bitlis*. Bitlis: Bitlis Belediyesi Kültür Yay.

- Sırım, Veli (2018). "Bir Finansman Kaynağı Olarak Vakıflar: Osmanlı Örneği". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, (4/6), 22-36.
- Şen, Korkmaz (2018). "Bitlis Ulu Camii Ve Bitlis Kalesine Ait İki Önemli Kitabe". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, (5/10), 147-156.
- Şerefhan Bitlisî (2013). *Şerefnâme I*. Çev. Abdullah Yegin, İstanbul: Nubihâr.
- Top, Mehmet (2010). "Şerefiye Külliyesi". *TDVİA*, (C. 38) 553-555.
- Uluçam, Abdusselam (2002). *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı II*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1941). "Gazi Orhan Bey Vakfı". *Bellekten*, (V/19), Türk Tarih Kurumu Yay. 277-288.
- Ünal, M. Ali (1996). "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı". *Osmanlı Ansiklopedisi*, (C. VI), Yeni Türkiye Yay. 111-122.
- Yaşa, Recep (1992). *Bitlis'te Türk İskânı (XII-XIII. Yüzyıl)*. Ankara: Ahlat Kültür Vakfı Yay.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1999). "Osmanlılar Döneminde Türk Vakıfları Ya Da Türk Hayrat Sistemi". *Osmanlı V*, Ankara: Yeni Türkiye Yay. 17-33.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Yılmaz, Ahmet (2010). *413 Numaralı Mufassal Tapu Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı (1555-1556)*. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya.

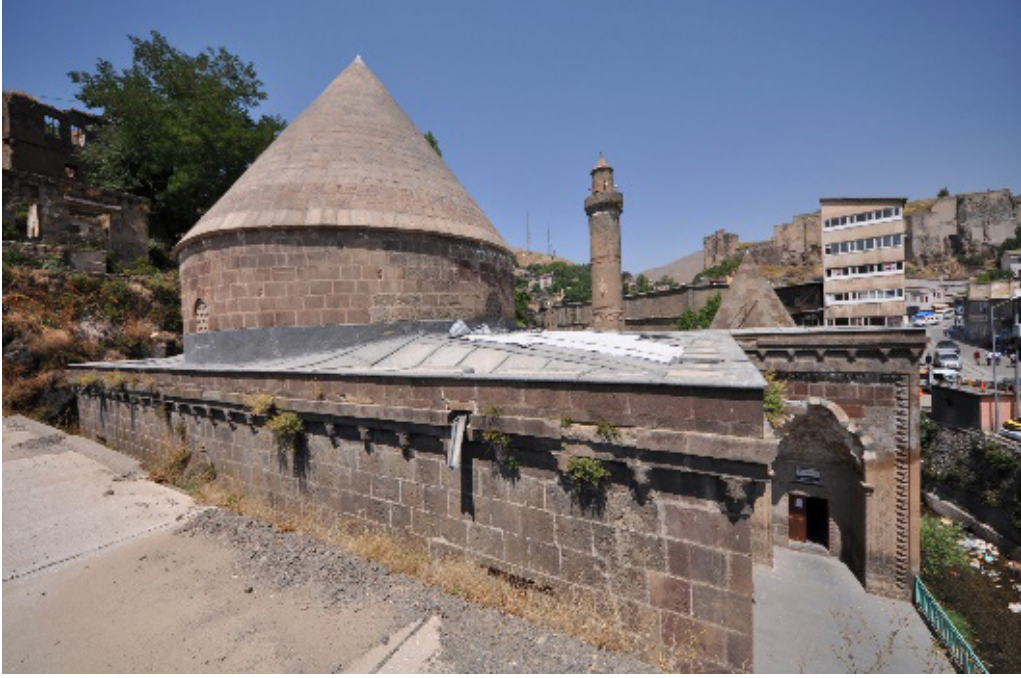
Ekler

Tablo 1: 1540-1571 Yılı Gelir-Gider Durumu

1540 Yılı					1571 Yılı				
Sıra	Mescit Adı	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Bâki (Akçe)	Sıra	Mescit Adı	Gelir (Akçe)	Gider (Akçe)	Bâki (Akçe)
1	Mağara Mescidi	2.136	1.660	476	1	Mağara Mescidi	4.451	3.036	1.415
2	Salahuddin Mescidi	1.985	1.590	395	2	Salahuddin Mescidi	2.180	2.940	-760
3	Kızıl Mescid	725	-	-	3	Kızıl Mescid	1.080	-	-
4	Monla Şah Hüseyin Mescidi	1.400	1.080	320	4	Monla Şah Hüseyin Mescidi	1.420	1.080	340
5	Hatun Mescidi	3.574	2.160	1.414	5	Hatun Mescidi	3.520	2.700	820
6	Hüseyin Ağa Mescidi	390	-	-	6	Hüseyin Ağa Mescidi	460	-	-
7	Aynü'l-Melek Mescidi	2.520	1.980	540	7	Aynü'l-Melek Mescidi	2.520	2.700	-180
8	Emrullah Mescidi	1.120	900	220	8	Emrullah Mescidi	1.120	1.440	-320
9	Monla Seydi Mescidi	300	-	-	9	Monla Seydi Mescidi	340	-	-
10	Kureyş Mescidi	425	-	-	10	Kureyş Mescidi	425	-	-
11	Hacı Abdullah Mescidi	700	-	-	11	Hacı Abdullah Mescidi	990	1.340	-350
12	Zeydan Mescidi	240	-	-	12	-	-	-	-
13	Minare Mescidi	200	-	-	13	-	-	-	-
14	Com Mehmed Mescidi	500	-	-	14	Com Mehmed Mescidi	500	-	-
15	Abdüsselam Mescidi	1.230	900	330	15	Abdüsselam Mescidi	805	720	85
16	Kubâd Mescidi	410	-	-	16	Kubâd Mescidi	410	-	-
17	Avih Mescidi	50	-	-	17	Avih Mescidi	50	-	-
18	Aynülberd Mescidi	120	-	-	18	Aynülberd Mescidi	120	-	-
19	Mehmed Ağa Mescidi	6.300	5.220	1.080	19	Mehmed Ağa Mescidi	6.300	5.220	1.080
20	Sinan Bey Mescidi	4.900	3.960	440	20	Sinan Bey Camii ¹	3.231	3.960	13.190
21	Şahkulu Ağa Mescidi	-	-	-	21	-	-	-	-
22	Karkuluğ Mescidi	-	-	-	22	-	-	-	-
23	-	-	-	-	23	Sabbâğ (Boyacı) Mescidi	1.260	1.980	-720
TOPLAM: 22					TOPLAM: 18 mescit ve 1 cami				

1540 tarihli defterde mescit, 1571 tarihli defterde cami olarak kayıtlıdır.

Resimler

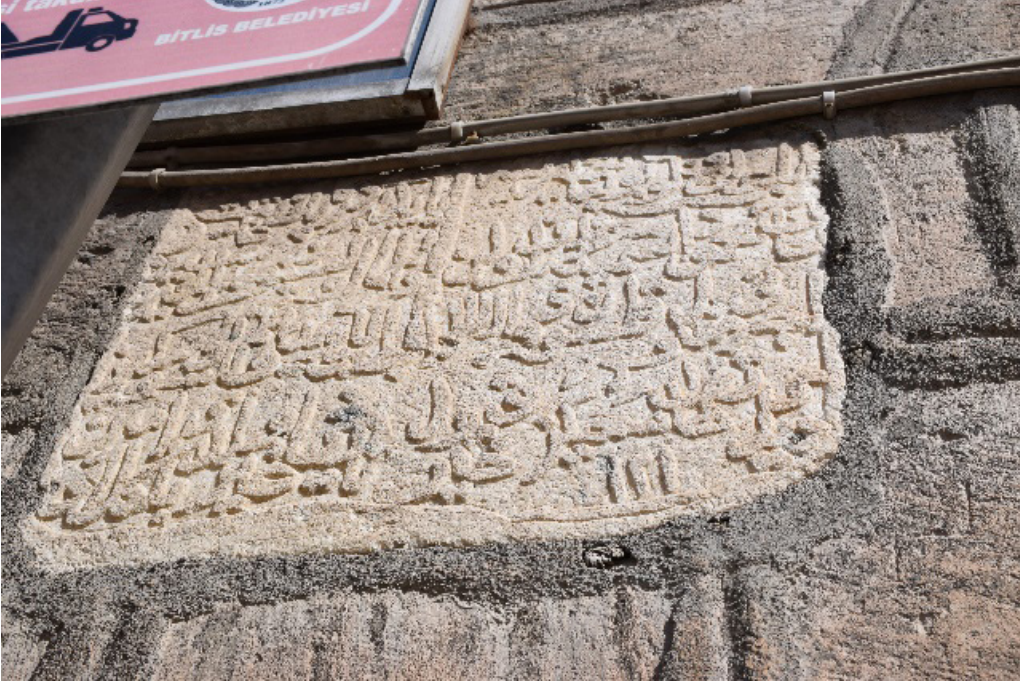
Resim 1. Şerefiye Cami

Resim 2. Bitlis Ulu Cami

Resim 3. Kızıl Mescit

Resim 4. Hatun Cami Tamir Kitabesi

Resim 5. Kureysi Cami

Resim 6. Zeydan Cami

Resim 7. Aynül Berid Cami

Resim 8. Aynül Berid Cami Kitabesi

Resim 9. Kızıl Mescit Tamir Kitabesi

Resim 10. Kızıl Mescit Tamir Kitabesi

Resim 11. Kureysi Cami Kitabesi

Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii

Erkan Atak *

Öz

Malazgirt zaferinden kısa bir süre sonra Türk hâkimiyeti altına giren Tokat ve çevresinde Danişmendli, Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eretna Beyliği ve Osmanlı dönemlerinden kalma farklı türden birçok yapı bulunmaktadır. Bu yapılar arasında ahşap camiler önemli bir yer tutmaktadır.

Anadolu'da Selçuklularla beraber karşılaşmaya başladığımız ahşap direkli ve tavanlı camiler daha sonra Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de tekrarlanmıştır. Tokat'a bağlı Üzümlören Kasabası'nda yer alan ulu cami, ahşap direkli ve tavanlı yapısıyla yörede bu üslupta inşa edilmiş en dikkat çekici yapılardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cami, zaman içerisinde yapılan müdahalelerle kısmen değişikliğe uğrasa da özellikle iç mekânda orijinal ahşap başlıklarını koruyarak günümüze gelebilmiştir. Caminin inşa kitabesi günümüzde mevcut değildir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü raporlarında ve camiyle ilgili kaynaklarda bir kitabeden bahsedilmektedir. Söz konusu kitabede caminin H.704/M.1305 yılında yaptırıldığının yazılı olduğu ifade edilmektedir. Caminin plan, süsleme ve malzeme özellikleri kitabede zikredilen tarihi doğrular niteliktedir. Caminin iç mekânında yer alan ahşap başlık ve yastıklarda sathi oymayla yapılmış zengin süslemeler bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, Üzümlören, Ahşap süsleme, Ahşap tavan.

An Example of Wooden Columned Structure in Tokat: The Great Mosque of Üzümlören

Abstract

There are many different types of structures from Danishmends, Anatolian Seljuk, Ilkhanid, Eretna Principality and Ottoman era in Tokat and its environs, entering under Turkish rule shortly after Manzikert victory. Wooden mosques have an important place among these structures.

The mosques with wooden columns and ceiling, beginning to be seen with Seljuks in Anatolia, were also built in the period of principalities and Ottoman era. The Grand Mosque with wooden posts and ceiling, situated in the Üzümlören Town of Tokat province, is one of the most remarkable structures built with such style in this region. Even if the mosque has gone through some partial changes in time due to interventions, it has survived until the present day by preserving its original material, especially in the indoor. The mosque's inscription is not in place today. However, an inscription is mentioned in the reports of General Directorate of Foundations and relevant sources of the mosque. It is stated that the mentioned inscription refers to 704 AH/ 1305 CE as the year of built. The properties of plan, decoration and material confirm the date mentioned in the inscription. There are rich decorations made by surface ploughing on the follower and echinus found inside the mosque.

Keywords: Tokat, Üzümlören, Wooden decoration, Wooden ceiling.

* Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, e-posta: erkanatak@sakarya.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8977-8999>.

Giriş

Tokat, Anadolu'da Türk kültürünü ve tarihini izleyebildiğimiz en önemli merkezlerden birisidir. Tokat ve yöresi, Malazgirt Zaferi'nden kısa süre sonra 1073 yılında Sultan Melikşah'ın Sivas'ı fethiyle beraber Türk hâkimiyetine girmiştir (Gökbilgin, 1974: 402). Danişmendliler'in hüküm süreleri boyunca bu beyliğe tabi olan Tokat (Aktüre, 1981: 402) sonraki dönemlerde Anadolu Selçuklu, İlhanlı, Eretna Beyliği ve muhtelif emirler tarafından yönetilmiş, 1399 yılında Yıldırım Bayezid tarafından Sivas ile birlikte Osmanlı topraklarına dâhil edilmiştir (Uzunçarşılı: 1988: 299).

Tokat'ın 35 kilometre batısında yer alan Üzümlören, Osmanlı döneminde Dimorta ismiyle anılmaktadır. Latince bir isim olan "Dimorta" iki mezarı olan, iki ölüsü olan ya da çift türbeli yer manasına gelmektedir (İncebay vd. 2007: 30). Üzümlören (Dimorta)'de Türk dönemi öncesine ait "Kilise Önü", "Yağlıbasan Tarlaları" isimleriyle anılan bölgelerde kilise kalıntıları mevcuttur. Tokat'la beraber Türk hâkimiyetine giren bölgenin "Karye-i Kefere" ve "Nahiye-i Cebel" adlarıyla anıldığı bilinmektedir (İncebay vd. 2007: 32). Üzümlören, XV. yüzyıl tapu tahrir defterlerinde Kazabad Nahiyesine bağlı köyler arasında yer almaktadır (Şimşirgil, 1995: 139). Buna karşın Osmanlı dönemi kayıtlarında Kazabad ismiyle anılan nahiyenin Dimorta (Üzümlören) olduğu da ifade edilmektedir (İncebay vd. 2007: 35). 19. yüzyılda Yukarı Dimurta ismiyle Sivas vilayetine bağlı nahiyeler arasında bulunan Üzümlören (Sezen, 2017: 219) günümüzde Pazar ilçesine bağlı bir belde konumundadır.

Üzümlören belde merkezinde Tokat yöresinin en dikkat çekici ahşap direkli camilerinden birisi yer almaktadır. Ulu cami olarak anılan yapı zaman içerisinde yapılan müdahalelerle kısmen değişikliklere uğrasa da özellikle iç mekândaki ahşap başlıklar dikkat çekmektedir. Yapının, Anadolu'da Selçuklularla beraber 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan ahşap direkli ve tavanlı cami üslubunda inşa edilmiş olduğu görülmektedir. Üzümlören Ulu Camii yakın coğrafyada inşa edilmiş benzer tavan yapısı ve destek sistemine sahip yapılarla birlikte Tokat ve çevresindeki zengin kültürel mirasın bir parçasıdır.

1. Yeri ve İnşa Tarihi

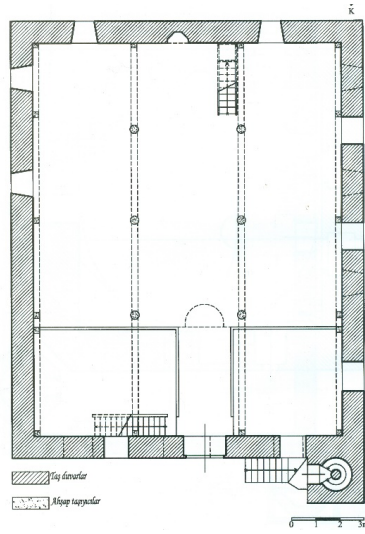
Üzümlören Ulu Camii, Tokat'ın Pazar ilçesine bağlı Üzümlören Kasabası, Yeşildere Mahallesi'nde yer almaktadır. Mülkiyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde olan cami, 5 pafta 4427 parselde kayıtlıdır. Yapı, 2000 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir.

Üzümlören Ulu Camii'nin inşa kitabesi mevcut değildir. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1995 yılında hazırlanan raporda caminin inşa kitabesinin Tokat Müzesi'ne kaldırıldığına dair bir bilgi notundan bahsedilmektedir (İncebay vd. 2007: 35; VGM 600602004-RP002). Kitabede Sultan Mehmed-i Evvel'in Çağtuhan gününde, Atabeylerin Mehmed Bey torunlarından Abdullah oğlu Şehabeddin Bey tarafından H.704/M.1305 yılında yaptırıldığı yazılı olduğu ifade edilmektedir. Caminin giriş kapısı üzerine Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yerleştirilen bilgi panosunda da bu bilgiye istinaden caminin XIV. yüzyılda inşa edildiği belirtilmiştir. Fakat Tokat Müzesi'nde yaptığımız araştırmada söz konusu kitabeye ulaşamadık. Bu suretle şu aşamada tam bir tarih verebilmek güçleşmektedir. Ancak caminin, XIV. yüzyılda inşa edilen ahşap tavanlı ve direkli bir takım cami ile benzer tavan yapısı ve malzemeye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Üzümlören'in yaklaşık 70 kilometre güneyinde bulunan Dutluca Malum Seyyid Camii (14. yy.) ahşap kirişlemeli tavanı, ahşap direkleri ve başlıklarıyla Üzümlören Ulu Camii'yle benzer yapıya sahiptir. Bunun yanı sıra Üzümlören'in 30 km batısında yer alan Şeyh Nusrettin Zaviyesi'nin revağında kullanılan ahşap başlıkların form ve süsleme açısından Üzümlören Ulu Camii'ndeki başlıklarla benzer özellikler göstermesi dikkate değerdir. Şeyh Nusrettin Zaviyesi H. 754/ M.1353, H.770/M.1368 ve H.792/M.1389 tarihli üç vakfiyesinden hareketle 14. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmektedir (Çal, 1987: 445). Zaviyede cami ile türbe arasındaki revakta karşılaştığımız iki ahşap sütun

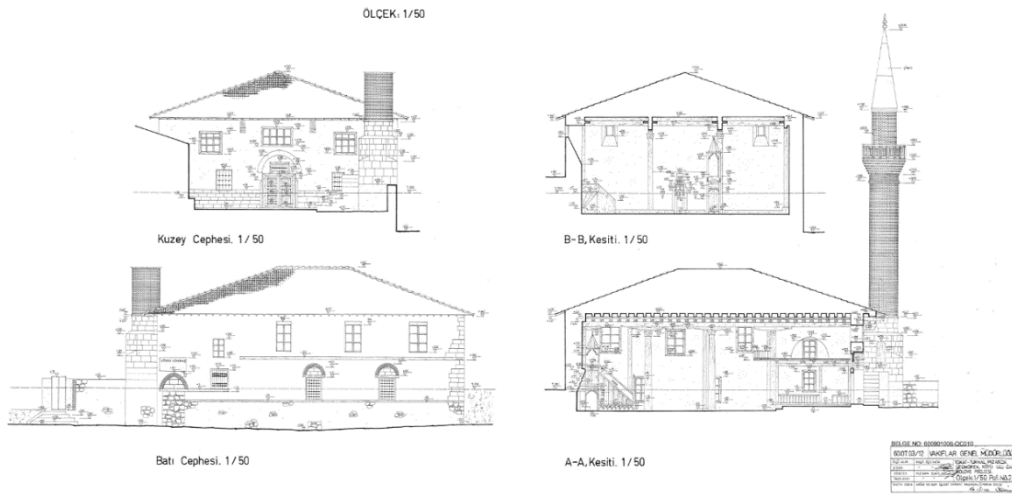
başlığının hemen hemen aynı özelliklerle, yakın bölgede yer alan Üzümlören Ulu Camii'nde görülmesi, her iki yapının yakın tarihlerde inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Üzümlören'in bağlı olduğu Pazar ilçe merkezinde H.735 /M.1334 tarihli (Mercan vd. 2003: 178) bir caminin bulunması bu olasılığı daha da güçlendirmektedir.

2. Plan ve Mimari Özellikleri

Üzümlören Ulu Camii, kuzey-güney istikametinde dikdörtgen bir alan üzerine inşa edilmiştir (Resim 1-4). Kible duvarına dik üç sahnı cami, içten ahşap tavanla, dıştan kırma çatıyla örtülüdür (Şekil 1-2). Yapının kuzeybatısına bitişik olan minarenin kaidesi taş, gövdesi tuğla malzemelidir. Orijinalinde ahşap olan minare 1957 yılında yıkılmış ve yerine günümüzdeki minare inşa edilmiştir (VGM 600602004-RP002). Yapının kuzeyinde dikdörtgen bir avlu yer almaktadır. Caminin batı cephesi sokağa bakmaktadır. Doğu cephesi ise yakın zamanlarda inşa edilen evlerle kapatılmıştır. Cami batıdan doğuya doğru yükselen bir arsa üzerine inşa edilmiştir.

Şekil 1. Üzümlören Ulu Camii Planı (Gündoğu vd.'den)

Şekil 2. Üzümlören Ulu Camii Cephe Kesitleri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinden)

Tokat'tan Ahşap Direkli Bir Yapı: Üzümlören Ulu Camii

Caminin batı cephesi kaba yonu taş ve moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir (Resim 1). Diğer cephelerde ise subasman seviyesine kadar moloz taş, üst bölümde ise kerpiç kullanılmıştır. Cephelerde ahşap hatıllar yer almaktadır. Kuzey cephe tamamen sıvalı iken doğu ve güney cephelerin sadece subasman seviyesinin üstü sıvalıdır. Batı cephede ise sıva bulunmamaktadır. Cephelerde görülen malzeme farklılıkları yapının belirli dönemlerde onarımlar geçirdiğine işaret etmektedir. Özellikle batı cephede bu durum daha net izlenmektedir.

Resim 1. Üzümlören Ulu Camii Batı Cephe

Resim 2. Üzümlören Ulu Camii Kuzey Cephe

Resim 3. Üzümlören Ulu Camii Güney Cephe

Resim 4. Üzümlören Ulu Camii Doğu Cephe

Caminin son cemaat yeri bulunmamaktadır. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan raporda 1991-1992 yıllarında, caminin son cemaat mahalinin ön cephesinin kapatılarak harime dâhil edildiği belirtilmektedir. Ayrıca raporda son cemaatin asıl giriş kapısı batı cephede yer alırken, buranın örülerek kapatıldığı ifade edilmektedir (VGM 600602004-RP002). Yapının günümüzdeki mevcut durumu bu bilgileri doğrulamaktadır. Batı cephede, kuzeye yakın konumda yaklaşık 1 metre genişliğinde sivri kemerli bir açıklığın sonradan kapatıldığı görülmektedir. Duvar örgüsü ve hatlı seviyesi bu bölümde farklılık göstermektedir. Bu bölüme altlı üstlü iki pencere açılmıştır. Tuğla kemerli bu açıklık son cemaat yerinin batıya açılan cephesi olmalıdır. Hemen bu açıklığın kuzeyinde yine sonradan kapatıldığı anlaşılan bir kapı bulunmaktadır ve üzerindeki kitabelik kısmı boş bırakılmıştır (Resim 5).

Resim 5. Sonradan Kapatılan Mahfil Girişi

Resim 6. Minare

Caminin batı cephesinde alt sırada üç, üst sırada dört pencere bulunmaktadır. Cephenin en kuzeyindeki altlı üstlü iki pencerenin sonradan açıldığı anlaşılmaktadır. Alt sıradaki iki pencerenin üzerinde boşaltma kemerleri bulunmaktadır. Üst sıradaki pencereler kemersizdir (Resim 1). Doğu ve güney cephelerde üst kısımda ikişer mazgal pencere yer almaktadır (Resim 3-4). Kuzey cephede ise alt sırada giriş kapısının iki yanında iki pencere, üst sırada üç pencere açıklığına yer verilmiştir (Resim 2). Cephelerdeki mazgal pencereler küçük boyutludur.

Caminin kuzeyindeki dikdörtgen avlu batı ve kuzeyde alçak duvarlarla sınırlandırılmıştır. Doğu cephede sonradan yapılan abdest muslukları yer almaktadır. Avlunun kuzeydoğu köşesindeki şadırvan günümüzde yenilenmiştir. (Resim 7).

Resim 7. Avlu

Caminin harimine, kuzey cephenin ortasına açılmış olan çift kanatlı bir kapıdan girilmektedir. Harimin üzeri içten ahşap kirişlemeli bir tavanla, dıştan kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür. Tavanı ortada bağımsız altı ayak ve cephelere gömülü on ayak taşımaktadır (Resim 8-11). Bağımsız ayaklardan kuzeyde giriş kapısının iki yanında olanlar kare, diğerleri yuvarlak kesitlidir. Cephelere gömülü ayakların ise tamamı karedir.

Resim 8. Harim Güney Cephe

Resim 9. Harim Batı Cephe

Resim 10. *Harim Doğu Cephe*

Resim 11. *Harim Kuzey Cephe*

Mihraba dik uzanan ana kirişler arasında mihraba paralel atılmış tali kirişler yer almaktadır. (Resim 12-13). Her bir tali kiriş arasında yaklaşık bir buçuk kiriş genişliği kadar boşluk bırakılmıştır. Kirişlerin zaman içerisinde yenilendikleri anlaşılmaktadır. Mihraba dik doğrultulu atılan ana kirişler ahşap direkler üzerine bindirilmiştir. Ortadaki bağımsız ayakların üzerinde ahşap başlıklar ve yastıklar yer almaktadır (Resim 12-15). Ayrıca bu bölümde iki başlık haricinde, başlıklarla yastıklar arasına dikdörtgen ahşap blokların yerleştirildiği görülmektedir. Kenarlar da ise sadece yastıklara yer verilmiştir. Böylece mihraba paralel uzanan tali kirişler kenarlardan orta sahına doğru kademeli olarak yükselmektedir.

Resim 12. Tavan

Resim 13. Tavan

Harim, mihraba dik uzanan ana kirişler ve kirişleri taşıyan ağaç direkler vasıtasıyla kuzey-güney doğrultulu üç sahna ayrılmıştır. Ortadaki silindirik gövdeli sütunların boyun kısımları kare kesitlidir. Böylece üstteki dörtgen başlıklar, kare alt bölüm üzerine muntazam biçimde oturtulmuştur. Bu bölümde başlıkların üzerinde ana kirişlerin doğrultusu boyunca uzanan iki ucu profilli yastıklar bulunmaktadır. Yastıkların eni, alttaki başlıklar ve üstteki ana kirişlerle aynı ölçüdedir. Kuzey ve güney uçlarda duvara gömülü vaziyette yarım yastıklar bulunmaktadır. Doğu ve batı cephelere bitişik vaziyette mihraba dik uzanan ana kirişler ise kare kesitli ayakların üzerinde bulunan yastıklar üzerine bindirilmiştir. Bu bölümlerde ortadaki düzenin başlıksız olarak tekrarlandığı görülmektedir.

Resim 14. Ana kirişler

Resim 15. Ana kirişler

Mihrap kible duvarı ortasından 30 cm kadar doğuya kaydırılmış vaziyettedir. Cepheden hafif çıkıntı yapan mihrap dışta üç sıra profilli silmeyle, içte iki sıra bordürle çevrelenmiştir. Dıştaki kalın bordürün içi baklava dilimleriyle doldurulmuştur. İçteki kalın bordürde ise iç içe geçmiş altıgenlerden müteşekkil geometrik bir bezeme bulunmaktadır. Mihrap nişi beş kenarlıdır. Mukarnaslı kavsaraya sahip olan mihrap cephesinde merkezdeki onikigen yıldız etrafında geniş, çok kollu yıldızlar ve beşgenlerle yüzeye yayılan geometrik kompozisyonlar bulunmaktadır (Resim 16).

Resim 16. Mihrap

Harimin güneybatısına konumlandırılan ahşap minber günümüz yapısıdır. Ancak köyün yaşlıları camide eski bir ahşap minberin bulunduğunu bunun da zaman içerisinde parçalanarak camiden taşındığını ifade etmektedirler. Söz konusu parçaların günümüzdeki duruma hakkında da bir bilgi mevcut değildir.

Harimin kuzeyinde ahşap kadınlar mahfili yer almaktadır. İki katlı mahfilin üst katında güneşe doğru çıkıntı yapan yarım daire bir balkon bulunmaktadır. Son cemaat yerinin 1991-1992 yılında kapatılarak mahfil katına çevrildiği belirtilmektedir. Mahfil, kuzey cepheye bitişik dört direk ve güneyde harimin üst örtüsünü taşıyan dört direk tarafından taşınmaktadır. Mahfilin üst katına çıkış kuzeydoğudaki ahşap merdivenlerle sağlanmaktadır. Mahfilin alt katının tavanı harimde olduğu gibi ahşap kirişlemelidir. Kirişlerin üzerinde ahşap kaplama bulunmaktadır. Doğu cephede sonradan eklenen ahşap bir oda bulunmaktadır (Resim 17).

Resim 17. Kadınlar mahfili

3. Ahşap Süslemeler

Üzümlören Ulu Camii'nin ahşap sütun başlıkları ve yastıklardaki süslemeleri dikkat çekmektedir. Ayrıca yer yer yastıkların alt yüzlerinde görülen kalem işi bezemeler yapının orijinalde ahşap üzerine kalem işi süslemelere sahip olduğunu göstermektedir. Ahşap başlıklar, yastıklar ve orta bölümdeki başlıklar ile yastıklar arasına yerleştirilmiş ahşap bloklarda büyük oranda geometrik süslemeler bulunmaktadır. Başlıklar, tabanı üst kısmından daha geniş trapez formundadır (Resim 18-19). Yastıklar alttaki ana kirişlerin eninde iki uca profilli şekilde uzanırlar. Sathi bir oymayla meydana getirilen süslemeler birkaç grup altında toparlanabilir. Başlıkların geniş yüzeylerinde bir örnek haricinde madalyonlar içerisinde ve köşelerde, dar yüzeylerde ise tüm yüzeyi kaplayan geometrik süslemelere yer verildiği görülmektedir. Yastıkların aşağı bakan yüzeylerinde yine düzgün çizgilerle meydana getirilmiş geometrik kompozisyonlar bulunurken başlıklarla yastıklar arasında kalan dikdörtgen bloklarda ise başlıkların dar yüzeylerindeki kompozisyonların benzerleri tekrarlanmıştır.

Resim 18. Ahşap Başlıklar

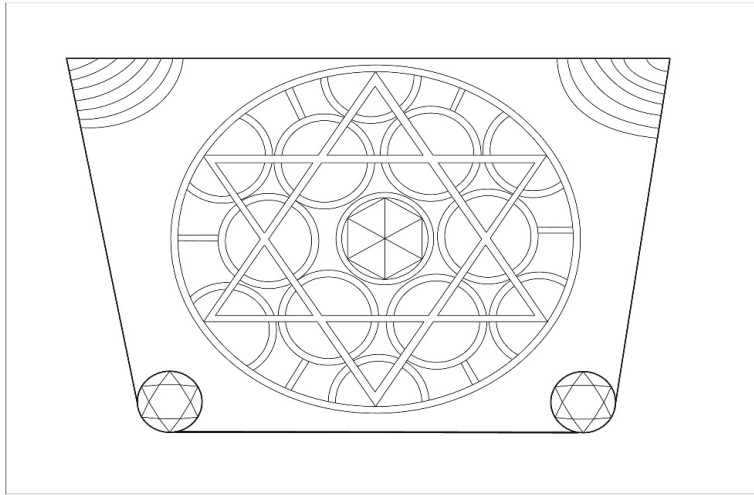
Resim 19. Ahşap Başlıklar

Madalyonlu Süslemeler: Başlıkların geniş yüzeylerinde yer alan madalyonlu kompozisyonlar on grupta; dar yüzeylerdeki kompozisyonlar ise üç grupta toparlanabilir. Yastıkların alt yüzeylerindeki süslemeler ise birbirleriyle benzer özellikler göstermektedir.

Başlıkların geniş yüzeylerinde birinci grupta madalyon içerisinde tüm yüzeyi kaplayan bir Müh-ü Süleyman motifi görülmektedir. Mühr-ü Süleyman'ın merkezinde bir altıgen yer almaktadır. Daire içerisine alınan altıgenin etrafında içleri boş altı daire bulunur. En dışta ise yan yana belirli aralıklarla dizilmiş yarım daireler yerleştirilmiştir. Başlığın alt köşeleri daire içerisine alınmış birer küçük Mühr-ü Süleyman; üst köşeleri ise kavisli çizgilerle süslenmiştir (Resim 20-Şekil 3).

Resim 20. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (1. Grup)

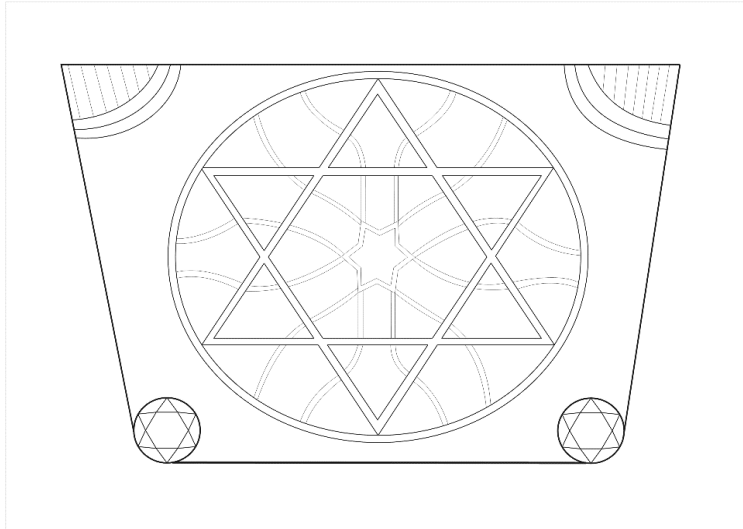

Şekil 3. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (1. Grup)

İkinci grupta madalyon içerisinde bir önceki örnekte olduğu gibi tüm yüzeyi kaplayan bir Mühr-ü Süleyman motifi bulunmaktadır. Mühr-ü Süleyman'ın merkezine altı kollu bir yıldız yerleştirilmiştir. Yıldızın her bir kolundan madalyonun sınırlarına yuvarlak hatlı çizgiler uzanmaktadır. Başlığın alt köşeleri birer Mühr-ü Süleyman motifiyle üst köşeleri ise kavisli ve dikey çizgilerle hareketlendirilmiştir (Resim 21-Şekil 4).

Resim 21. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (2. Grup)

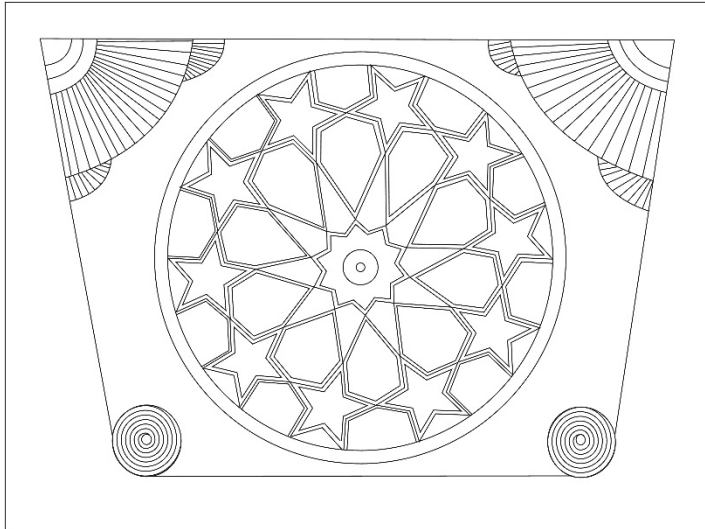
Şekil 4. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (2. Grup)

Üçüncü grupta madalyonun merkezine ongen bir yıldız yerleştirilmiştir. Yıldızın her bir koluna yerleştirilen beşgenler ve uçtaki beş kollu yıldızlarla madalyonun içerisi doldurulmuştur. Bu gruptaki başlığın alt köşelerinde daireler içerisine alınmış çarkifelek motifleri; üst kısımda ise yelpaze şeklinde açılan çizgiler görülmektedir (Resim 22-Şekil 5).

Resim 22. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (3. Grup)

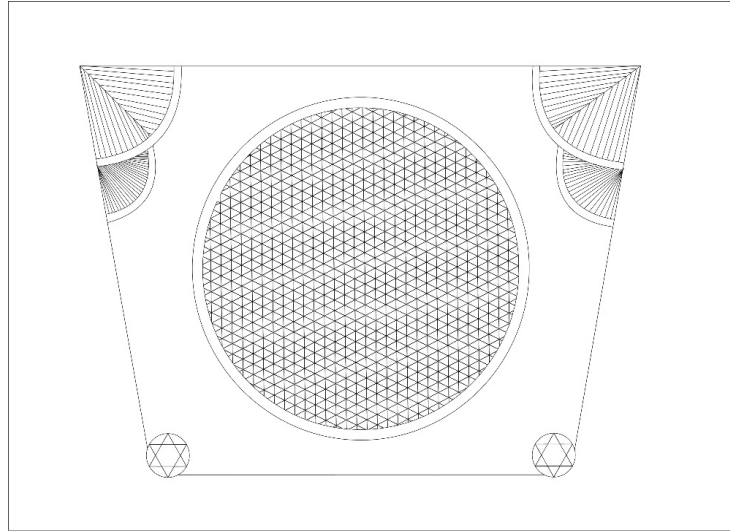

Şekil 5. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (3. Grup)

Dördüncü grupta madalyonun içerisinde sık tekrarlanan yatay, dikey ve çapraz çizgilerle tüm yüzeyi kaplayan küçük ölçülerle altgenler meydana getirilmiştir. Bu gruptaki madalyonun etrafı yan yana sıralı üçgenlerle doldurulmuş ince bir bordürle çevrelenmiştir. Başlığın alt köşelerinde ilk iki örnekte olduğu gibi Mühr-ü Süleyman motifleri; üst köşelerde ise ikişer adet yelpaze kompozisyonu bulunmaktadır (Resim 23-Şekil 6).

Resim 23. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (4. Grup)

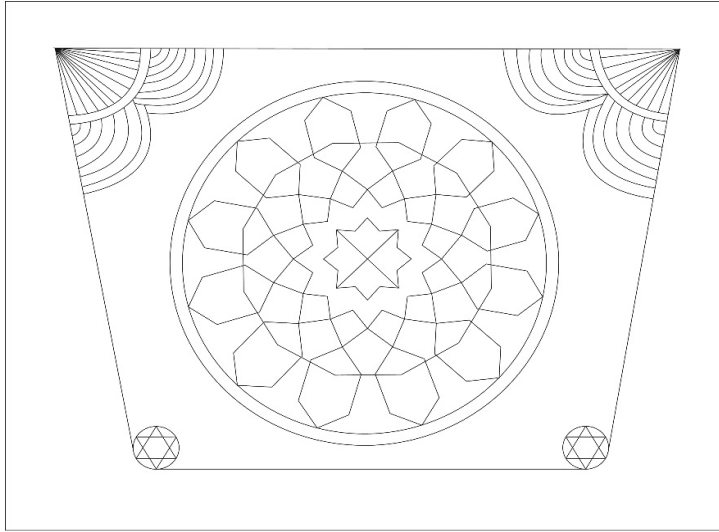

Şekil 6. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (4. Grup)

Beşinci grupta madalyonun merkezine sekiz köşeli bir yıldız yerleştirilmiştir. Madalyonun dış bölümünde belirli aralıklarla dizilmiş on iki adet altıgen bulunmaktadır. Altıgenlerle merkezdeki yıldız arasında çokgenler ve çok kollu yıldızlar yer almaktadır. Başlığın alt köşelerinde birer Mühr-ü Süleyman; üst köşelerde üçer adet yelpaze kompozisyonuna yer verilmiştir (Resim 24-Şekil 7).

Resim 24. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (5. Grup)

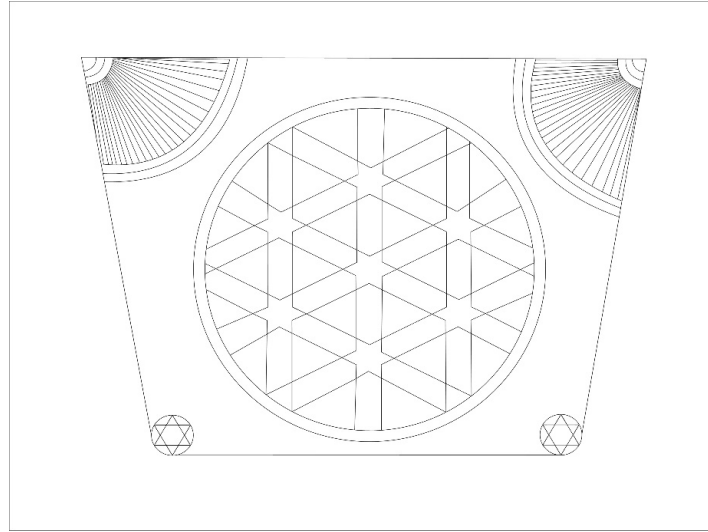

Şekil 7. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (5. Grup)

Altıncı grupta merkezdeki altı kollu yıldızın her bir kolundan çizgiler etrafındaki yıldızlara bağlanmaktadır. Yıldızlar ve çizgilerle bir altıgen meydana getirilmiş ve bu uygulamaya madalyonun sınırları boyunca iç içe geçirilmiş altıgenlerle devam edilmiştir. Başlığın alt köşelerinde birer Mühr-ü Süleyman; üst köşelerde birer adet yelpaze kompozisyonu bulunmaktadır (Resim 25-Şekil 8).

Resim 25. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (6. Grup)

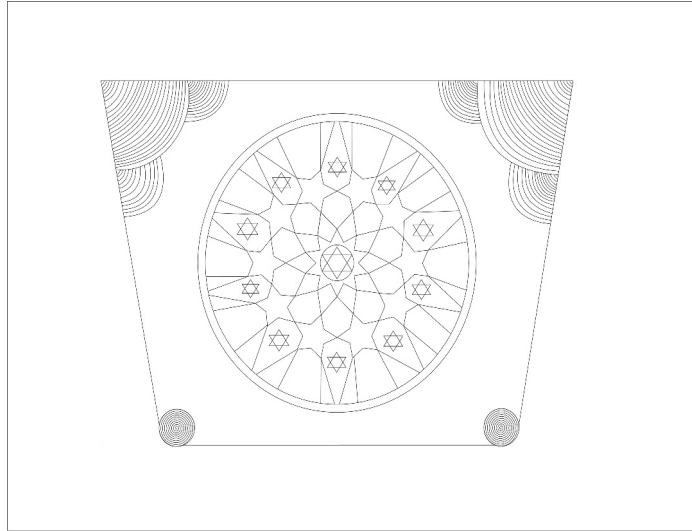

Şekil 8. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (6. Grup)

Yedinci grupta madalyonun merkezinde daire içerisine alınmış altı kollu bir yıldız bulunmaktadır. Bu motif, on kollu bir yıldızla çevrelenmiş olup kompozisyon altıgenlerle genişletilmiştir. Altıgenlerin her birinin ucunda beş kollu yıldızlar bulunmaktadır. Başlığın köşelerinde birer adet daire içerisine alınmış çarkıfelek motifi bulunmaktadır. Üst köşeler ise kavisli çizgilerle süslenmiştir (Resim 26-Şekil 9).

Resim 26. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (7. Grup)

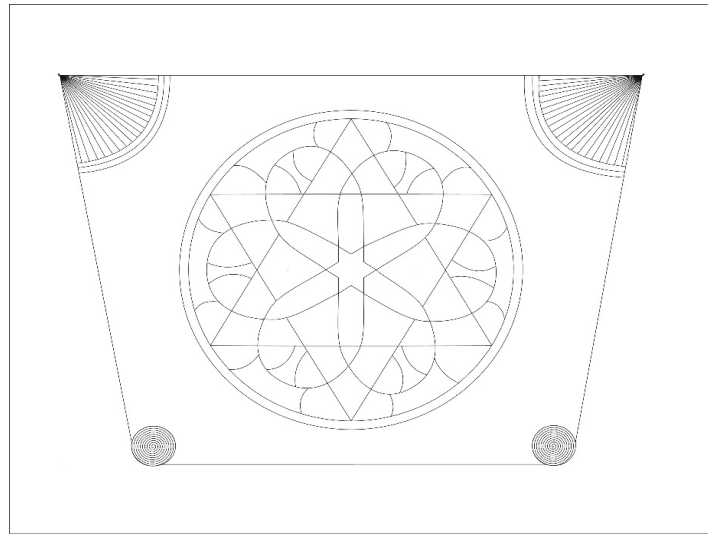

Şekil 9. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (7. Grup)

Sekizinci grupta merkezdeki altı kollu yıldızın her bir kolundan yuvarlak hatlı çizgiler madalyonun yüzeyine uzatılmıştır. Bu şekilde içe geçirilmiş altı damla motifi meydana getirilmiştir. Madalyonun tüm yüzeyini kaplayan Mühr-ü Süleyman motifi yuvarlak hatlı çizgilerle diğer motiflere bağlanmıştır. Başlığın alt köşelerine diğer birkaç grupta olduğu gibi daire içerisine alınmış birer çarkıfelek motifi yerleştirilmiştir. Üst köşelerde ise birer yelpaze kompozisyonu yer almaktadır (Resim 27-Şekil 10).

Resim 27. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (8. Grup)

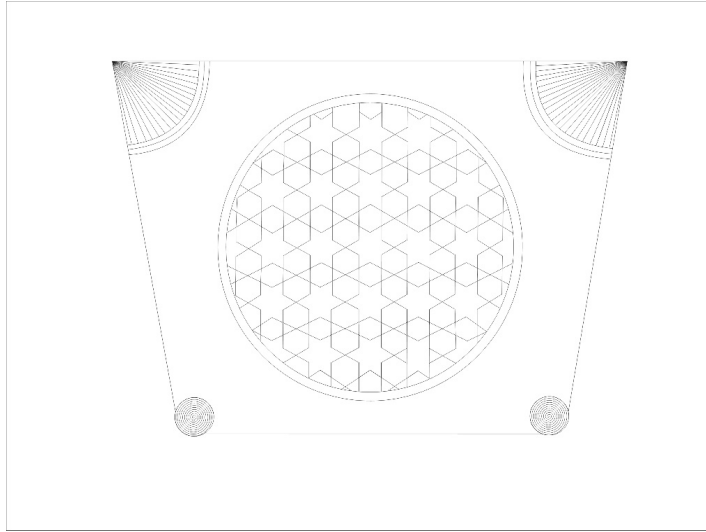

Şekil 10. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (8. Grup)

Bu gruptaki dokuzuncu örnekte ise altı kollu yıldızların ve altıgenlerin iç içe geçmesiyle madyonun tüm yüzeyine yayılan geometrik bir kompozisyona yer verilmiştir. Başlığın alt köşelerinde bir önceki örnekte olduğu gibi daire içerisine alınmış birer çarkifelek motifi bulunmaktadır. Üst köşelerde ise birer yelpaze kompozisyonu görülmektedir (Resim 28-Şekil 11).

Resim 28. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (9. Grup)

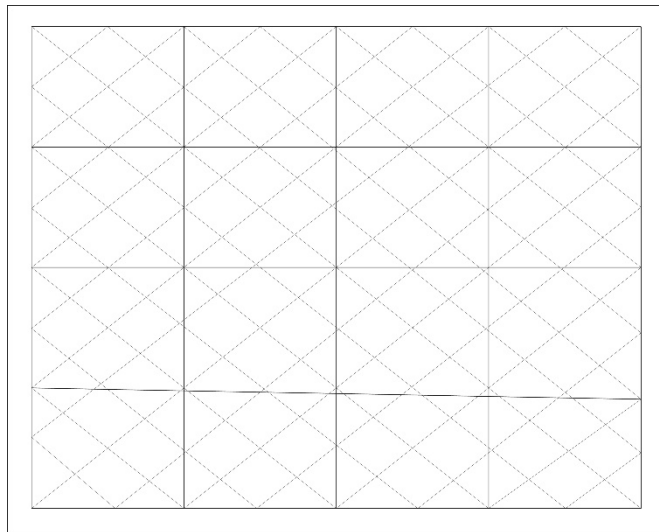
Şekil 11. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (9. Grup)

Başlıkların geniş yüzeylerinde alt köşelerde çarkifelek motifleri bulunan örneklerde çarkifeleğin oval çizgileri kısa kenar boyunca spiral çizgilerle devam ettirilmiştir. Daire içerisine alınmış Mühr-ü Süleyman motifi bulunan örneklerde ise kısa kenar boyunca dairesel formun devam ettirildiği görülmektedir. Böylece başlıkların tümünde alt köşeler yuvarlak hatlı bir görünüme kavuşturulmuştur.

Dikdörtgen Çerçevesi Süslemeler: Başlıkların geniş yüzeylerinde yukarıdaki madalyonlu örneklerden ayrılan bir kompozisyon görülmektedir. Bu örnekte madalyona yer verilmemiştir. Kompozisyon yüzeye dikdörtgen bir pano içerisinde yerleştirilmiştir. Pano yatay ve dikey çizgilerle on altı eşit bölüme ayrılmıştır. Panonun geneli iç içe geçmiş baklava dilimleriyle doldurulmuştur. Dikdörtgen panonun iki yanında kısa kenarları kemerli iki dikey kartuş bulunmaktadır. Kartuşlardan birinin ucunda palmet motifi yer almaktadır. Başlığın alt köşelerinde madalyonlu örneklerden bazılarında olduğu gibi daire içerisine alınmış birer çarkifelek motifi yerleştirilmiştir. Üst köşelerde ise birer yelpaze motifi görülmektedir (Resim 29-Şekil 12).

Resim 29. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme (10. Grup)

Şekil 12. Ahşap Başlığın Geniş Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (10. Grup)

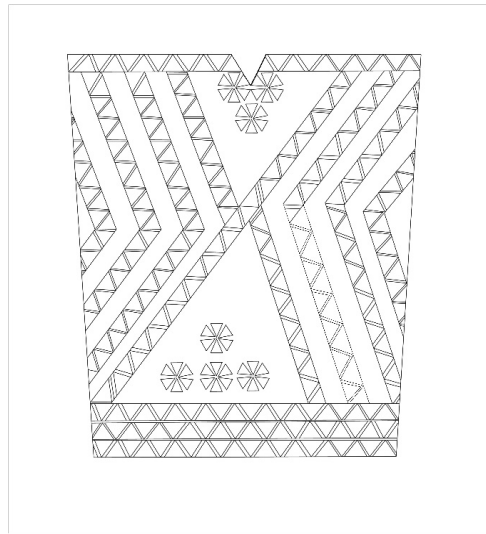

Başlıkların dar yüzeylerinde tüm alana yayılan çizgisel kompozisyonlar görülmektedir. Dar yüzeyler mihraba dik atılan ana kirişlerin eniyle aynı ölçülerdedir. Bu gruba giren tüm örneklerde kompozisyonları oluşturan çizgiler ters-düz üçgenlerin yan yana sıralanmasıyla meydana getirilmiştir. Sathi oyma tekniğine sahip kompozisyonlarda genel olarak yatay-dikey ve çapraz çizgiler, baklava dilimleri ve üçgenler kullanılmıştır.

Dar yüzeylerde üç farklı kompozisyon görülmektedir. Birinci grupta kompozisyon başlığın üst bölümünde bir sıra alt bölümünde üç sıra yatay kuşakla sınırlandırılmıştır. Başlık yüzeyi çapraz bir çizgiyle yukarıdan aşağıya ikiye bölünmüştür. Her iki bölümde üçer üçgen kompozisyonu tamamlamaktadır (Resim 30-Şekil 13).

Resim 30. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme (1. Grup)

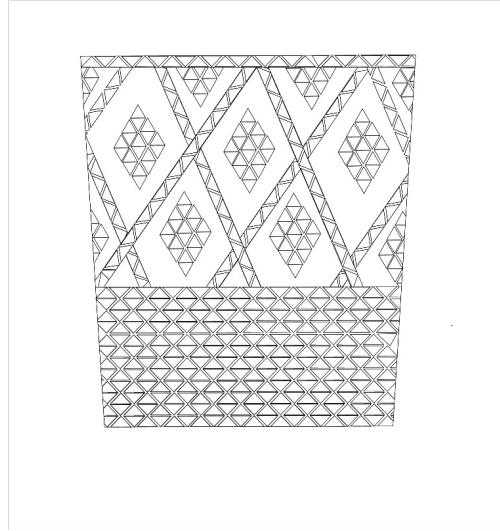

Şekil 13. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (1. Grup)

İkinci grupta iç içe geçmiş baklava dilimlerinden meydana gelen bir kompozisyona yer verilmiştir. Başlığın üst bölümünde bir sıra kuşak bulunmaktadır. Alt bölümde ise yaklaşık olarak başlığın üçte birini kaplayan yatay kuşaklara yer verilmiştir (Resim 31-Şekil 14).

Resim 31. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme (2. Grup)

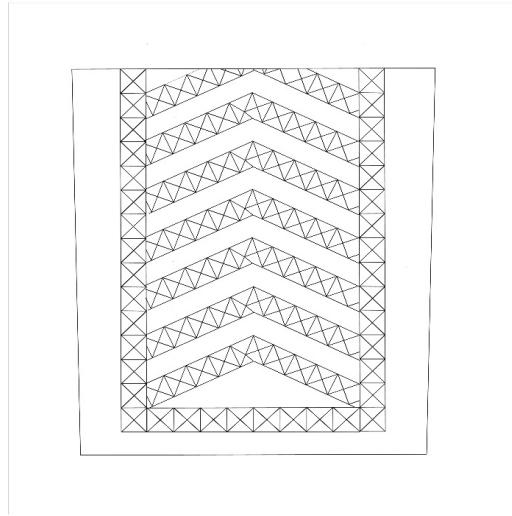

Şekil 14. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (2. Grup)

Üçüncü grupta alt alta belirli aralıklarla sıralanmış dar açılı üçgenler bulunmaktadır. Başlığın dar kenarlarına paralel sıralanan üçgenler altta ve iki kenarda bir sıra kuşakla çevrelenmiştir (Resim 32-Şekil 15).

Resim 32. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme (3. Grup)

Şekil 15. Ahşap Başlığın Dar Yüzeyindeki Süsleme Çizimi (3. Grup)

Yapı içerisindeki ahşap yastıklarda ise genel itibariyle yatay, dikey ve çapraz çizgiler ile spirallerle meydana getirilmiş nispeten daha sade kompozisyonlar görülmektedir. Yastıkların alt yüzeylerinde yoğunlaşan süslemelerde diğer örneklerde olduğu gibi sathi oyma tekniği kullanılmıştır (Resim 33-35).

Resim 33. Ahşap Yastık

Resim 34. Ahşap Yastık

Resim 35. Ahşap Yastık

Kalem İşi Süslemeler: Yastıkların bazılarında yer yer kalem işi süslemeler görülmektedir. Kalem işleri birkaç örnekte ahşap oymanın üzerine bazılarında ise düz yüzeye işlenmiştir. Ahşap oymalı olanlarda çizgiler ve altgenler kırmızı, yeşil ve lacivert renklerle boyanmıştır. Düz ahşap yüzeye işlenmiş kalem işlerinde ise iki farklı kompozisyon görülmektedir. Birinci kompozisyonda lotus ve palmetler sıralı bir biçimde tekrarlanmıştır. Lotuslarda kırmızı, palmetlerde siyah renk kullanılmıştır. İkinci kompozisyonda ise stilize çiçek ve yapraklardan oluşan bitkisel kompozisyonun tekrarlandıkları görülmektedir. Kıvrık dallar sırasıyla yaprak ve dört kollu çiçeklerle birleştirilmiştir. (Resim 36-38).

Resim 36. Kalem İşi Süsleme

Resim 37. Kalem İşi Süsleme

Resim 38. Kalem İşi Süsleme

4. Değerlendirme ve Karşılaştırma

Türk mimarisinde ahşabın farklı yapı tiplerinde gerek inşa, gerekse süsleme malzemesi olarak sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Anadolu'da Selçuklularla beraber karşılaşmaya başladığımız ahşap direkli ve tavanlı camiler daha sonra Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde de tekrarlanmıştır. Anadolu Selçuklu döneminden günümüze ulaşabilen ahşap tavanlı cami sayısı fazla değildir. Ahşabın nispeten dayanıksız bir malzeme oluşu ve zaman içerisinde camilere yapılan müdahaleler bu durumun oluşmasında önemli etkenlerden birisidir.

Ahşap tavanların camiler üzerine tatbiki birkaç farklı yöntemle gerçekleştirilmiştir. Küçük boyutlu yapılarda tavanın herhangi bir desteğe gerek duyulmaksızın direkt beden duvarlarının

üzerine bindirildiği görülmektedir. Daha büyük ölçekli yapılarda ise ahşap tavanın ağırlığının taşınabilmesi için sütun, ayak ya da ahşap direklerden yararlanılmıştır.

Anadolu Selçuklu döneminden Sahip Ata Camii (1258), Beyşehir Eşrefoğlu Camii (1298), Afyon Ulu Camii'nde (13. yy.) ve Ankara Arslanhane Camii (13. yy sonları) (Uysal, 1998: 207-225) mihraba dik uzanan ana kirişler arasında tali kirişler kullanılmıştır. Yine Selçuklu dönemi-ne tarihlendirilen Sivrihisar Ulu Camii'nde (13. yy.) ise ana kirişlerin mihraba paralel uzandığı görülmektedir. Söz konusu örnekler daha sonraki dönemlerde inşa edilen yapılara öncülük etmişlerdir. Bu tür yapılarda kirişlerin atılış yönüne göre belirli aralıklarla yerleştirilen ahşap direkler üst örtüyü taşımaktadır. Ahşap direklerin kimi zaman taş kaideler üzerine bindirildiği kimi zaman kadesiz oldukları görülmektedir.

Ahşap tavanlar kaplama çeşitleri, beden duvarlarına bindirilme yöntemleri ve tonoz veya kubbe-ye sahip olup olmamaları gözetilerek belirli gruplara ayrılmıştır (Önge, 1975: 179-196; Tuncer, 1979: 152-162). Tavanlar direkt destek üzerine oturtulduğu gibi kâgir kemerler vasıtasıyla da taşınabilmektedir. İlk gruba giren örneklerin sayısı fazladır. Tavanın kâgir kemerler vasıtasıyla taşındığı yapılar arasında Konya Alaeddin Camii doğu bölümü (12. yy.), Sivas Ulu Camii (1197), Kayseri Bünyan Ulu Camii (1256), Ermenek Ulu Camii (1302), Akşehir Ulu Camii (13. yy.), Birgi Ulu Camii (1312) ve Selçuk İsa Bey Camii (1375) gösterilebilir. Söz konusu yapılarda ayak ya da sütunların üzerine taş veyahut tuğla malzemeli kemerlerin atıldığı görülmektedir. Kimi camide de devşirme başlıklar kullanılmıştır.

Üzümören Ulu Camii, mihraba dik atılan ana kirişler ve kirişleri taşıyan ağaç direkler vasıtasıyla kuzey-güney doğrultulu üç sahna ayrılmıştır. Harimin üzeri ahşap kirişlemeli bir tavanla örtülüdür. Ana kirişler boyunca belirli aralıklarla dizilmiş dört bağımsız direk ve beden duvarlarına gömülü ayakların üzerinde ahşap başlıklar ve yastıklar yer almaktadır. 13. yüzyıldan Beyşehir Eşrefoğlu Camii (Kızıltan, 1958: 35-36), Afyon Ulu Camii, Sivrihisar Ulu Camii (Kuran, 1993: 182-183); 14. yüzyıldan Beyşehir Köşk Köyü Camii (Önge, 1971: 291-296), Kastamonu Kasabaköy Camii (Akok, 1946: 293-301), Ayaş Ulu Camii (Önge, 1968: 6-9), Beyşehir Bayındır Köyü Camii (Erdemir, 1985: 193-206) Dutluca Malum Seyyid Camii; 15. yüzyıldan Beyşehir Çavuş Köyü Camii (Önge, 1975: 190), Karaman Hoca Mahmud Mescidi (Oral, 1959: 213-227), Meram Ulu Camii (Tuncer, 1979: 160), Zıvarık Ali Paşa Camii¹ (Kunduracı, 1997: 143-159); 16. Yüzyıldan Doğanhisar Ulu Camii (Konyalı, 1945: 63) ahşap direkli ve tavanlı yapılarıyla Üzümören Ulu Camii ile benzerlikler gösterirler. Söz konusu camilerden bir kısmında ahşap başlıkların ve tavanın kalem işi bezemelerin günümüze ulaşabildiği (Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Afyon Ulu Camii, Beyşehir Bayındır Köyü Camii, Beyşehir Köşk Köyü Camii, Kastamonu Kasabaköy Camii vb.) görülmektedir. Bu camilerin sayısı çoğaltılabilir. Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemini izleyen yüzyıllarda Konya, Ankara, Niğde gibi Orta Anadolu kentleri başta olmak üzere Anadolu'nun farklı merkezlerinde ahşap direkli ve tavanlı camilerin inşa edildiği görülmektedir.

Üzümören Ulu Camii'nde ahşap başlıklar tabanı üst kısmından daha geniş trapez formundadır. Sivrihisar Ulu Camii (13. yy.), Dutluca Malum Seyyid Camii (14. yy.), Ankara Hacı İvaz Camii (15. yy.) (Beyazıt, 2007: 179-201) ve Karaman Hoca Mahmud Mescidi (15. yy.) hariminde; Zile Şeyh Nusret Zaviyesi (14. yy.) revağında kullanılan ahşap başlıklar Üzümören Ulu Camii başlıklarıyla benzer forma sahiptir. Özellikle Üzümören Ulu Camii ile yakın coğrafyada yer alan Zile Şeyh Nusret Zaviyesi (14. yy.) ve Dutluca Malum Seyyid Camii'ndeki (14. yy.) başlıkların gerek form, gerekse süsleme unsurları bakımından hemen hemen aynı özelliklere sahip olduğu görülmektedir.

1 Caminin ilk inşası 15. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bkz. Önge, 1975: 194. Ancak mevcut kitabesinde caminin H.1271/M.1855 tarihinde inşa edildiği yazılıdır. Günümüzdeki yapının eski caminin yerine inşa edildiği ifade edilmektedir. Bkz. Kunduracı, 1997: 149

Camide ahşap başlıkların üzerinde ana kirişlerin doğrultusu boyunca uzanan iki ucu profilli yastıklar bulunmaktadır. Yastıkların eni alttaki başlıklar ve üstteki kirişlerle aynı ölçüdedir. Üstteki yükün daha geniş yüzeyli bir ara elemanla alttaki başlıklara iletilmesini sağlayan yastıkların ahşap tavanlı camilerin birçoğunda kullanıldığı görülmektedir. Beyşehir Eşrefoğlu Camii, Sivrihisar Ulu Camii, Afyon Ulu Camii, Ankara Arslanhane Camii, Kastamonu Kasabaköy Camii, Beyşehir Köşk Köyü Mescidi, Zile Şeyh Nusret Zaviyesi, Dutluca Malum Seyyid Camii, Aksaray Eskil Camii, Doğanhisar Ulu Camii ve Ayaş Ulu Camii ahşap yastığın kullanıldığı camilerden bazılarıdır. Yukarıda verilen örneklerin bir kısmında Üzümlören Ulu Camii'nde olduğu gibi yastıkların özellikle alt yüzeylerinde ve uçlarında ahşap oyma tekniğiyle yapılmış süslemeler görülmektedir.

Üzümlören Ulu Camii'nin orta sahnı başlıklar ile yastıklar arasına yerleştirilmiş ahşap bloklarda yan sahnalara göre yükseltilmiştir. Söz konusu uygulamanın amacı eksenden iki yana eğim verebilmektir. Ahşap tavanlı camilerin bir kısmında orta sahnın yükseltilmesi için kirişler yandakiler üzerine bindirilmiştir (Tuncer, 1979: 159). Sivrihisar Ulu Camii (13. yy) ve Dutluca Malum Seyyid Camii'nde (14. yy.) Üzümlören Ulu Camii'yle benzer şekilde başlıklarla yastıklar arasına ahşap blokların yer aldığı görülmektedir.

Sonuç

Üzümlören Ulu Camii'nin kaynaklarda bahsedilen kitabesi günümüzde mevcut değildir. Bu suretle caminin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak yapının plan özellikleri, ahşap kirişlemeli tavanı, ahşap direkleri ve başlıkları 14. yüzyıla tarihlendirilen benzer örneklerle karşılaştırıldığında bu yapılarla yakın tarihlerde (14. yüzyıl içerisinde) inşa edilmiş olması muhtemel gözükmemektedir. Özellikle yakın coğrafyadaki Dutluca Malum Seyyid Camii (14. yy.) ahşap direkleri, başlıkları ve tavan yapısıyla; Zile Şeyh Nusrettin Zaviyesi ise ahşap başlıklarıyla Üzümlören Ulu Camii ile benzer özellikler göstermektedir. Yukarıdaki örneklerden anlaşıldığı kadarıyla Tokat yöresinde 14. yüzyılda inşa edilen camilerin bir kısmında ahşap direk ve başlıkların tercih edildiğini görülmektedir. Ayrıca her üç yapıda yer alan başlıkların gerek süslemeleri, gerekse yapım tekniği ve kompozisyonları hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Bu yapıların eldeki bilgiler ışığında 14. yüzyıl içerisinde yakın tarihlerde inşa edildikleri söylenebilir. Bu durumda Üzümlören Ulu Camii'nde karşılaşılan ahşap başlıkların diğer yapılarda çalışan ustalar tarafından görülerek uygulandığı düşünülebilir. Bir başka olasılık da her üç yapıdaki başlıkların aynı ustanın elinden çıkmış olmasıdır.

Tokat ve çevresinde ahşap tavanlı cami yapımı daha sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir. Erbaa Silahtar Ömer Paşa Camii (17. yy.), Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii (17. yy.), Tokat Ulu Camii (o.1678), Mahmud Paşa Camii (17. yy.) ve Zile Elbaşoğlu Camii (1801) (Uysal, 1987: 353-360; Erdemir, 1987: 295-312; Nemlioğlu, 2012: 239-248; Atak, 2014: 27-42; Atak, 2015: 197-226), Tokat ve ilçelerinde ahşap tavanlı olarak inşa edilen önemli yapılar arasındadır. Söz konusu camilerin tümünde zengin ahşap üstü kalem işi süslemeler bulunmaktadır. Anadolu'da Selçuklularla beraber 13. yüzyıldan itibaren karşılaştığımız ahşap direkli ve tavanlı camilerin yapımına daha sonraki yüzyıllarda da devam edilmiştir. Söz konusu camilerin Konya, Ankara, Karaman, Niğde gibi Orta Anadolu kentlerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Tokat ve yöresinin de en az yukarıda saydığımız merkezler kadar ahşabın cami mimarisinde yoğun ve başarılı bir şekilde kullanıldığı bölgeler arasında yer aldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Kaynaklar

- Akok, Mahmut (1946). "Candaroglu Mahmut Bey Camii". *Belleten*, (C.X, S.38), 293-301.
- Aktüre, Sevgi (1978). *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekansal Yapı Çözümlemesi*. Ankara: O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- Atak, Erkan (2014). "Genç Mehmed Paşa (Örtmeönü) Camii Kalem İşi Bezemeleri". *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu (25-26 Eylül 2014) Bildiriler Kitabı* (C.2), Tokat, 27-41.
- Atak, Erkan (2015). "Tokat Mahmut Paşa Camii Kalem İşi Bezemeleri". *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* (Volume 10/6), 197-226.
- Beyazıt, Mustafa (2007). "Ankara Hacı İvaz Mescidi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi*, (C.47, S.1), 179-201.
- Çal, Halit (1987). "Şeyh Nasreddin (Nusret) Türbesi". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı*. Gelişim Matbaası, Ankara, 427-461.
- Erdemir, Yaşar (1985). "Konya-Beyşehir Bayındır Köyü Camii". *Vakıflar Dergisi*, (S.XIX), 193-206.
- Erdemir, Yaşar (1987). "Tokat Yöresindeki Ahşap Camilerin Kültürümüzdeki Yeri". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı*. Gelişim Matbaası, Ankara, 295-312.
- Gökbilgin, M. Tayyib (1974). "Tokat". *İslam Ansiklopedisi (MEB)*, (C.XII), 400-412.
- Gündoğdu, Hamza; Bayhan, A. Ahmet; Aktemur, A. Murat; Kukaracı, U. İshak; Çelik, Adem; Güneş, Burhanettin (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*. Ankara: Pys Vakıf Sistem Matbaa Müdürlüğü.
- İncebay, Hakkı ve Mehmet Emin Ulu (2007). *Kâzâbâd'dan Üzümlören'e*. İstanbul: Üzümlören Belediyesi.
- Kızıltan, Ali (1958). *Anadolu Beyliklerinde Cami ve Mescitler*. İstanbul: İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Konyalı, İ. Hakkı (1945). *Nasreddin Hoca'nın Şehri Akşehir Tarihi-Turistik Kılavuz*. İstanbul: Nümune Matbaası.
- Kunduracı, Osman (1997). "Konya Altınnekin İlçesi Ali Paşa Camii". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (S.11), 143-159.
- Kuran, Aptullah (1993). "Anadolu'da Ahşap Sütunlu Selçuklu Mimarisi". *Malazgirt Armağanı*, 179-186.
- Mercan, Mehmet ve Mehmet Emin Ulu (2003). *Tokat Kitabeleri*. Ankara: Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Nemlioğlu, Candan (2012). "Tokat'ın Ahşap Kalem İşi Bezemeli İki Ünlü Camii'nin Türk-İslam Bezeme Sanatındaki Yeri ve Önemi". *Tokat Sempozyumu, (01-03 Kasım 2012) Bildiriler Kitabı*. (C.2), Tokat, 239-248.
- Oral, M. Zeki (1959). "Karaman'da Hoca Mahmut Mescidi Dar-ül-Huffazı Vakfiyesi ve Kitabeleri". *Belleten*, (C.XXIII, S.90), 213-257.
- Önge, Yılmaz (1968). "Anadolu Mimari Sanatında Ahşap Stalâkitli Sütun Başlıkları". *Önasya Mecmuası*, (S.37), 6-9.

Önge, Yılmaz (1971). "Anadolu'da XIII-XIV. Yüzyılın Nakışlı Ahşap Camilerinden Bir Örnek: Beyşehir Köşk Köyü Mescidi". *Vakıflar Dergisi*, (S.IX), 291-296.

Önge, Yılmaz (1975). "Selçuklularda ve Beyliklerde Ahşap Tavanlar". *Atatürk Konferansları V*. Ankara, 179-196.

Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Şimşirgil, Ahmet (1995). "XV-XVI. Asırlarda Tokat Kazâsında Kır-İskân Merkezleri ve Bazı Hususiyetleri". *Bir Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (S.3), 125-140.

Tuncer, Orhan Cezmi (1979). "Selçuklularda Ahşap Örtü". *Ulusal Kültür Dergisi*, (C.6), 152-162.

Uysal, A. Osman (1998). "Ankara Arslanhane Camii Üzerine Bazı Tespitler". *VII. Milli Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri (II. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı-Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri) (30 Nisan-02 Mayıs 1988) Bildiriler Kitabı*. Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 207-225.

Uysal, A. Osman (1987). "Tokat'taki Osmanlı Camileri". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu (2-6 Temmuz 1986) Bildiriler Kitabı*. Gelişim Matbaası, Ankara, 313-364.

Uzunçarşılı, İ.Hakkı (1988). *Osmanlı Tarihi*, (C.I), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Tokat Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Vakfiyeleri Işığında Osmanlı Dönemi Urfa Câmilerinde Vakıf Hizmetleri

Mehmet Memiş *

Öz

Osmanlı döneminde gerek yerli hayırseverler ve gerekse bu bölgede idari görevlerde bulunmuş paşalar tarafından Urfa'da birçok vakıf kurulmuştur. İslam anlayışındaki iyilikte ve hayırda yarışma ilkesinin bir tezahürü olarak kurulan bu vakıfların şehrin imarında ve Urfa halkının çeşitli alanlardaki sosyal ihtiyaçlarının karşılanmasında en büyük paya sahip olduğu muhakkaktır. Ulaşım, ticarete, eğitimden sağlığa kadar birçok alanda katkı sağlayan vakıfların en önemli hizmet alanlarından biri de cami ve mes-citler olmuştur. Bu makalede vakfiyelerdeki bilgilere dayanılarak, camilerin inşası, bakım ve onarımları, temizlik, aydınlatma ve işlevlerini yerine getirebilmeleri için ihtiyaç duydukları personelin istihdamı gibi vakıflar tarafından yürütülen hizmetler konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Urfa, vakıf, Osmanlı Dönemi, cami, cami hizmetleri.

Waqf Services of Urfa Mosques in the Ottoman Period in the Light of Waqfiyyas

Abstract

Many waqfs were established in Urfa during the Ottoman period by both local philanthropists and pashas who served in this region. It is certain that these waqfs, which were established as a manifestation of the principle of "racing towards good deeds" in Islamic tradition, have the biggest share in reconstruction of the city and meeting the social needs of its citizens. One of the most important service areas of waqfs, contributing in many fields from transportation to trade, from education to health, has been mosques and masjids. This article focuses on the services carried out by waqfs such as the construction, maintenance, repair, cleaning, lighting of mosques and the employment of the personnel needed to perform their functions, based on the information in waqfiyyas.

Keywords: Urfa, waqfs of Urfa, Ottoman Period, mosques, mosque services.

* Doç.DR., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Sakarya; mmemis@sakarya.edu.tr; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7962-3782>

Giriş

Arapça'da durdurmak, alıkoymak manasına gelen "vakıf" kelimesi ıstılahta, VIII. Asır ortalarından XIX. Asır sonlarına kadar olan devrede İslam ülkelerinin içtimai ve iktisadi hayatında önemli rol oynayan bir müessesenin adıdır. Muhtelif şekillerde tarifi yapılmakla beraber, XV. Asırda Türkiye'de aldığı durum göz önünde bulundurularak: "Vakıf, hukukî bir akit olup bununla, bir kimsenin, Allah'a yakın olma gayesiyle, menkul veya gayrimenkul mülklerini dinî, hayrî veya içtimai bir gayeye ebedi olarak tahsis etmesi" (Yediyıldız, 1993: 153, 154) şeklinde tarif edilmiştir.

Vakıf kurumu doğrudan doğruya İslam'ın dinî ve ahlâkî temellerinden doğmuş, sadece İslam Dinine özgü bir kurum değildir (Çağatay, 1978: 7). İnsanlık tarihinin en eski devirlerinden bu yana toplumların, kendi yapıları içinde, o topluma mensup kişilerin sosyal yardım, dayanışma ve sosyal güvenlik ihtiyacını giderecek müesseseler oluşturdukları bir gerçektir. Çünkü birey bu sosyal müesseselere ihtiyaç duyacak fıtrattadır. Bu nedenle hiçbir kişi veya toplum, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı bertaraf edemez (Ertem, 2011: 26). İnsanların iyilik yapmaya, öldükten sonra da hayırlarının devam etmesine istekli olmaları, onları çok eskilerden beri hayır işlerine yönelmiş, farklı toplum ve inanışta olan birçok hayırsever bu amaçla sayısız vakıflar kurmuşlardır.

İslam toplumunda vakıf müessesesi İslam'ın kendi prensipleri çerçevesinde gelişmiştir. Kur'an-ı Kerim'de vakıf kavramını ve kurumunu doğrudan çağrıştıracak bir ifade yer almamakla birlikte Allah yolunda harcama yapmayı, fakir, muhtaç ve kimsesizlere infak ve tasaddukta bulunmayı, iyilik yapmada ve takvada yarışmayı, hayır ve yararlı işlere yönelmeyi öğütleyen birçok ayet, Müslüman toplumlarda vakıf anlayış ve uygulamasının temelini oluşturmuştur. Bunların içinden özellikle, Â-i imran Suresinde geçen "*Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça gerçek iyiliğe ulaşamazsınız*" ayeti vakıfla daha fazla ilişkilendirilmiştir (Günay, 2012: 476). Diğer taraftan Hz Peygamber (a.s.)'ın hadislerinde de bu hususlara vurgu yapması Müslümanları hayır ve iyilik yapmaya sevk eden en önemli amiller olmuştur. Birçok vakfiyede de yer alan bu hadislerden biri "*İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır: Sadaka-i cariye, istifade edilen ilim, kendisine dua eden hayırlı evlat*" (Müslim, Vasiyyet: 14) şeklindedir. Bu hadiste geçen ve kamu yararına hayır yapan hayır sahiplerinin öldükten sonra da amel defterlerine sevap yazılmasının devam etmesi anlamını içeren "sadaka-i câriye" mefhumu Müslümanların vakıf anlayışına temel oluşturmuştur.

Bütün Müslüman toplumlarda vakıf müesseseleri birçok alanda hizmet sunmuştur. Ancak denilebilir ki vakıf olgusu en olgun ve nihai şeklini Osmanlı uygulamasında bulmuştur. Bunun temel nedenlerinin başında İslam geleneği yer almakla beraber, devletin kamu hizmetlerinin sunumunda uyguladığı hizmet anlayışı da etkili olmuştur. Osmanlıda kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde üçlü bir yapı söz konusudur. Yönetim, savunma, güvenlik, adalet gibi kamusal hizmetler merkezi yönetim ve eyalet yönetimleri tarafından sunulurken, sağlık, eğitim, din, bayındırlık ve diğer alanlardaki tüm hizmetler vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmiştir (Işık, 2009: 4). Bu kurum sayesinde medreseler, hanlar, hamamlar, hastaneler, çeşmeler ve yollar yurt genelinde düzenli bir şekilde çalıştırılmıştır. Vakıflar çoğunlukla hükümdarlar, vezirler, üst düzeydeki devlet adamları ve varlıklı kişiler tarafından kurulmakla beraber, zengin sayılmayacak vatandaşlar tarafından hayır maksadıyla daha mütevazı vakıfların oluşturulduğu da görülmektedir.

Her şeyden önce bütün İslâm dünyasında dinî, içtimai, hatta siyasî merkezler durumunda olan sayısız cami ve mescit vakıf halinde inşa edilmiş, donatılmış ve bütün görevlilerine maaş verilmiştir (Yediyıldız, 2012: 480). Daha çok dinî gayretlerle hareket eden hayır sâhiplerinin hizmet alanlarının başında bu kurumlar gelmektedir. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de geçen "Al-

lah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâti veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte doğru yola ermişlerden olmaları umulanlar bunlardır” (Tevbe: 18) mealindeki ayet ve benzerleri etkili olmuştur. Bu nedenle, gerek bânîleri ve gerekse diğer hayırseverler tarafından, camilerin inşası, aydınlatılması, ısıtılması, tefrişi, su ve temizlik ihtiyacı, bakım ve onarımları ile istihdam edilecek olan personelin maaşları için genellikle arazi ve emlak cinsinden veya bunların nakdî gelirinden mallarını vakfederek, hazırladıkları vakfiyelerle de belgelemişlerdir.

Osmanlılarda cami, mahallenin idare merkezi idi. Hem ibadet yeri hem de cemaatin toplu bulunması sebebiyle memleket, muhit ve mahalleye ait işlerin görüşülüp karara bağlandığı yerd. Bu yüzden sosyal bir yapı olarak büyük öneme haizdi. Mahallenin odak noktasını teşkil eden camilerin etrafında yerin özelliğine göre çok defa belli bir estetik düzen dikkate alınarak evler serpiştirilirdi. Bu evlerden başka en önemli bina medrese idi. Özellikle büyük camilerin yanına sebil, imaret, dârüşşifa vs. gibi sivil ve sosyal vazifelerin görüldüğü binalar yapılırdı. Bu haliyle bunlar bir külliye meydana getirir ve adeta yeni bir mahallenin kurulmasına önayak olurlardı. Gerek cami ve gerekse diğer eserlerin masraflarını karşılamak üzere de onlara gelir getiren çeşitli emlak vs. gibi şeyler vakfediliyordu. Osmanlılar döneminde bütün camilerin bu şekilde gelir getiren büyük vakıfları olduğunu söylemek mümkündür (Kazıcı, 1993: 92-93). Zikredilen bu yapılar şehir kuruluşlarında her zaman rol oynamış olan vakıf kurumlarıdır. Yalnız büyük şehirlerde hepsi bir araya gelebilir. Bu tarzda kurulan bir sitede daima cami ile meydan, pazar, çarşı ve medrese birinci derecede rol oynar (Ülken, 2006: 31).

Bütün Osmanlı diyarında olduğu gibi, Yavuz Sultan Selim zamanında 1516 tarihinde Osmanlı topraklarına katılan (Göyünç, 1969: 34) Urfa'da da camiler vakıflara bağlı olarak faaliyetlerini devam ettiriyorlardı. Osmanlı idaresine geçtikten sonra 1518 yılında yapılan tahrir göre Urfa'da 5 cami, 27 mescit mevcut idi (Turgut, 2013: 81). 1646 tarihinde şehri gezen Evliya Çelebi Urfa'da 22 cami ve 67 kadar mahalle mescidi olduğunu kaydetmiştir (Seyahatname, 1314: III/150-160). 1690-1837 tarihleri arasındaki atamaları içeren hurufat defterlerindeki kayıtlarda ise Ruha (Urfa) Kazası'nda hizmet veren 52 cami ve 47 mescidin ismi geçmektedir (Karakeçili, 2016: 383). Bugün Şanlıurfa'da bulunan camilerden Zengiler dönemine ait olduğu tahmin edilen *Ulu ve Pazar câmileri*, Eyyûbîler döneminden kalan *Halilürrahman Câmisi*, Akkoynlular döneminden *Hasan Padişah Câmisi* ile kiliseden çevrilmiş olan *Salahaddin Eyyûbî*, *Circiş Peygamber* ve *Fırfırlı* camileri hariç bırakılırsa şehirdeki 39 camiden 32 tanesi Osmanlı dönemine aittir (Kürkçüoğlu, 1993: 7). Bazıları bir külliyenin en önemli unsuru durumunda olan bu camilerin hemen tamamının birer vakıf eseri olduğu görülmektedir. Camileri inşa eden hayır sahipleri onların etrafında çeşitli hizmetleri yerine getirecek başka eserler de yaptırmışlardır. Bu eserlerin gerek inşası gerekse daha sonraki yıllarda salimen fonksiyonunu devam ettirebilmesi için gerekli olan mali kaynağı karşılamak üzere vakıflar kurmuşlardır. Bu vakıfların işleyiş kurallarıyla muhtelif gelir kaynaklarını belirleyen bir veya birden fazla vakfiyesi hazırlanmıştır. Aynı zamanda vakfın nizamnamesi demek olan bu vakfiyeler, vakfın yönetiminden binaların tamir, bakım ve tefrişi gibi zorunlu harcamalarına, çeşitli birimlerde hizmet veren görevlilerinin maaşlarından, talebelerin masraflarına kadar yapılacak iş ve harcamalarla ilgili detaylı bilgiler içermektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Kültür ve Tescil Dairesi Arşivi (VGMA)'nde bulunan söz konusu vakfiyeler bu çalışmanın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. XVI. asırdan XX. asır başlarına kadar uzanan tarihlere ait bu belgelerde vakıfların farklı alanlarda yaptıkları hizmetlerle ilgili daha geniş bilgiler bulunmakla birlikte, konunun bir makale kapsamında daha derli toplu ele alınabilmesi bakımından, bu çalışma yalnızca vakıfların Urfa merkezindeki cami ve mescitlerde yapmış oldukları hizmetlerle sınırlı tutulmuştur. Diğer taraftan, Osmanlı döneminde kurulan vakıfların daha evvel mevcut olan camiler için maddi tahsisatta buldukları gibi, daha eski vakıfların da Urfa'da önceden yapılmış câmilere hizmetlerinin Osmanlı döneminde

de devam ettiğini unutmamak gerekir. Bu husus dikkate alınarak, zaman zaman daha önceki dönemlere ait vakfiyelere de yer verilmiştir. Urfa'da kurulmuş vakıfların yukarıda bahsedilen amaçlar doğrultusunda câmiler ve bu kurumların işleyişi ile ilgili olarak yaptıkları hizmetleri aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

I. İnşa ve İmar Hizmetleri

a. Yeni İnşa

Mahallenin merkezini oluşturan cami, kamu yararına hayır yapmak isteyen hayırseverlerin her zaman ilgi odağı olmuştur. Yukarıda da ifade edildiği gibi Urfa'da Osmanlı döneminde inşa edilmiş olan cami ve mescitlerin tamamının birer vakıf eseri olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıdaki örnekler bu hususta yeterli kanaati oluşturmaktadır:

Kara Mûsâ Vakfı'nın 23 Cemâziyelevvel 959 (17 Mayıs 1552) tarihli vakfiyesinde, vâkıfın bir mescit (bugünkü adıyla *Kara Mûsâ Câmisi*) yaptırmış olduğu kayıtlıdır (VGMA, 2132: 239). İmam Mahmud oğlu Hacı Mûsâ Efendi, evâhir-i Rebîu'l-evvel 1051 (Temmuz 1641) tarihli vakfiyesinde, "... Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât ... Mevlânâ el-Hâc Mûsâ Efendi ibn-i Mevlânâ Mahmûd el-İmâm ... dâhil-i Ruhâ'da Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde, ... İhlâsiye demekle ma'rûf müceddeden binâ ettiğim câmii-şerîf ve ma'bed-i latîfin ..." (VGMA, 608/2: 323) şeklindeki ifadeleri ile İhlâsiye (Kardeşler) Câmisi'ni yaptırdığını belirtmiştir.

Yusuf Paşa Vakfı'nın 1122 (Mayıs 1710) tarihli vakfiyesinde geçen, "... Rakka eyâletine mu-tasarrıf olan düstûr-u ekrem vezîr-i mükerrerem ... Yusuf Paşa hazretleri, ... dâhil-i Rûha'da, Bâbü'l-Emir Mahallesi'nde, Bağ-ı Safâ denmekle ma'ruf mahalde ... müceddeden binâ ettiğim câmii şerîf ve ma'bed-i latîfin vezâif-i huddâm ehl-i cihâtı ve sâir mesârîf ve mühimmâtı için..." (VGMA, 601: 31) sözlerinden mezkur tarihte *Yusufpaşa Camisi'nin* inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yusuf oğlu Hüseyin Paşa, evâsıt-ı Rebîulevvel 1143 (Eylül 1730) tarihli vakfiyesinde "... Medîne-i Ruhâ'da Karameydan nâm mahalde binâ ve ta'mir eylediğim câmii şerîfin..." sözleriyle (VGMA, 587: 285), Rakka vâlisi Rızvan Ahmed Paşa da, evâil-i Şa'bân 1153 (Ekim 1740) tarihli vakfiyesinde, "...Nehr-i ayn-ı Hz. Halîlü'r-Rahman ittisâlinde... müceddeden binâ ve ta-mir ettiğim medrese-i şerîfe... ve binâ ettiğim câmii-şerîfde..." (VGMA, 1988: 233) şeklinde devam eden ifadeleriyle adı geçen *Kara Meydan (Hüseyin Paşa)* ve *Rızvaniye* camilerini inşa ettirdiklerini bildirmektedirler.

Şehbenderiye Câmii ve *Medresesi'nin* bânîsi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey, bu yapıları inşa ettiğini 3 Safer 1328 (14 Şubat 1910) tarihli vakfiyesinde, "... Medîne-i Ruhâ'da ve Dergezenli Mahaltesinde ... müceddeden binâ ve inşâ eylediğim Şehbenderiye Câmii şerîf ve ma'bed-i latîfi ile derûnunda kâin dershânenin ve mâ-i cârî hayrâtına sarf ve vezâif ve huddâm-ı ehl-i cihâtı vesâire mesârîf ve mühimmâtı için ..." (VGMA, 600: 29,30) cümleleriyle ifade etmektedir.

b. İlave Yapı ve Düzenlemeler

Vakıfların maddi varlığı ile bazen mevcut yapıların ihtiyacı olan genişletme ve bir kısım ilavelerin yapıldığı da görülmektedir. Mesela, Arabî Mehmed Fazlı Efendi, evâhir-i Muharrem 1257 (Mart 1841) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, Harrankapı Mahallesi'nde harabe vaziyette bulunan *Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nin*, yanında bulunan bir miktar araziyi satın alarak genişletmiş, câmînin ihtiyacı olan bir minber, bir minare ve abdesthane yaptırmıştır (VGMA, 2103: 122). Cemâziyelevvel 1146 (Ekim 1733) tarihli bir atama kaydından anlaşıldığına göre, Karameydan Mahallesi'nde bulunan Davud Bey Mescidi'ne Hüseyin Paşa tarafından minber konularak genişletilmiş, daha sonra bu yapı *Hüseyin Paşa Camisi* olarak anılmıştır (Karakeçili, 2017: 66).

Bazen mevcut bir yapıya ilave olarak mescid inşa edildiği de vakidir. Rızvan Ahmed Paşa, 1153 (1740) tarihli vakfiyesine zeyl olarak hazırlamış olduğu tarihsiz vakfiyesinde, Behram Paşa vakfından harabe olarak alıp onardığı Gümrük Hanı'nın kapısının üzerinde yaptırdığı mescid-den şöyle söz etmektedir: "...ve hân-ı mezkûrun kapsu fevkinde müceddeden binâ ve tamir ettiğim mescidi şerife bir müstaid ve mütedeyyin ve selavatın sıhhat ve fesâdına âlim bir imam nasbolunub..." (VGMA, 1988: 243).

II. Bakım, Onarım Ve Temizlik Hizmetleri

a. Tamir Hizmetleri

Vakıf sisteminde, müessesenin kurulmasından sonra vakfın fonksiyonunu salimen devam ettirmesi amaçlanmıştır. Bu sebeple vâkıflar yani vakfı kuran hayır sahipleri yapılan eserlerin zaman içinde ortaya çıkacak tamir ve bakım hizmetleri için de vakıf gelirlerinden tahsisatta bulunmuşlardır. Hatta gerekirse bu işler için vakıftan ücret alan görevlilerin maaşlarının da kullanılabilceğini vakfiyelerinde açıkça belirtmişlerdir.

Kubbe Mescidi Vakfı'nın vakıf şartlarında belirtildiğine göre, mescidin gereken tamir işleri vakıf gelirlerinden karşılanacak, vakıf gelirleri tamir masraflarını karşılamakta yetersiz kalırsa görevlilerin ücretleri de bu iş için kullanılacaktır (VGMA, 611: 37). Yine *Rızvâniye Vakfı'nın* 1153 (1740) tarihli vakfiyesinde, câmi ve medresenin tamire ihtiyacı olduğunda vakfın parası bunu karşılayamazsa vazifelilerin ücretleri verilmeyip tamir masraflarına sarf olunması emredilmiştir (VGMA, 1988: 235).

Yusuf Paşa Vakfı gelirlerinden evvelâ Yusuf Paşa Câmisi'nin ve vakıf mülklerinin gereken tamir ve bakım işlerinin yapılması şart konulmuştur (VGMA, 601: 32). Yine *Yusuf oğlu Hüseyin Paşa Vakfı'na* ait Şevval 1131 (Ağustos 1719) tarihli vakfiyede Hüseyin Paşa Câmisi'nin gereken tamir ve bakım işleri için senelik tahsisatta bulunulmuş (VGMA, 587: 285), Şehbenderiye Câmisi ve *Medreses'i'nin* bânisi Hacı Bekir Bey de, bu yapıların gereken tamir ve onarım ihtiyaçlarının öncelikli olarak vakıf gelirlerinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 600: 30). Hamevîzâde Ömer Paşa, *Kutbeddin Câmisi* için hazırlayıp Rızâiye Vakfı'na mülhak kıldığı 1194 (1780) tarihli vakfiyesinde geçen: "...sâbikan Mirmirân-ı Mar'aş devletlü ve inâyetlü Ömer Paşa ... Hazretleri .. Medîne-i Rehâ'da Yengi Çarşu ittisâlinde Kutbiye Câmii dimekle ma'rûf câmi-i şerif harâbeye müşrif olub...ta'mir ve ihyâ eylediğim Câmii Kutbiye ki Câmii'l-Hayr'a mütekalleb ve mülakkab olmuştur..." (VGMA, 2150: 15,16) cümleleriyle harabe halindeki bu camiye tamir ve ihya ettirdiğini, adının da *Hayr Câmisi* olarak anıldığını beyan etmiştir.

b. Temizlik ve Tefriş Hizmetleri

Vakıf müessesesinde vakfın sorumluluk alanına giren alanlarda her türlü detayın düşünüldüğü ve vakfın işleyişinde bir aksaklığa meydan vermemek için bu detayların vakfiyelerde kayıt altına alındığı görülmektedir. Cami medrese gibi vakıf kurumlarında ihtiyaç duyulacak temizlik ve tefriş (döşeme) malzemeleri de bu kabil ihtiyaçlardandır. Aşağıdaki örnekler Urfa'da kurulmuş vakıfların bu konudaki hizmetlerini göstermektedir:

Kubbe Mescidi Vakfı'nın gelirlerinden gerektiğinde hasır ve kilim satın alınıp mescide döşenmesi şartı konulmuştur (VGMA, 611: 37). Yusuf oğlu Hüseyin Paşa'nın, yukarıda zikredilen vakfiyesinde de "...Medîne-i Ruhâ'da Karameydan nâm mahalde binâ ve ta'mir eylediğim câmi şerifin ... hasır ve çarûbuna (süpürge) ... beher sene ... kuruş kalle-i vakıftan verilmek üzere tayin ve tahsis eyledim..." sözleriyle bu ihtiyaçların vakıf tarafından karşılanması kayda bağlanmıştır (VGMA, 587: 285).

Rızvâniye Câmisi'nin içinde ve dışında bulunan halı ve hasırların eskidikçe vakıf gelirinden yenilenmesi (VGMA, 1988: 235), yine Ahmed Paşa'nın Gümrük Hanı üstünde yaptırdığı mescidin kilim ve sergilerinin eskiyince vakıf gelirlerinden yenilerinin alınıp döşenmesi emredilmiştir (VGMA, 1988: 243).

c. Aydınlatma

Cami ve mescitlerin en önemli ihtiyaçlarından biri de aydınlatma için kullanılacak mum, kandil ve yağ gibi malzemelerdir. Bu nedenle vakfiyelerde bu konuda oldukça detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Kara Mûsâ Vakfı'nın 959 (1552) tarihli vakfiyesinde mescidin (bugünkü adıyla *Kara Mûsâ Câmisi*) ve beytülhâlenin kandil yağına her gün yarım dirhem sarf olunması kayda bağlanmıştır (VGMA, 2132: 240). H. 1018 (M. 1609/1610) tarihli Şah Hüseyin Vakfı'ndan, Ramazan gecelerinde *Halîlü'r-Rahman Câmii'*nde yakılacak mumlar için yüz dirhem, *Mevlûd-ü Halil Câmii'*nde yakılacak mumlar için de yüz dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 2113: 11).

Yusuf Paşa vakfının gelirinden câmiye senede her biri on ikişer okka olmak üzere üç adet berat mumu alınması, Ramazan gecelerinde câmiin içinde ve dışında en az üçer yüz kandil yakılması, yine Ramazan ve diğer mübarek gecelerde minarenin doksan kandille aydınlatılması emredilmiştir (VGMA, 601: 32). H. 1143 (M. 1730) tarihli *Hüseyin Paşa Vakfı'*ndan Ramazan-ı Şerif ve diğer mübarek gecelerde Hüseyin Paşa Camisi'nin minare kandillerine ve câmi içindeki kandillere yeteri kadar sarf olunmak üzere, senede kırk beş okka şırlağan (susam yağı) ve her sene Ramazan başında onar okkalık iki adet bal mumu alınması kararlaştırılmıştır (VGMA, 587: 285).

Rızvâniye Câmisi mihrabının iki yanındaki iki büyük şamdana yedi batman, iki küçük şamdana da iki batman olmak üzere ikişer adet bal mumu konulması ve tükendikçe bu mumların yenilenmesi istenmiştir. Rızvan Ahmet Paşa vakfiyesinde şu hususları da şart koşmuştur: Kış günlerinde câminin üç kubbesinden ortadakinde her gece altışar kandil, iki taraftaki kubbelelerin her birinde beşer kandil yakılması. Câmi eyvanında (son cemaat yeri) bulunan üç kubbeden her birinin üçer kandille aydınlatılması ve yeteri kadar şırlağan verilmesi. Ramazan-ı Şerif yaz mevsimine gelip te teravih namazları dışarıda kılınırsa eyvan kubbelerindeki bu dokuz kandilden başka, câminin iki tarafındaki suya karşı kemerlerden her birine üçer kandilden toplam on kemere otuz kandil ve avludaki medrese revaklarının gereken yerlerine 10 kandil yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesi. Diğer yaz gecelerinde ise yatsı namazı kılınana kadar eyvandaki dokuz kandilden başka gerekli yerlerde altı adet kandil daha yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesi. Câmi minaresinde, Ramazan gecelerinde, iki bayramın üçer gecesinde ve regâib, berat gibi mübarek gecelerde sabaha kadar yüz sekiz adet kandil yakılması için yeteri kadar şırlağan verilmesi. Medresenin avlu kapısında, dershâne eyvanında ve tuvaletlere giden kapıda birer, tuvaletlerde de üç kandil, yaz kış sabaha dek yakılması (VGMA, 1988: 235).

Yine Ahmed Paşa, Gümrük Hanı'nın kapısı üzerinde yaptırdığı mescidin mihrabının iki yanına iki adet şamdan konulup yeteri kadar mum tedarik edilmesini ve her gece mescidin iç kısmında yedi adet, dış eyvanında da bir adet kandil yakılıp yeteri kadar şırlağan verilmesini emretmiştir (VGMA, 1988: 243).

Urfa'da Kazaz *Mehmed Çelebi Vakfı'nın* 23 Zilka'de 1181 (1768) tarihli vakfiyesinde belirtildiğine göre, merhum vâkıf Mehmed Çelebi, Yusuf Paşa ve Hasan Paşa câmilerinde bulunan şamdanlar için her sene birer mum döktürülüp bedelinin her ne kadar olursa vakıf gelirinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 1760: 41).

H. 1205 (1790) tarihli *Hacı Feyzullah b. Arabzâde Mustafa Vakfı'*nden Hoca Ahmet Câmisi'ne bir batman ve *Meşârika Câmisi'*ne her sene Ramazanda üç okka şirik (susam yağı) verilmesi kayda bağlanmıştır (VGMA, 2141: 6). Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'ne senede on iki okka şırlağan verilmesi, diğer gecelerde altı kandil, Ramazân-ı Şerif ve mübarek gecelerde otuz kandil câmide, otuz kandil de minarede yakılması *Arabî Mehmet Fazlı Efendi'*nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde şart kılınmıştır (VGMA, 2103: 123). Kubbe Mescidi Vakfı'ndan, mescitte yakılmak üzere kandil ve yağ için aylık beş kuruş tahsis edilmiştir (VGMA, 611: 37).

d. Su Hizmetleri

Kamu yararı açısından hayati önem taşıyan su kaynakları, vakıfların en önemli hizmet kalemlerinden biridir. Hatta Osmanlı döneminde yalnız topluma su temin etmek için çok sayıda su vakıflarının kurulduğu da malumdur. Şanlıurfa'da kurulmuş vakıfların camilerdeki abdest alma, temizlik ve içme gibi konularda su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla aldıkları tedbirler ve ayırdıkları kaynaklar vakfiyelerinde belirlenmiştir. Bu hizmetler genellikle hizmeti yürüten sucu ya da suyolcu ile birlikte anıldığı için çalışmamızın 'Personel Hizmetleri' bölümünde tekrar ele alınacaktır. Ancak kuyu, suyolu, havuz, çeşme, abdestlik gibi su yapılarına şu örnekler verilebilir:

Şabâniye Vakfı'nı kuran Hacı Şaban Efendi, inşa ettirmiş olduğu medrese ve mescidin avlusunda Halîlürrahman suyu için bir de havuz yaptırmıştır (*Şa'bâniye vakfiyesi*). *Harrankapı (Abdurrahman) Camisi*'ni yaptıran *Hacı Abdurrahman Efendi* cami için hazırladığı vakfiyesinde, "... ceddimiz olan merhum Şeyh Ramazan aleyhi'r-rahmenin Ak Câmide mukaddema ihraç eylediği su kuyusunun koğa ve kendir ve dolabına sarf için vakf-u ta'yîn edüb ..." (Abdurrahman Efendi Vakfiyesi) şeklinde devam eden sözleriyle Ak Câmî su kuyusuna kaynak ayırdığını belirtmiştir.

Rızvan Ahmet Paşa Rızvâniye Câmisi ve Medresesi'nin avlusunda *Ayn-ı Zeliha*'dan gelen su için bir havuz yaptırmış, tamir ettirdiği *Kutbeddin Mescidi* ile *Gerz Mescidi*'nde bulunan iki çeşmenin suyolları ile beraber bakım ve tamir masraflarının tamamının vakıf gelirlerinden karşılanmasını şart koşmuştur (VGMA, 1988: 234,235).

Mehmet Fazlı Efendi Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'ne bir mahall-i vuzu' (abdestlik) yaptırmıştır (VGMA, 2103: 123). Câmînin de içinde bulunduğu *Sakıbiye Külliyesi*'nin bânisi *Hacı Muhammed Emin Sâkîb Efendi*, bir adet havuz, akar suyu bulunan bir abdesthane ve altı adet helâ yaptırmıştır (VGMA, 585: 41). *Hacı Bekir Bey* ise, inşa ettirdiği Şehbenderiye Câmisi ve Medresesi'nin kuzey tarafında bir çeşme inşa etmiş, gereken tamir ve bakımının yapılmasını da 1328 (1910) tarihli vakfiyesinde şart koşmuştur (VGMA, 600: 30).

III. Personel Hizmetleri

Osmanlı idari sisteminde bilhassa bazı vazifeler evlada intikal eder şekilde düzenlenmişlerdir. Bunun için, gerek mütevellilik ve gerek imam hatiplik gibi bir vazife ifa ederken vefat eden kimsenin, çocuklarından bu işi yapmaya ehil olan varsa, vazife önce onlara teklif edilir, şayet ehil olan yoksa o zaman bu vazife bir başkasına havale edilirdi. Vazifenin evlada intikalinde bazı şartlar aranıyordu. Bu şartların başında bilgi ve yaş geliyordu. Bununla beraber, çocuk henüz o yaş ve bilgi seviyesine gelmemiş ve fakat o duruma gelme çabası içindeyse o zaman çocuğa vekâleten, vazife ehil olan bir başkasına verilirdi. Çocuk o yaş ve seviyeye gelince görev kendisine iade edilirdi (Kazıcı, 1993: 91). Bu uygulama Urfa vakıflarında da görülmektedir. *Radostlu Şeyh Mahmud Efendi*, Kubbe Mescidi'nde beş vakit imamlık, müezzinlik ve ferraşlık görevlerini birlikte yürütmüş, 25 Safer 1306 (M.31 Ekim 1888) tarihli bir hüccetten anlaşıldığına göre, 1305 yılında vefatından sonra büyük oğlu Abdülvâhid Efendi aylık otuz kuruş ücretle aynı işleri yapmak üzere görevlendirilmiştir (VGMA, 611: 36,37). Urfa'ya ait kayıtların yer aldığı hurufat defterlerinde vakıflar bünyesindeki atamaların evladiyet üzere yapıldığını gösteren çok sayıda örnek mevcuttur. Ehil olmayanların veya görevini ihmal edenlerin görevlerine son verilip yerine bir başkasının atandığı durumlara da rastlanmaktadır. 1146 (1733) tarihli bir atama kaydından anlaşıldığına göre Hüseyin Paşa Camisi'nde görev yapan imam Ahmed Efendi'den sonra iki evladı bulunduğu halde bunların imamete ehil olmadıkları gerekçesiyle imamlık vazifesi ulemadan Muhammed b. Aliye verilmiştir (Karakeçili, 2017: 68). Cemâziyelevvel 1293 (Mayıs 1876) tarihli bir i'lama göre, görevini yerine getirmeyip başka yerde

ikamet etmesi sebebiyle Tahtemur Camisi'nin imamı Mahmud oğlu Hâfız Ahmed Ademî'nin görevine son verilmiştir (Turgut, 2013: 82).

Çeşitli vakıflar tarafından idare edilen Urfa'daki cami ve mescidlerde doğrudan veya dolaylı olarak hizmet veren ve ilgili vakıflardan ücret alan personeli şu guruplar altında ele almak mümkündür:

a. Din Görevlileri

1. İmam

Mahallenin odak noktasını teşkil eden camilerde vazife alacak olanların da dikkatle seçilmesi gerekiyordu. Bu sebepten, imamete tayin padişah beratı ile oluyordu. Çünkü imamlık, sorumluluk alanı geniş olan önemli bir vazife idi. İmam olan kimse, özellikle sosyal faaliyetleri bakımından başıboş bırakılmaz, kadılar tarafından her zaman teftiş edilirdi. Bu teftişlerde onlar sadece dini görevleri değil, mahalledeki diğer hizmetlerin de yapıp yapılmadığını araştırırlardı. 1245 (1829) senesinde muhtarlık teşkilatı kurulana kadar mahalle yöneticisi olan imamlar, Kadı'nın bir çeşit temsilciliğini yapıyorlardı. Mahallelerinin düzeninden, halk arasındaki ahenk ve barışın sağlanmasından sorumlu idiler. Kendi mahallelerinde inzibatı sağlamak için sıkı tedbirler almak zorundaydılar. Bu sebepten, bazı zabıta ve belediye ile ilgili işler de yine mahalle imamları tarafından takip edilirdi. Mesela ahlaki yönden zabıtayı ilgilendiren olaylardan imam sorumlu idi. Nüfus kayıtları, doğum, ölüm, evlenme, boşanma gibi işlemler de imamlar vasıtasıyla yerine getirilirdi. Onlar, cami ve diğer kalabalık yerlerde vaaz eder, çocuklara ders verir, cemaate yol gösterir, hasta ve fakirlerle de ilgilenirdi (Kazıcı, 1993: 94,95).

Şanlıurfa camilerinde vazife yapan imamların da vakıf kurucuları ya da mütevellileri tarafından dikkatle seçildiği ve imam olacak kişilerde bazı üstün vasıfların arandığı vakfiyelerde geçen kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Mesela Rızvan Ahmed Paşa'nın yaptırdığı Rızvaniye Câmisi'nde görev yapacak imam için aradığı vasıflar bu konuya güzel bir örnek teşkil etmektedir. Vakfiyesinde şöyle geçmektedir:

"...ve yevmî 10 Osmânî akce vazîfe ile câmi'-i mezkûrda edâ-yı salât-ı hamse için mücevid-i Kurân-ı Azîm ve âlim ve zühd-ü salâh ile ma'rûf ve hilm-ü rüş-ü felâh ile mevsûf ve erkân-ı salavât ve sünen ve vâcibât ve âdâb ve müstehibbâta âlim bir kimesne imâm nasb olunub ba'de edâyı hizmet vazîfesi verile..." (VGMA, 1988: 235).

Yine tarihsiz zeyl vakfiyesine göre Ahmet Paşa, Gümrük Hanı Mescidi'nde görev yapacak imamda şu özellikleri aramaktadır: "...ve hân-ı mezkûrun kapusu fevkinde müceddeden binâ ve ta'mir ettiğim mescid-i şerîfe bir müstaid ve mütedeyyin ve selavâtın sıhhat ve fesâdına âlim bir imâm nasb olunub evkât-ı hamsede edâ-yı salât ettikten sonra..." (VGMA, 1988: 243).

Bazı camilerde birden fazla imam görevlendirilmiş, her birinin ücretleri de farklı belirlenmiştir. Vakfiyesine göre Yusuf Paşa Câmisi imamına günlük 15 akçe, imam-ı sânisine günlük 5 akçe (VGMA, 601: 32) ücret tayin edilmiştir. Bazı imamlara vâkıflar tarafından belirli vakitlerde Kur'an tilaveti, hatim duası gibi ek görevler verilmiş, bu görevler için ilave ücretler ödenmiştir. Evâil-i Muharrem 1018 (Nisan 1609) tarihli Şah Hüseyin Vakfı'ndan *Câmiü'l-Ebyaz (Ak Câmi)* imâm-ı sânisine her gün ikindiden sonra Nebe Sûresi'ni okuması şartıyla iki dirhem ücret verildiği (VGMA, 2113: 11), Rızvaniye Vakfı'ndan Rızvaniye Câmisi imamına, her gün sabah namazını müteakip medresedeki otuz talebe tarafından camide yapılan hatm-i şerîf akabinde mihrabta hatim duası yapmak şartıyla günde dört akçe tahsis edildiği (VGMA, 1988: 234) anlaşılmaktadır.

Vâkıf Hacı Bekir Bey, Şehbenderiye Câmisi imamına, 60 kuruş imâmet için, 10 kuruş her sabah namazından sonra Yâsîn-i şerîf tilâveti için, 10 kuruş öğle namazından sonra bir cüz Kur'an

tilâveti için, 10 kuruş ikindi namazı sonrası Amme Sûresi tilâveti için, 10 kuruş da akşam namazından sonra Tebâreke Sûresi tilâveti için olmak üzere toplam aylık yüz kuruş tahsis etmiştir (VGMA, 600: 30).

İmamların hatiplik, mütevellilik gibi ikinci ve hatta üçüncü bir vazifeyi üstlendiği durumlara da rastlanmaktadır. Cemaziyelevvel 1169 (Şubat 1756) tarihli bir atama kaydından Korkmaz Camisi'nde her biri için günlük beşer akçe yevmiye ile imam, hatib ve müteveli olan Abdurrahman Halife'nin bu görevleri kendi rızasıyla, aynı adı taşıyan oğlu Abdurrahman Halifeye devrettiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 60). Bazı küçük mescitlerde ise imamlık, müezzinlik ve ferraşlık gibi görevler aynı kişiye verilmiştir. Radostlu Şeyh Mahmud Efendi, Kubbe Mescidi'nde beş vakit imamlık, müezzinlik ve ferraşlık görevlerini birlikte yürütmüştür (VGMA, 611: 36,37). Hacı Şaban Efendi, oturması için bir ev ve günlük 10 akçe ücret tahsis ettiği Şabaniye Medresesi müderrisinin, aynı zamanda medrese ile birlikte yaptırdığı mescidde de beş vakit imamlık yapmasını şart koşmuştur (*Şa'bâniye vakfiyesi*).

2. Hatib

Urfa'daki camilerde *hatib* olarak görev yapacak kişilerde de benzer nitelikler aranmıştır. Mesela Ahmet Paşa'nın Rızvâniye vakfiyesinde şöyle geçmektedir: "... binâ ettiğim câmi-i şerif ve mabed-i münife yevmî 10 Osmânî akce vazîfe ile mesâil-i salâtı ve ahkâm-ı hutbeyi âlim ve sâlih ve mütedeyyin ve ahsen-i savt ile Kur'ân-ı azîmüştân kıraatine kâdir bir kimesne hatib nasb olunup ba'de edâyi hizmet vazîfesi verile" (VGMA, 1988: 234).

Bazı camilerde bu iş için ayrı kişiler görevlendirilmekle beraber, hatiplik görevinin imama verildiği de görülmektedir. Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi imamına günlük beş akçeye ilaveten her Cuma hitabet için günlük dört akçe verileceği, bu câmiî tamir ettiren Arabî Mehmet Fazlı Efendi'nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 2013: 122).

Hasan b. Alâeddin'in 786 (1385) tarihli vakfiyesine göre Urfa'daki Câmî-i Kebîr hatibine ayda otuz dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). Muharrem 1144 (Temmuz 1731) tarihli bir kayıttan bu göreve hatip Ali Efendi'nin üç akçe yevmiye ile atandığı anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 43). Hacı Bekir Bey'in vakfiyesinde ise Şehbenderiye Câmisi'nde Cuma ve bayramlarda okunacak hutbe için hatiplik vazifesine senede 600 kuruş tahsis edilmiştir (VGMA, 600: 30).

3. Vâiz

Osmanlı döneminde camiler, günümüzde olduğu gibi yaygın eğitimin yapıldığı merkezler durumundaydı. Özellikle vaizlerin camilerde halkı dinî konularda aydınlatmak için "kürsü vaizliği" denilen sistemde görev icra ettikleri bilinmektedir. Belgelerden Urfa camilerinde görev yapan vaizlerin, berat ile tayin edildikleri ve görevlendirildikleri camiden başka camilerde vaaz yapmaya tevessül etmedikleri anlaşılmaktadır (Turgut, 2013: 82).

Vâizlik görevine daha çok cemaati fazla olan büyük camilerde ihtiyaç duyulması sebebiyle bazı cami vakıflarında bu hizmete yer verilmemiştir. Genellikle camilerde halka vaaz verecek vâizlerin ne zaman veya haftada kaç gün bu görevi yapacakları da vakfiyelerde hüküm altına alınmıştır. Yusuf Paşa Câmîinde görev yapan vâize, Cuma günlerinde, iki bayramda, Kadir ve Berat gecelerinde vaaz vermek şartıyla günde 15 akçe tayin edilmiştir (VGMA, 601: 32).

İbrâhimiye Medresesi bânîsi Hacı İbrahim Efendi, 1138 (1725/26) tarihli vakfiyesinde, medresenin güney bitişiğinde bulunan Dabbağhâne Câmisi'nde görev yapacak vâize, haftada üç gün vaaz vermek şartıyla günlük dört akçe ücret verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 1959: 280).

4. Müezzin

Bütün cami vakıflarında müezzinlik görevine yer verilmiştir. Hatta büyük camilerde ikinci, üçüncü müezzinler görevlendirilmiştir. Urfa'daki Câmî-i Kebîr'de beş vakitte, Cuma ve bayram günlerinde ve teravîh namazlarında müezzinlik yapacak ve seher vakitleriyle Cuma namazlarından evvel salât-ü selâm okuyacak üç müezzine aralarında eşit paylaşılmak üzere ayda doksan dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361).

Yusuf Paşa Câmisi'nin baş müezzinine günlük 10, müezzin-i sânisine günlük 8, müezzin-i sâlisine günlük altı akçe (VGMA, 601: 32), Hüseyin Paşa Câmisi müezzin-i evveline günlük yedi, diğer iki müezzine günlük beşer akçe verilmesi hükme bağlanmıştır (VGMA, 587: 285). Müezzinlerin belirli namaz vakitleri için görevlendirildiği örneklere de rastlanmaktadır. Kadıoğlu (Hüseyiniye) Camisi'nde biri öğle, ikindi ve akşam vakitleri için, diğeri yatsı ve sabah namazları için, birer akçe yevmiye ile iki ayrı müezzin görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 71).

Bazı vakıf kayıtlarında müezzin olacak kişide diğer üstün vasıflar yanında ses güzelliğinin de arandığı görülmektedir. Rızvaniye vakfiyesinde geçen "... yevmî altışar Osmânî akçe vazife ile evkâtı âlim hoş elhan, ahsen-i savt ile mevsûf üç nefer evkât-ı hamse müezzin-i nasbolunub ba'de edâi hizmet vazifeleri galle-i vakfdan verile" (VGMA, 1988: 243) ifadeleri bu duruma örnek gösterilebilir.

Müezzinlere de ilave ücret karşılığı ek görevler verildiği bazı vakfiyelerden anlaşılmaktadır. Parmaksızzâde Hacı Bekir Bey'in Şehbenderiye Câmisi için hazırladığı vakfiyesinde, müezzinliğe 50, ferraşlığa 30, loğkeşliğe 10 kuruş olmak üzere aylık toplam 90 kuruşun, bu üç vazife için müezzine tahsis olunduğu belirtilmiştir. (VGMA, 600: 30).

5. Yardımcı Din Görevlileri

Vakıflara bağlı olarak hizmet veren Urfa camilerinde muayyen vakitlerde yapılacak duâ, naat, aşır, hatim okumak gibi yardımcı görevler için de atamalar yapılmıştır. Bu işler yerine göre müezzinler tarafından da yerine getirilmekle beraber bazı camilerde ayrıca bir vazifeli tayin edildiği de görülmektedir.

Muarrif: Cami ve tekkelerde hayır sahiplerinin adlarını hayır ile anan müezzin veya derviş hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: II/787). Rızvâniye vâkıfı Ahmet Paşa, vakıf şartlarında bu görevi şöyle belirlemiştir: "... ve yevmî sekiz osmânî akce vazife ile savt-ı hasen sâhib-i mütedeyyin, yevm-i Cumada kable'l-hutbe bir kimesne muarriif olub, hamd-ü senâyı ve na't-ı resûl-i kibriyâyı ve sultân-ı zamânî ve vâkıfı, duâyı müştemil-i ta'rif okuyub ba'del edâ vazîfesi verile..." (VGMA, 1988: 234).

Na'thân: Na't, Hz. Muhammed (a.s.)'ı övmek üzere yazılan şiirlerdir. Cuma günleri bazı selâtin câmileriyle tekkelerde güzel sesle na't-ı şerif okuyan kişilere na'thân denir (Devellioğlu, 1992: 969). Yusuf Paşa Câmisi'nde günlük yedi akçe ücretle na'thân görevlendirildiği vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 601: 32).

Temcidhan: Temcid, ululama ağırlama anlamında Arapça bir kelime olup, sabah namazı vaktinden evvel minarelerde belli makamlarda söylenen Arapça niyaz ilahisi demektir (Devellioğlu, 1992: 1287). Urfa'daki bazı camilerde bu vazifeyi yapmak üzere temcidhan görevlendirilmiştir. Arabi Mehmed Fazlı Efendi, 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nde, her seherde temcidhanlık yapacak kişiye iki akçe ücret tayin etmiştir (VGMA, 605: 234).

Cüzhan, Aşırhan: Camilerde Kur'an cüzü ve aşır okumakla görevlendirilenlere de vakıf gelirlerinden ücret verilmiştir. Hasan b. Alaeddin vakfından, Ulu Câmide her gün birer cüz

Kur'an okuyarak sevabını vâkıfın ruhuna hediye edip ona ve bütün ehli imana af ve mağfiret niyaz etmek üzere vakfın nâzırı tarafından tayin edilecek olan beş adet cüzhan için eşit olarak paylaşılacak şartıyla ayda altmış dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 18. asırda yapılan atamalarda Ulu Cami'de ikişer akçe yevmiye ile cüzhanlar, ikişer veya üçer akçe yevmiye ile aşırhanlar görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 40-50).

Yusuf Paşa, yaptırdığı câmide ayda bir Kur'an-ı Kerîm hatim etmek ve Cuma günü aşır okumak üzere bir berat ile tayin ettiği A'mâ Hâfız'a hayatta olduğu sürece günlük 10 akçe ve senelik dört kile buğday tahsis etmiştir. Vefatından sonra da yerine beş adet mücevvid-i Kur'an kişiye (bire bir cüz Kur'an okumak kaydıyla) günlük ikişer akçe verilmesini şart koşmuştur (VGMA, 601: 32).

Duâgûy: Duâcı, duâ eden anlamında olup vakıftan aldığı ücrete mukabil duâ etmekle mükellef fukaradan kişiler için kullanılan bir tabirdir (Şemseddin Sami, 1989: 610). Urfa'daki Câmi-i Kebîr, Halilürrahman, Korkmaz, Karaburç, Narıncılı ve Tahtemur gibi camilerde bağlı buldukları vakıflar tarafından duâgûy görevlendirildiği atama kayıtlarından anlaşılmaktadır. (Karakeçili, 2017: 33-120) Bu görevler bazen bir başka görevle birlikte de verilmiştir. Mesela Yusuf Paşa Câmiinde temcidhan ve minare çerağdarı olarak vazife yapan kişiye günlük yedi akçe tahsis edildiği belirtilmektedir (VGMA, 601: 32).

b. Bina ve Tesis Görevlileri

1. Ferrâş / Kayyım

Arapça yayıcı, döşeyici, hizmetçi manalarına gelen ferrâş; cami, mescid, imaret gibi müesseselerin temizliğini temin etmek ve halı, kilim, hasır gibi mefruşatını yayma hizmetleriyle vazifeli olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993: I/608). Bütün cami ve mescidlerin ihtiyacı olan bu vazife için, Urfa'daki vakıflar mutlaka tahsisatta bulunmuşlar ve bazen ferrâşın görevlerini de vakfiyelerinde belirtmişlerdir.

Abdurrahman b. Mustafa Çelebi, Hacı Lütfullah (Harrankapı) Câmisi'nde görev yapacak ferrâşın görevlerini vakfiyesinde şöyle belirlemiştir: "... ve yine câmii-i mezbûru her vakit feth ve sedd-i bâb ve bisât ve hasırın ferş-u best ve örf-i nâs üzere dâhil ve hâricin kiş ve tathîr ve hizmet-i ferâşeti edâ ve tekmiâle... hizmetinde müstakîm bir ferrâş ta'yin eyledim..." (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi).

Aynı şekilde Hüseyin Paşa Câmisi'ne günlük beş akçe (VGMA, 2103: 212), Gümrük Hanı üzerindeki mescide günlük üç akçe ücretle (VGMA, 1988: 243) birer ferrâş tayin edildiği vakfiyelerinde kaydedilmiştir. Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Camisi ferrâşlığı için de günlük iki akçe verileceği Arabî Mehmed Fazlı Efendi'nin 1257 (1841) tarihli vakfiyesinde belirtilmiştir (VGMA, 605: 234). Daha büyük camilerde birden fazla ferrâş görevlendirilmiş, mesela Ulu Camide bîrûn (dışarı) ferrâşı, derûn (içeri) ferrâşı, Cuma ferrâşı gibi isimlerle görev gün ve mahalleri de belirlenmiştir (Karakeçili, 2017: 41-50).

Bazen ferrâşlık vazifesinin de diğer görevlerle birleştirildiği örneklere rastlanmaktadır. Hacı Bekir Bey Vakfında, Şehbenderiye Câmisi'nin ferrâşlık görevi aylık 30 kuruş ilave ücretle müezzine verilmiştir (VGMA, 2103: 117). Hasan b. Alâüddin'in vakfiyesinde Ulu Câmi'de görev yapacak kayyım,¹ câmii süpürüp temizliğine bakmak, sergisini sermek, aydınlatma işlerine bakmak, kandillerini yıkamak ve tamir etmek gibi hizmetleri görmek şartıyla her ay elli dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 1184 tarihli atama kaydında Ulu Cami'de vaiz ve kayyım olarak yedi akçe yevmiye ile görev yapan Şeyh İsmail'in vefatıyla bu görevlerin kardeşi Seyyid Şeyh Abdurrahman'a verildiği belirtilmektedir (Karakeçili, 2017: 47).

1 Câmiiin temizlik işlerini yapan hademesine verilen addır. (Pakalın, 1993: II/223)

2. Çerağdar

Çerağdar kandil ve mumları yakmak ve aydınlatma ile ilgili ihtiyaçları temin etmekle görevli kişidir. Bu iş için Urfa camilerinde bir veya birden fazla görevli istihdam edildiği vakfiye kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Yusuf Paşa Câmisi'nde görev yapan iki çerağdarın her birine dörder akçe yevmiye tahsis edilmiştir (VGMA, 601: 32). Rızvâniye Vakfı'nda ise, câmi ve medresenin iç ve dış temizlik işleri ile yine câmi, medrese ve minarenin kandil, mum ve fitil işlerini yerine getirmek üzere günlük altışar akçe ücretle dört adet ferraş ve çerağdar görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (VGMA, 1988: 234).

3. Loğkeş

Loğ, çamur sıvalı damların (toprak dam) pekiştirilmesine yarayan taş silindir için kullanılan bir tabirdir (Şemseddin Sami, 1989: 1247). Loğkeş ise bu aleti kullanan kişidir. Hacı Mûsâ Efendi, 1051 (1641) tarihli vakfiyesinde "... Ve câmi-i şerifin damına ve hücerât-ı mezbûre damına yevmî bir akçe vazîfe ile bir loğkeş ta'yîn idüb ..." (VGMA, 608/2: 324) şeklinde devam eden cümleleri ile yaptırmış olduğu İhlasiye Câmisi'nde bir loğkeş görevlendirilmesini istemiştir.

Bölgenin inşa geleneğine ve iklim şartlarına bağlı olarak yapıların çatısız yapılması, Şanlıurfa'daki vakıf eserlerinde böyle bir hizmeti zorunlu kılmıştır. Bu sebeple Bütün cami vakıflarında bu iş için kaynak ayırıldığı görülmektedir. Camiler çoğunlukla taş malzeme ile kubbeli olarak yapılmış olsa da, camiye bağlı diğer birimler ve camiye gelir sağlayacak diğer yapılar için, yine de bu hizmete ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Yusuf Paşa Câmisi ve vakıf dükânlarının loğkeş hizmetine bakan iki kişiye, günlük dörder akçeden sekiz akçe (VGMA, 601: 32), Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi loğkeşliği için günlük bir akçe (VGMA, 605: 234), Rızvâniye Câmisi ve Medresesi'nde görev yapacak iki loğkeş için günlük dörder akçe tahsis edilmiştir (VGMA, 1988: 234).

4. Mimar / Neccar

Vakıfların, vakfa ait binaların gerekli tamir ve bakımları için gelirlerinden önemli miktarda kaynak ayırdıklarından yukarıda bahsedilmişti. Urfa'daki bazı vakıfların bu iş için mimar ve neccar isimleri altında personel görevlendirdikleri anlaşılmaktadır. Mesela Rızvâniye vakıfları için günlük 10 akçe ücretle sanatında mahir bir mimar görevlendirilmesi kararlaştırılmıştır (VGMA, 1988: 234). Yusuf Paşa Vakfı'ndan neccara evladiyet üzere günlük üç akçe tahsis edildiği (VGMA, 601: 32), 1109 (1697) tarihli atama kaydına göre de Ulu Cami vakfında Neccar Hasan'ın bu iş için görevlendirildiği anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 40).

5. Sucu / Suyolcu

Yukarıda su hizmetleri başlığı altında, Urfa'daki vakıfların camilerdeki içme, abdest alma ve temizlik gibi konularda su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yaptıkları su yolu, kuyu, dolap, havuz, çeşme, abdestlik gibi su yapılarından söz edilmişti. Bu yapıların fonksiyonunu devam ettirmesi ve düzgün çalışması için vakıfların sucu, suyolcu ya da saka adıyla görevliler istihdam ettiği de vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Hasan b. Alâeddin vakfiyesinde Câmi-i Kebîr'in yanındaki eski dolaptan su alıp, içmek veya abdest almak için cami yanında hazırlanan mahalle hiç kesilmemek üzere su sevk eden bir görevliye ayda otuz dirhem (VGMA, 1767: 361), Hüseyin Paşa vakfından Hüseyin Paşa Cami ve Hamamı'nın su yolcusuna günlük iki akçe (VGMA, 2103: 212), Harrankapı Mahallesi'nde bulunan Alihan Bey (Arabî) Câmisi'nin su kuyusundan beş vakitte musluğu doldurmak şartıyla sucuya günlük iki akçe tahsis edilmiştir (VGMA, 605: 234).

Ahmet Paşa tarafından günlük 10 akçe ücretle Rıdvâniye Câmisi ve Medresesi'nin avlusundaki havuz için Ayn-ı Zelîha'dan gelen suya ve evkafın su yollarının ıslahına ehliyetli bir su yolcusu görevlendirilmesi emredilmiştir (VGMA, 1988: 234).

Yusuf Paşa Vakfı'nın 1122 (1710) tarihli vakfiyesinde, Urfa şehri içinde akan Kehriz Suyu yollarının gereken bakım ve onarımı ile görevli su yolcusu bulunmayıp, bazı hamamcıların bu hizmeti yaparız diyerek şehir halkından para talep ettikleri, halkın bir kısmının verip bazılarının vermediği velhâsıl bu hizmetin gereği gibi yapılamadığından bahisle, bundan sonra bu iş için kimseden para talep edilmemesi, su yollarının temizlik ve tamir işlerini yapmak şartıyla bir su yolcusu görevlendirilerek, günlük 12 akçe ücretin (ki yıllık 36 kuruş eder) vakıf gelirlerinden karşılanması şart koşulmuştur (VGMA, 2103: 139).

c. Vakfın Sevk ve İdaresi İle İlgili Görevliler

Vakfın idârî ve cârî işlerini yürütmekle ilgili vazifeler ilk bakışta câmilerle doğrudan alakalı gibi görünmeyebilir. Ancak vakfın amacı bir câmi vasıtasıyla topluma hizmet etmek ve bu yolla Allah'ın rızasını kazanmak ise, vakfın fonksiyonunu devam ettirmekte payı olan bütün görevliler sonuçta bir câmi hizmetine katkıda bulunuyor demektir.

1. Müteveli

Müteveli, vakıf işlerini vakfiye şartları ve şer'î hükümler dairesinde idare ve yürütme için tayin olunan kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Vakıfta tasarruf hakkı mütevelliyeye aittir. Vâkıfın vakıfnamesinde belirttiği şartlarına göre evvelâ kendisi, öldükten sonra evlâdı ve evlâdının evladı müteveli olabilirler. Vâkıf, tevliyeti kimseye şart etmezse hayatta oldukça bu görev kendine aittir. Öldükten sonra vasîsine² intikal eder. Vasîsi yoksa bu vakfa kadı tarafından müteveli tayin edilir (Pakalın, 1993: II/640). Doğal olarak vakıf kurucuları, bu yolla kendilerine ve neslinden gelenlere istihdam imkânı sağlamayı hedeflemişlerdir. Ancak, neslinden en olgun ve en salih olanların müteveli olmalarını şart koşarak liyakat hususuna da önem verdiklerini göstermişlerdir.

Şanlıurfa vakıflarında da bu minval üzere müteveli tayin edildiği görülmektedir. Mesela, Yusuf oğlu Hüseyin Paşa, evâil-i Cemâziyelevvel 1136 (Ocak 1724) tarihli vakfiyesinde, "... ve vakf-ı mezkûrun tevliyetini evvelâ kendi nefsim ve sâniyen oğlum Yusuf Bey'e şart eyledim ve ba'dehû evlâd-ı zükûrumun ve evlâd-ı evlâdımın zükûrunun erşed ve eslahı batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin... müteveli olalar..." (VGMA, 2103: 205) ifadeleriyle, evvelâ kendisinin, sonra oğlu Yusuf Bey'in, daha sonra da kendi neslinden ehil olan erkek evlâdı ve torunlarının müteveli olmalarını şart koşmuştur.

2. Nâzır

Nâzır, vakfa ait işlerde mütevellîye nezaret etmek ve bu işlerde rey bakımından mütevelliyeye merci olmak üzere nasbolunan zat (Devellioğlu, 1992: 972), vakıf mütevellisini teftiş ve vakıf işlerini kontrol etmekle görevlendirilen kişidir (Yediyıldız, 1983: 59). Vakıfta tasarruf salâhiyeti münhasıran mütevellîye aitti. Nâzır ancak vakfın şartları ve vakfın menfaati noktalarından mütevellinin bunlara muhalif hareketlerini gördüğü surette merciine şikâyet ve icabında azline tevessül ederdi (Pakalın, 1993: II/666). Vakfiyelerde nâzır ve görevleri ile ilgili kayıtlara da yer verilmiştir.

Hasan b. Alâeddin'in vakfiyesinde Câmî-i Kebîr'in nazâretine ve mesâlihine mülâzemet şartıyla câmiin nâzırına ayda elli dirhem maaş tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). Bu görevi 1111 (1699) tarihinde beş akçe yevmiye ile Mehmed b. İsmail'in, 1174 (1761) tarihinde yedi akçe yevmiye ile Mehmed Said Halife'nin yürüttüğü görülmektedir (Karakeçili, 2017: 40, 46). Yusuf Paşa'ya ait 1122 (1710) tarihli vakfiyede ise, tayin olunan görevlilerden, hizmetlerinde kusur-

2 Vasî: Bir ölünün vasiyetini yerine getirmeye memur edilen kimse demektir. (Devellioğlu, 1992: 1368)

ları olanları değiştirmek için hâkimlere ihbar etmeleri, vazifelerine ihtimam göstermelerini sağlamaları ve vakıf şartlarına tam olarak riayet etmeleri kaydıyla Yusuf Paşa vakfının nâzırına günlük 8 akçe (VGMA, 601: 32) tahsis edildiği kaydedilmiştir.

Hacı Abdurrahman Efendi'nin Harrankapı (Hacı Lütfullah) Câmisi için hazırladığı vakfiyede, "... ve yine bir müstakîm ve haffü'r-rûh kimesne erbâb-ı vezâifin vazife-i muayyenelerin mütevellisi ma'rifetiyle yerlü yerinden tahsil edüb bilâ hıyânetin erbâb-ı vezâyife edâ ve teslim ve dahî câmii şerifin ve gallâtının ta'mîr ve termîmi husûsunda mübâşeret ve nazâret eyledikten sonra yevmî bir akçe ta'yîn eyledim" (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi) cümleleriyle nâzırın görevleri de belirlenmiştir.

3. Câbî

Câbî, vakıf gelirlerini toplamakla görevli tahsildar demektir (Yediyıldız, 1983: 56). Câbîler defterlerini vakıf mütevellisine göstermeye ve hesap vermeye, mütevellilerde hesaplarını kadırlara tasdik ettirmeye mecbur idiler (Pakalın, 1993: I/253).

Hasan b. Alâeddin'in Ulu Câmî Vakfı'na ait vakfiyesinde mezkur vakfın câbîsine ayda on dirhem maaş tahsis edildiği kaydedilmiştir (VGMA, 1767: 361). Bu göreve dört akçe yevmiye ile 1168 (1755) tarihinde Seyyid Osman, 1229 (1814) tarihinde Seyyid Ömer atanmıştır (Karaçelili, 2017: 44, 50). Ahmet Paşa'nın Rızvaniye Câmisi ve Medresesi için hazırladığı vakfiyesinde câbîden ve görevlerinden şöyle bahsedilmektedir: "... ve yevmî on osmanî akçe vazîfe ile galle-i vakf mahallerinden cem-u tahsil ve getürüb mütevellî-i vakfa teslim etmek üzere tama'dan ârî müstakîm ve dindar bir câbî nasb olunub ba'de edâyı hizmet vazîfesi verile" (VGMA, 1988: 234).

4. Noktacı

Noktacı imarethanelerde, medreselerde inzibat işlerine bakan memura verilen isimdir (Devellioğlu, 1992: 1009). Vakıf ıstılahı olarak, cüzhan ve devirhanları³ kontrol etmek gayesiyle her seferinde Kur'an'ın ne kadarının okunduğunu işaret etmekle vazifelendirilmiş, söz konusu duâ okuyucuların gözetim ve denetiminden sorumlu kişi şeklinde tarif edilmektedir (Yediyıldız, 1983: 59).

Rakka Valisi Ahmet Paşa'nın Rızvaniye Câmisi ve Medresesi için hazırladığı vakfiyesinde noktacının görevi daha geniş tutulmuş ve şu şekilde belirlenmiştir:

"... ve yevmî dört Osmanî akçe vazîfe ile medrese-i mezkûrenin ve câmi-i mezbûrun erbâb-ı mürtezikasından⁴ biri terk-i hizmet ettiği günü ve talebe-i ulûmun hücrelerinde sâkin olmadığı günü hıfz idüb mütevellî-i vakfa i'lâm etmek için mu'temed ve sika bir noktacı nasb olunub ba'del edâ vazîfe verile ve mütevellî-i vakf dahî erbâb-ı murtezikanın şehriyesinden târik-i hizmet olduğu eyyâmı iskât idüb şehriyyeden isâbet iden ziyâde akçe galle-i vakfa zam idüb vâkıfın beyân ettiği mesârıfa sarf ide..." (VGMA, 1988: 234, 235).

Buradan anlaşıldığına göre noktacının görevi yalnız cüzhan ve devirhanları değil, cami ve medresede görev yapan diğer vazifelileri ve hatta medrese talebelerini de kontrol etmektir. Noktacının yapacağı kontrol ve tespiti göre, görevini aksatan çalışanın ve medresede bulunmayan talebenin yevmiyesinin kesilerek vakıf kaynaklarına aktarılması şart koşulmuştur.

5. Kâtip

Vakfın gelir ve giderlerini kaydetmek, hesaplarını tutmak üzere katipler de görevlendirilmiştir. Evâil-i Şa'bân 1153 (Ekim 1740) tarihli vakfiyesine göre Rızvan Ahmet Paşa, Rızvaniye Vakfı'nda görev yapacak katip için on akçe yevmiye tahsis etmiştir (VGM, 737: 207). 1111

3 - Devirhan: Her cuma namazından önce, Kur'an'ın bir cüzünü okumakla görevli olan, ve bir ay sonunda yeniden başlamak üzere Kur'an'ı hatm eden duâ okuyucu (Yediyıldız, 1983: 57)

4 - Mürtezika maaş sahipleri demektir. (Devellioğlu, 1992: 878)

(1699) tarihinde Hoca Ahmed evkafına Mehmed b. İsmail'in, 1137 (1725) tarihinde de Debbağhâne Camisi evkafına Abdurrahman b. Halil'in ikişer akçe yevmiye ile katip olarak tayin edildikleri görülmektedir (Karakeçili, 2017: 56, 65).

IV. Eğitim Hizmetleri

Urfa'da kurulmuş vakıflar eğitim amacıyla ayrıca medrese ve mektepler de tesis etmişlerdir. Bu konudaki vakıf hizmetleri ayrı bir çalışma konusu olacak genişliktedir.⁵ Burada yalnızca camiler bünyesinde yapılan eğitim faaliyetleri konu edilecektir.

a. Cami Dersleri

Vakıfların desteği ile camilerde ibadet vakitleri dışında derslerde yapılmıştır. Daha çok hadis dersi mahiyetindeki bu dersler için muhaddisler tayin edildiği görülmektedir. Câmî-i Kebîr'de Müslümanlara kürsüden *ehâdis-i nebeviyyeyi* anlatacak (okuyacak) olan muhaddise ayda on dirhem tahsis edilmiştir (VGMA, 1767: 361). 1171 (1760) tarihinde Hacı Hasan Mansûrî Halife'nin yirmi akçe yevmiye ile Ulu Cami'de, beş akçe yevmiye ile Halilürrahman Camisi'nde muhaddis olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır (Karakeçili, 2017: 45, 96).

Rızvan Ahmed Paşa, ulemâdan İshak Efendi'yi yaptırdığı camide haftada iki gün (yevm-i hamîs ve isneynde) hadîs-i nebevî talim ve tadrîs üzere günlük 16 akçe ücretle vazifelendirmiştir (VGMA, 1988: 233). Câmînin de içinde bulunduğu Sakıbiye Külliyesi'nin bânisi Hâcî Muhammed Emin Sâkîb Efendi, "... ve câmî-i mezkûrda cemâat-i mevcûda dahî müntefî' olmak için küll-i yevm tefsîr-i şerîf ve ehâdis-i nebevî okutmak ... üzere... tefsirhanlık ciheti dahî elli kuruş..." (VGMA, 585: 41) sözleriyle camide tefsir ve hadis dersleri verilmesini şart koşturmuştur.

b. Sıbyan Mektepleri

Urfa vakıflarının bir kısmının, câmiler bünyesinde sıbyan mektebi olarak kullanılmak üzere ek mekanlar yaptıkları ve gerek bu mekteplerde, gerekse cami içinde çocuklara eğitim vermek üzere muallim tayin ettikleri vakıf kayıtlarından anlaşılmaktadır. Arabî Mehmed Fazlı Efendi, bazı ilâveler yaparak tamir ettirdiği Harrankapı Mahallesi'ndeki Alihan Bey (Arabî) Câmisi bünyesinde sıbyan mektebi olarak bir de oda yaptırmış, masrafları için günlük iki akçe tahsis etmiştir (VGMA, 605: 234). Yusuf Paşa Câmisi'ndeki sıbyan muallimine 10 akçe (VGMA, 601: 32), Hüseyin Paşa Câmisi'nde görev yapan sıbyan muallimine de günlük beş akçe (VGMA, 2103: 21) ücret verileceği görülmektedir.

Hacı Abdurrahman Efendi, yaptırdığı Harrankapı (Hacı Lütfullah) Câmisi vakfiyesindeki, "... ve yine muallimhânede sıbyân-ı müslimîne ta'lim-i Kur'ân-ı azîmü'ş-şân ve ulûm-ı dîniyyeye âlim ve ârif ve hüsn-i hal ile muallâ ve sû-i halden müberrâ bir kimesne muallim ve müderris olub sıbyân-ı müslimîn ve talebe-i ulûma ta'lim ve tadrîsin eyledikten sonra yevmî iki akçe vazîfe ta'yin eyledim" (Abdurrahman b. Mustafa Çelebi vakfiyesi) ifadeleriyle camideki sıbyan mektebi muallimi için aranan vasıfları ifade etmiştir.

Bazı vakıflarda bu mekteplerde eğitim görececek öğrenciler için şartlar belirlendiği de görülmektedir. Kara Mûsâ Câmisi'nde fakir, miskin ve yetimleri öğretmekle görevli olan muallime günlük bir dirhem ücret tahsis edilmiştir (VGMA, 2132: 240).

Hasan b. Alâeddin'in vakfiyesinden anlaşıldığı üzere bu vakfın arazilerinin büyük bir kısmı Câmî-i Kebîr'in kapısında bulunan yetim çocuklarının mektebine vakfedilmiştir. Vakıf şartlarına göre bu mektepte bulunan yetimlerin sayısı 16 olacak, vakfın nâzırı buraya fıkıh bilen, Kurân-ı Kerîm hâfızı ve yazısı güzel olan bir muallim tayin edecek, bu muallim mektepteki yetimlere Kurân-ı Kerîm ve yazı öğretecektir. Muallime aylık otuz dirhem, yetimlerden her birine eşit olarak 1/8 dirhem isabet etmek üzere günlük iki dirhem sarf edilecek. Her sene kış mevsimi

5 Araştırmacı Mahmut Karakaş Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan "Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim" başlıklı kitabında bu konuyu ele almıştır.

başında her birine gömlek, hırka, libas, kalpak, mata (şalvar) alınıp giydirilecek. Her sene yaz mevsimi başında da gömlek, libas, kalpak ve mata giydirilecektir. Yetimlerden biri Kurân-ı Kerîm'i hatmeder veya hatmetmeden önce büluğa ererse, vakfın nâzırı o çocuğa yol verip yerine başka birini alacaktır. Yetimlerden ölen olursa yahut birisi vazifesini bırakırsa yerine başkasını tayin edecektir (VGMA, 1767: 362).

Sonuç

Osmanlı döneminde gerek Urfalı hayırseverler ve gerekse bu bölgede görev yapmış paşalar tarafından birçok vakıf kurulmuş ve bu vakıflar çeşitli alanlarda şehir halkına hizmet vermiştir. Bu kurumlarda genellikle vazifelerin evlada intikal edecek şekilde düzenlenmiş olması ehliyet hususunda ortaya çıkacak zaaf ihtimalini de akla getirmektedir. Ancak gerek vâkıflar tarafından vakfiyelere konulan şartlardan gerekse atama kayıtlarında görülen uygulamalardan vazifenin evlada intikalinde dikkatli davranıldığı, ehil olmayanların veya görevini ihmal edenlerin vazifelerine son verilip yerine bir başkasının atandığı anlaşılmaktadır. Sağlıktan eğitime, ticaretten din hizmetlerine kadar birçok alanda halkın ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan vakıfların, en önemli görev alanlarından biri olan câmiler vasıtasıyla bu şehirde yaptıkları hizmetleri şöyle özetlemek mümkündür:

1. Çeşitli ihtiyaçlara yönelik diğer yapılar yanında, Urfa'da inşa ettikleri câmi, mescit ve bunlarında içinde bulunduğu külliye ile şehrin imarına katkıda bulunmuşlardır.
2. Gerek din hizmetlerinde gerekse diğer yardımcı hizmetlerde görevlendirdikleri personel ile şehirde önemli bir istihdam alanı oluşturmuşlardır.
3. Câmi ve mescitler vasıtasıyla halkın eğitim ve irşadını sağlamışlar ve bu şehrin manevi atmosferine güç katmışlardır.

Kaynaklar

a. Arşiv Belgeleri

- Mehmed Emin Sâkîb Efendi'nin Sâkıbiye Câmii Vakfı*, VGMA: 585, s. 41-42.
- İran Şehbenderi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey Vakfı*, VGMA: 600, s. 29-31.
- Urfa'da Yusuf Paşa Vakfı*, VGMA: 601, s. 30-34.
- Urfa'da Kubbe Mescid Vakfı*, VGMA: 601, s. 35-37.
- Dabbağhâne Mahallesinde İbrâhimiyye Medresesi Vakfı*, VGMA: 605, s. 201-204.
- Mehmet Fazlı b. İbrâhim'in "Arabî" Nâmıyla Vakfı*, VGMA: 605, s. 234-237.
- Kutbeddin Câmii (Hamevîzâde Ömer Paşa) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 277-279.
- Urfa'da Câmii Kebîr (Hasan b. Alâüddîn) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 290-292.
- Urfa'da Molla Mûsâ Câmii (İhlâsiye) Vakfı*, VGMA: 608/2, s. 323-325.
- Kubbe Mescid Vakfı*, VGMA: 611, s.37
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Câmii, Medrese ve Kütübhâne Vakfı*, VGMA: 737, s. 207-228.
- Urfa'da Kazzaz Mehmed Çelebi b. Abdullah Vakfı*, VGMA: 1760, s. 39-41.
- Hasan b. Alâüddin'in 786 Târihli Arabca Vakfiyesinin Tercümesi*; VGMA: 1767, s. 358-366 ve 367-371.
- Şeyh Hacı Kâsım Efendi Oğlu Şeyh Hacı İbrâhim Efendi'nin 1138 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 1959, s. 279-282.
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Evâil-i Şa'bân 1153 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA:1988, s. 228-240.
- Rakka Vâlisi Ahmed Paşa'nın Târihsiz Vakfiye Örneği*, VGMA: 1988, s. 240-244.
- Hacı Müslim Oğlu İran Şehbenderi Parmaksızâde Hacı Bekir Bey'in 3 Safer 1328 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 114-118.
- Hacı İbrâhim Oğlu Arabî Mehmed Fazlı Efendi'ye Âit Evâhir-i Muharrem 1257 Târihli Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 121-125.
- Hacı İbrâhim Oğlu Arabî Mehmed Fazlı Efendi'ye Âit, Rebûlevvel 1294 Târihli Zeyl Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 125-127.
- Cafer Paşa Kardeşi Yusuf Paşa'ya Ait Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 132-139.
- Urfa'da Yusuf Paşa Câmii Vakfının Örneği*, VGMA: 2103, s. 140-143.
- Yusuf Oğlu Hüseyin Paşa Vakfına ait Vakfiye Örneği*, VGMA: 2103, s. 203-213.
- Şah Hüseyin Vakfı*, VGMA: 2132/494 (2113/11)
- Kara Mûsâ vakfının 23 Cemâziyelevvel 959 târihli Arapça vakfiyesinin Örneği*, VGMA: 2132, s. 239-240.
- Hacı Feyzullah b. Arabzâde Mustafa Vakfı*, VGMA: 2141, s.6
- Kutbeddin Câmii (Hamevîzâde Ömer Paşa) Vakfının Vakfiye Örneği*, VGMA: 2150, s. 15-17.
- Şa'bâniye Vakfının Vakfiye Örneği (Mahmut Karakaş Arşivi / Şanlıurfa).*
- Hacı Abdurrahman bin Mustafa Çelebi Vakfının Vakfiye Örneği (Mahmut Karakaş Arşivi / Şanlıurfa).*

b. İnceleme ve Araştırm Eserler

Çağatay, Neşet (1978). "Sultan Murad Hüdâvendigar Adına Düzenlenmiş Bir Vakfiye". *Vakıflar Dergisi*, (12), 7-14. Ankara.

Devellioğlu, Ferit (1992). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi: Ankara.

Ertem, Adnan (2011). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Vakıflar Dergisi*, (36), 25-65. Ankara.

Evlıya Çelebi (1314). *Seyahatnâme*, (C. 3), İkdâm Matbaası: İstanbul.

Göyünç, Nejat (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (42) 475-479. Ankara.

Işık, Hayriye (2009). "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü". *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, (16) (<http://www.akademikbakis.org>).

Karakeçili, Enver (2016). "Ruha Kazasına Ait Hurûfat Defterlerinin (1690-1837) Muhteviyatı ve Şehrin Yapılarına İlişkin Sayısal Tespitler". *İslam Tarihi ve Medeniyetinde Şanlıurfa*. (C. 1: 378-399). Şanlıurfa BB Yayınları: İzmir.

Karakeçili, Enver (2017). *Hurûfât Defterlerine Göre 1690-1837 Tarihlerinde Ruha Kazası*. ŞURKAV Yayınları: Şanlıurfa.

Kazıcı, Ziya (1993). "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa'daki Vakıf Hizmetleri", *MÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (C. 5-6), 85-102. İstanbul.

Kürkçüoğlu, Cihat (1993). *Şanlıurfa Camileri*. **ŞURKAV Yayınları**: Ankara.

Pakalın, M. Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. MEB Yayınları, İstanbul.

Turgut, Bahattin (2013). *Urfa Vakıfları (1850-1900)*. Doktora Tezi, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ülken, Hilmi Ziya (2006). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, (9), 13-38. (Tıpkıbasım). Ankara.

Şemseddin Sâmi (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. Enderun Yayınları: İstanbul.

Yediyıldız, Bahaeddin (1983). "Vakıf İstılahları Lügatçesi", *Vakıflar Dergisi*, C. 17: 55-60, Ankara.

Yediyıldız, Bahaeddin (1993). "Vakıf". *İslam Ansiklopedisi*, (13) 153-172. MEB Yayınları.

Yediyıldız, Bahaeddin (2012). "Vakıf". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (42) 479-486. İstanbul.

Ek. 2. Rakka Valisi Rızvan Ahmed Paşa Vakfının 1154 (1741) tarihli Vakfiyesi

Türkiye Vakıflar Genel Müdürlüğü
Saklı Defterler
1154/116
1154/116
737
223

عزيرهم من الرقص والسرور وارادوا الحكم المنصر
وان كنت تصعب وتروم في يوم وعوم طالما
احلوه الوافين الاعمى الكسوف وسائر
الارواح والشمس المشرق اليه
عبد الكرم العاصم محمد

بسم الله الرحمن الرحيم

اعلم اني لما علي ما هدانا الله اليه من الامان الملك والملكوت الخاق الا زمان
الواقف احوال العالم بما هو كائن وما كان المتوحد بالمجد والنجوت والامتنان
المتغذ بالصدق والرحمة والفضل المنعم القادر المحسن المنان الموصوف المودود
والنعم والامسان الرارق بالحيوانات والانس وكان خلق الانسان عليه تبيان
وفضله بالعقل والطق والطاعات على سائر الحيوان وجعل الخيرات والحسان متصلة
الي درجات الجنان الذي قال في كتابه الفرقان هل يراه الا احسان قباي
ر كما تكذبان واصلى على نبيه المصطفى ورسوله اجتمعت محمد المبعوث الهدى اليه كانه الرورى
البررة الاقبا واصحابه الخيرة الاضياء احضرتهم في الفناء وطلع نجم في شخصه
امامه وفكره بردناي دينك حالي واقاب بحزن ذوالخياد فان و مشاهدته
ضباب محله بالكلية قبه واقاله و وعد وعيد وامر منه امتناه اليه ابواب انوار علقني
فجع ايدوب مثل طوله الوجل وانفضاه عصا الامل مما امكن في السر والعلني عمل صالحه
وكوشن ايوب في المال الصالح للرجل الصالح من جنسه ما له ومنال ووزق حوله مدار
سعادت وارض ومنال سباط كورين ابي جهنم ذريعة نجات ووسيلة اصيله وهو
درجات وعبادات ما له بعد الايمان بايمه ثانيا في صوره عبادات ومهذبته حضرت
ولي الحسنات واخص خواجة فخر ادم رسوله الكرم سب محترم حضرت محمد المصطفى صلى الله
تعالى عليه وسلم حضرت نوري پور مشد الرحمة دارالاسخا والاجرم صدقة وانفاق انفع وسائل
وافضل نوافل ايتد وكذا اصاوشبهه يوقد نباء علي لاه صاحب الخيرات والحسنات
وراغب للصدقات والمبرات بالفعل روم ملكا ايات رقم والبي وزر اصفا واور
اصابت فيها وتلو غنايتوا احمر باسنا يسرا لله له بجز ميار وويشا حضرت نوري
قالا لودتالي مثل الذين ينفقون اموالهم في سبيل الله مثل حبة ايتسبع سنابل
في كل سنة ثمانية مائة مضمون ليطفئ في ديوان الحسنات يذهب السيئات فتلوي
ملا خطه بيور وقلون سلكي عالين وصوتور سعا وتون عقدا وان مجسم شريك
شريف نوري وحصل من منفق مصطفىون دليله ديكي وقدر عربي يدين اجمه اوزر

Hısn-ı Mansur Mütessellimi Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni Kazalarındaki Vakıfları

Muhammet Nuri Tunç*

Öz

Türk ve İslam devletlerinde toplumsal, iktisadî ve hukukî yönleriyle önemli bir müessese olan vakıflar, Osmanlı Devleti'nde de toplumsal, iktisadî ve hukukî hayatta önemli rol oynamıştır. Vakıflar, başta padişahlar olmak üzere hanedan üyeleri, yüksek rütbeli devlet adamları ve toplumun zengin ve seçkin kişileri tarafından kurulmuştur. 16. yüzyılda Osmanlı hâkimiyetine giren Adıyaman'da da Osmanlı genelinde olduğu gibi bey, paşa, şeyh, ağa unvanlı toplumun zengin, güç sahibi ve seçkin kişileri tarafından birçok vakıf kurulmuştur. Abdi Ağa'nın Adıyaman'da kurmuş olduğu vakıflar da bu duruma güzel bir örnek teşkil eder. Bu çalışmada, Abdi Ağa'nın 18. yüzyıl sonlarında Hısn-ı Mansur (Adıyaman) ve Behisni (Besni) kazalarında kurmuş olduğu vakıflar ve bu vakıflara ait vakfiyeler incelenmiştir. Konunun daha iyi anlaşılması için vakıf müessesesi ile ilgili birtakım bilgiler verildikten sonra Abdi Ağa'nın yaptırmış olduğu mektep, medrese ve camilerdeki görevliler ve vakıflara ait vakfiyeler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Abdi Ağa, Mütessellim, Hısn-ı Mansur, Behisni, Adıyaman, vakıf, vakfiye.

The Waqfs of Mutesellim Abdi Ağa in the Districts of Hısn-ı Mansur and Behisni

Abstract

The waqfs, which are important institutions in terms of their social, economic and legal aspects in the Turkish and Islamic states, played an important role in the Ottoman Empire. Ottoman waqfs were established by the members of the dynasty, the sultans, the high ranking statesmen, the rich and distinguished people of the society. In Adıyaman province, which fell under the rule of Ottoman Empire in the 16th century, many waqfs were established by the rich, powerful and elite people of the community, such as bey, pasha, sheikh, just as throughout the whole country. The waqfs that Abdi Ağa established in Adıyaman constitute a good example of such initiatives. In this study, the waqfs of Abdi Ağa, which were founded in Hısn-ı Mansur (Adıyaman) and Behisni (Besni) districts in the late 18th century, and their foundation certificate-charters were examined. Having presented some general information about waqfs to better understand the subject, details were given on the schools, madrasas, mosques and their staff established by the waqf of Abdi Ağa.

Keywords: Abdi Ağa, mütessellim, Hısn-ı Mansur, Behisni, Adıyaman, waqf, waqfiyya.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Adıyaman/Türkiye; mu.nu.tunc@gmail.com; ORCID ID:0000-0001-6693-6758

Giriş

Birlikte yaşamanın bir zorunluluğu olarak doğmuş olan yardımlaşma ve dayanışma olgusu, eski zamanlardan bu yana toplumsal hayatın varlığı ve devamlılığı için bütün toplumlar tarafından benimsenmiştir. Toplumsal ihtiyaçların karşılanması ise birtakım kurum ve müesseselerin varlığını gerektirdiğinden güç ve servet sahibi kişiler veya devlet otoritesi toplumsal yardımlaşmada ön planda olmuşlardır. Toplumsal yardımlaşma ve dayanışmanın müesseseleşmiş hali olan vakıflar ise geçmişten günümüze birçok toplumda farklı özellikleriyle hayat bulmuştur.¹ Çeşitli toplumlarda vakıf benzeri müesseselere rastlanmakla birlikte Osmanlı vakıf sisteminin temelleri İslam hukukuna dayanmaktadır, yani İslamî menşelidir.² İslam dininin Müslümanlara, yardımlaşmayı ve mallarından infak etmeyi tavsiye ve emretmesi, Müslümanlar arasında sadaka, zekat ve vakıf gibi kavramların önem kazanmasını sağlamıştır.³ Bu temel noktadan hareketle Hz. Peygamber döneminden⁴ başlamak üzere tüm İslam toplumlarında vakıflar kurulmuş ve kurulan bu vakıflar, toplumsal hayatın merkezinde yer almıştır (Öztürk, 1983: 44).

Türklerin İslamiyet'i kabulü ile birlikte Türk-İslam coğrafyasında ve özellikle de Anadolu'da Türkler tarafından sayısız vakıflar kurulmuş ve vakıf eserler yapılmıştır. Kurulan bu vakıflar ve yapılan vakıf eserler, Türk-İslam devletlerinde toplumsal ihtiyaçların giderilmesi ve karşılanması noktasında önemli roller üstlenmişlerdir. Osmanlıların Anadolu'da hakimiyet sağlama-sından sonraki dönemde Anadolu'da vakıfların sayısındaki artış hızla devam etmiş ve hemen hemen her şehir, köy ve mezraada vakıf müessesesinin izleri görülmüştür.⁵ Bu derece toplumsal öneme sahip bir müessesenin Osmanlı toplumunda ve Osmanlı iktisadî ve hukukî yapısında da önemli bir yeri vardır. Hatta Osmanlı ülkesinin her tarafı vakıf eserlerle süslediği için Osmanlı Devleti için "Bir vakıf hazinesidir" denilebilir, yani "Osmanlı, bir vakıf medeniyetidir"

- 1 Diğer toplumlarda ve devletlerdeki vakıf müesseseleri ile ilgili bk. Köprülü (1942); Yediyıldız (2003); B. Köprülü (1951); Öztürk (1983); Akgündüz (1996); Ruben (1942); Kayaoğlu (1978).
- 2 İslamî menşeli ilk vakıfların Hz. Peygamber'den evvel Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Nuh ve Hz. Lût (as) peygamberler tarafından oluşturulduğu ile ilgili görüşler de mevcuttur. Bk. Berki (1965: 9).
- 3 Kur'an-ı Kerim'de yardımlaşma ile ilgili ayetler bulunmaktadır: "Sana (Allah yolunda) ne infak edeceklerini soruyorlar. De ki: Hayır olarak ne infak ederseniz (Allah yolunda verirseniz) işte o, anne, baba, akrabalar, yetimler, yoksullar ve (yolda kalmış) yolcular içindir. Ve hayır olarak ne yaparsanız, o takdirde muhakkak ki Allah onu en iyi bilendir." Bk. Kur'an-ı Kerim/Bakara, 2: 215; "Onların mallarında isteyenlerin ve mahrum olanların (isteyemeyenlerin) hakkı vardır." Bk. Kur'an-ı Kerim/Zâriyât, 51: 19.
- 4 Hz. Peygamber'in yedi kıt'a hurma bahçesini İslam'ı muhafaza için yapılacak faaliyetlerde duyulan ihtiyaçlar için, Fedek hurmalığını yolculuk esnasında erzak ve parası tükenmiş yolcular için ve Hayber hurmalığını üçe taksim edip ikisini ehli İslam'a ve kalanını ehli beytine ve bu kısımdan da kalan olursa fukarâ-i muhacirîne bırakmış olmasının vakıf kapsamına girip girmediği tartışma konusudur. Kimi İslam alimleri bu uygulamayı vakıf kapsamında değerlendirirken kimileri de vakıf kapsamında değerlendirmemekte, vasiyet kapsamında değerlendirmektedir. Bu konudaki tartışmalar için bk. Öztürk (1995: 121-125); Köprülü (1942: 3-14). İslam tarihindeki ilk vakfın Hz. Peygamber zamanında kurulduğu ile ilgili görüşler bulunmakla birlikte Hz. Ömer'in Hayber'deki öz malı olan bir hurmalığı Hz. Peygamber'e danışarak mücahitlere, kölelere, yolculara, misafirlere ve muhtaç akrabaya tasadduk etmek üzere vakfetmesi İslam tarihindeki ilk vakıf olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 1983: 46-47); Hz. Ömer'in bu vakfından sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Zeyd bin Sâbt ve Hz. Aişe taraflarından da çeşitli vakıflar kurulmuş ve böylece bu tarihten itibaren İslam toplumlarında vakıflar hızlı bir şekilde artmaya başlamıştır (Berki, 1962: 10).
- 5 Vakıfların toplum hayatındaki rolünü A. Esat Arsebük şu şekilde ifade etmiştir: "Anadolu toplum hayatında vakıflar o kadar önemli bir yer edinmiştir ki, vakıflar sayesinde bir adam vakıf evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir okulda hocalık eder, vakıf idaresinden ücretini alır, öldüğü zaman vakıf bir tabuta konur ve vakıf bir mezarlığa gömülürdü." (Arsebük, 1938: 298).

hükmü tarihî bir tespittir (Karagöz,1999: 107).⁶

Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bu özellik şehirlerin, köylerin hatta mezraaların fiziki yapısına da yansımış ve vakıf gayrimenkullerin Osmanlı gayrimenkulleri içerisindeki oranı 3/4 nispetinde yüksek bir orana ulaşmıştır (Köprülü, 1942: 1). Vakıflar, Osmanlı gayrimenkulleri bakımından önemli olduğu kadar Osmanlı iktisadî yapısı bakımından da büyük bir öneme sahiptir. Osmanlı Devleti'nin ihtişam devirlerinde yapılan tahrir kayıtlarında vakıfların Osmanlı iktisadî yapısında ne kadar önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. 1530-1540 yılları arasındaki Anadolu Eyaleti'nin tahrir kayıtlarına göre bu eyaletten elde edilen toplam gelirin %17'si vakıfların elindedir ve vakıflar, bu yekûnun önemli bir kısmını kamu hizmetlerine, din ve hayır işlerine tahsis etmiştir. Bu dönemde söz konusu gelirin önemli bir kısmı ile Anadolu Eyaleti'ndeki 45 imaret, 342 cami, 1055 mescit, 110 medrese, 626 zaviye ve hangâh, 154 muallimhane, 1 kalenderhane, 1 mevlevîhane, 2 dârülhuffaz, 75 büyük han ve kervansaray işletilmekte ve 121 müderris, 3756 imam ve hatip, müezzin ile 3299 şeyh, şeyhzâde, kayyum, talebe veya mütevellîye maaş verilmektedir. Benzer durum diğer vilayetler için de söz konusudur. Karaman vilayetinde %14, Rum vilayetinde %15.7, Halep ve Şam vilayetlerinde %14, Zülkadriye vilayetinde %5 ve Rumeli'nde %5.4 oranında vakıf gelirlerinin olduğu görülmektedir (Barkan, 1963: 241-243).

1. Hisn-ı Mansur (Adıyaman) ve Behisni (Besni) Kazaları

16. yüzyılın başlarında Osmanlı hâkimiyeti altına giren Hisn-ı Mansur ve Behisni kazaları⁷ 18. yüzyıla gelindiğinde birer kaza idari birimi özelliği göstermektedir. Maraş Eyaleti'nde yer alan bu kazalardan Hisn-ı Mansur kazası Maraş Sancağı'na, Behisni kazası ise Malatya Sancağı'na bağlıdır. 18. yüzyılda meydana gelen eşkıyalık hareketlerinden ve konargöçer aşiretlerin yerli ahaliye ve ziraat sahalarına verdikleri zararlar sebebiyle başta Hisn-ı Mansur kazası olmakla birlikte her iki kazada da içtimaî, iktisadî ve idarî sıkıntılar olduğu görülmektedir. Bu olumsuzlukların, Osmanlı genelinde olduğu gibi, Hisn-ı Mansur ve Behisni ahalisini ve bu kazaların fiziki yapısını olumsuz etkilediği söylenebilir. 1837 yılında Hisn-ı Mansur'a uğramış olan *Ainsworth*, burada bulunan hanların harabe halde olduğunu belirtmektedir (Ainsworth, 1842: 267). Yine yaklaşık iki yıl sonra Hisn-ı Mansur'a uğramış olan *Helmuth Von Moltke*, şehrin önemini belirttikten sonra şehir hakkında "Korkunç derecede tahrip edilmiş bir şehir, yıkık bir akropolü vardır" şeklinde bir ifade kullanmıştır (Moltke, 1969: 158). Bu tür bilgiler Hisn-ı Mansur kazasının 18. yüzyılda yaşadığı sıkıntıları ve sahipsiz, bakımsız bir kaza olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Behisni kazası ise Hisn-ı Mansur kazası gibi olaylardan bu derece etkilenmemiştir. Özellikle Malatya sancakbeyliği, Maraş beylerbeyliği gibi önemli görevler üstlenmiş olan Rişvanzâdeler'in⁸ Behisni kazasında ikamet etmeleri bu kazanın idarî ve iktisadî anlamda önem kazanmasını sağlamış, 18. yüzyılın sonlarına doğru Behisni kazasının büyüme kaydettiği görülmüştür (Tunç, 2018a: 96-98).

Hisn-ı Mansur kazasında yaşanan bu olumsuzluklara rağmen vakıfların varlığı sayesinde toplumsal hayatın devamlılığı sağlanmış ve söz konusu kazalarda cami, mescit, medrese, han, hamam gibi toplumsal, iktisadî ve dinî müesseseler meydana getirilmiş veya daha önceden kurulmuş olanlar varlıklarını sürdürmüşlerdir. 18. yüzyılda Hisn-ı Mansur kazasında 3 mescit,

6 Osmanlı Devleti'nde vakıflar gerek vakıf akdinin konusunu teşkil eden menkul ve gayrimenkul mallar bakımından gerekse de vakıf malının mülkiyeti ve vakıflardan menfaat elde edenler bakımından hayli karmaşık bir yapı arz etmektedir. Vakıfların hukukî yapısı, çeşitleri, işleyiş tarzı gibi konular bu çalışmanın amacını aşığından burada bu konulara yer verilmemiştir. Bu konularla ilgili bk. Akgündüz (1990, 1996, 2002); Günay (2012); Yedişildiz (1986, 2003); İşeri (1964); Berki (1975); Kazıcı (2014); Erol (1988); Yüksel (1999, 2002); Alkan (2009, 2014); Çizakça (2017); Singer (2004).

7 Her iki kazanın 16. yüzyıldaki idari, sosyal ve iktisadî tarihi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Taştemir (1999).

8 Rişvanzâdeler hakkında bk. Söylemez (2007, 2013); Toprak (2018).

23 cami,⁹ 1 mektep, 5 medrese,¹⁰ 3 han ve 1 hamam bulunmaktadır. Behisni kazasında ise 16 mescit, 30 cami,¹¹ 5 mektep, 7 medrese, 1 bedesten, 2 han ve 2 hamam bulunmaktadır. Bunların yanı sıra her iki kazada da vakıf özelliği gösteren birçok tekke, zaviye, türbe ve çeşme bulunmaktadır (Tunç, 2018a: 26-95). 18. yüzyılın sonlarına doğru her iki kazadaki cami, mescit, mektep ve medrese sayısında artışlar olduğu görülmektedir. Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa'nın yaptırmış olduğu 2 cami, 1 medrese ve 1 mektep bu sayının artmasına ve Adıyaman'ın toplumsal ve kültürel gelişimine önemli katkı sağlamıştır.

2. Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa

Vakfiyesinde *fahrü'l-sipâh*¹² olarak zikredilen Abdullah oğlu Abdi Ağa'nın 18. yüzyılın sonlarında Adıyaman'ın önemli simalarından biri olduğu söylenebilir. 1799 yılında hayatını kaybeden Abdi Ağa'nın Abuzer,¹³ Mehmet¹⁴ ve Abdurrahman isimli üç oğlu vardır. Hısn-ı Mansur kazasında, Ahmet Bey Mahallesi'nde sakin olan Abdi Ağa, 18. yüzyılın sonlarında Hısn-ı Mansur kazasının mütesellimidir ve bu vazifeye Rişvanzâde Abdurrahman Paşa¹⁵ tarafından getirilmiştir.¹⁶ Abdi Ağa'nın hayatı hakkında bu bilgilerden başka bilgiye ulaşılamamışsa da onun Adıyaman'ın nüfuz sahibi ve zengin şahsiyetlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. 17. ve 18. yüzyıllarda Osmanlı taşra teşkilatında, idarî yapılanmasında ve toprak sisteminde yaşanan değişim ve dönüşümler, taşrada nüfuz sahibi ve zengin ailelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Osmanlı taşrasında yaşanan bu değişim ve dönüşümlerin Hısn-ı Mansur'da da yaşandığı ve Hısn-ı Mansur'da nüfuz sahibi ailelerin ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim Abdi Ağa'nın iki cami, bir medrese ve bir mektebi vakfedecek zenginlikte olması 18. yüzyılda Osmanlı genelinde görülen bu eğilimin Adıyaman'da da görüldüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Abdi Ağa'nın fahrü'l-sipah, mütesellim ve ağa unvanlarının bulunması onun Hısn-ı Mansur'un nüfuz sahibi simalarından olduğunu; vakfettiği gayrimenkuller arasında 35/40 hisseli bir han; birçok çiftlik, bağ ve bahçe; Turuş'ta, Hozik köyünde ve Sarıca denilen mevzide birer adet değirmenin olması da (MARAŞ. AHK., 3: 146) onun Hısn-ı Mansur'un zengin şahsiyetlerinden biri olduğunu göstermektedir. Abdi Ağa'nın mütesellim¹⁷ olması, onun Adıyaman'ın nüfuz sa-

9 Hısn-ı Mansur kazasında bulunan camiler için bk. Tunç (2018).

10 Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında bulunan mektep ve medreseler için bk. Tunç ve Söylemez (2018); Özlü (2015); Dalyan (2009).

11 Behisni kazasında bulunan cami ve mescitler için bk. Söylemez ve Tunç (2017).

12 Sipahilerin övüncü gibi bir anlama sahip olan bu unvan, muhtemelen, dirlik sahibi, şöhretli ve köklü bir aileye mensubiyeti ifade etmektedir.

13 Abuzer Ağa ile ilgili herhangi bir malumat elde edilememişse de Abuzer Ağa'nın oğlu Halid ile ilgili bilgiye ulaşılabilmektedir. Halid Efendi, Hısn-ı Mansur kasabasında Eskisaray Mahallesi'nde bulunan İbrahim Bey Câmii'nin (Eskisaray Câmii) müderrislik, imamlık ve vâizlik vazifelerini tasarruf etmektedir (Kanadıkırık, 2005: 73-74).

14 Adıyaman ile ilgili 1835 yılı nüfus defterinde Hısn-ı Mansur Alaybeyi Mehmet'in hânesi ile Abdurrahman Ağa isimli kişinin hânesi aynı sayfada yer almaktadır. Bu iki kişinin hane bilgilerinin aynı sayfada yer alması ve ağa unvanlarının bulunması bu kişilerin Abdi Ağa'nın oğulları olduğunu düşündürmektedir. Abdi Ağa oğlu Mehmet'in Mehmet ve Osman isimli iki oğlu ve Abdurrahman Ağa'nın Kadir ve Abdulkadir isimli iki oğlu bulunmaktadır (Toprak, 2018: 184).

15 Bahsedilen Abdurrahman Paşa, 19. yüzyılın başlarında Malatya Sancağı mutasarrıflığı ve Behisni Kaymakamlığı yapmış olan Rişvanzâde Ömer Paşa'nın oğludur. 1814 yılında veba salgını sebebiyle vefat etmiştir (Söylemez, 2007: 275); Seydi Vakkas Toprak'a göre ise Abdurrahman Paşa, Rişvanzâde Ömer Paşa'nın torunudur. Bk. Toprak, 2013: 72).

16 Hısn-ı Mansur Mütesellimi Abdi Ağa 1799 yılında vefat ettikten sonra, Rişvanzâde Abdurrahman Paşa, Abdi Ağa'nın oğullarından «Babanız müteveffâ-yı merkûmu Hısn-ı Mansur'a mütesellim nasb etmişdim. Zimmetinde mâl-ı mîrî olarak alacağım vardır.» diyerek Abdi Ağa'nın vakfına müdahale etmiştir. Abdi Ağa'nın oğulları da babalarının borcunu şahitler huzurunda ve hüccet-i şer'iyye ile ödediğini ve herhangi bir borçlarının olmadığı belirtmişler ve vakfa yapılan müdahale sebebiyle şikâyetçi olmuşlardır (BOA. MARAŞ. AHKAM. nr. 3, s.146).

17 Sözlükte «teslim edilen şeyi alan, kabul eden» anlamındaki mütesellim kelimesi, Osmanlı'da çeşitli idarî vazifeler için kullanılmıştır. Beylerbeyi veya sancakbeyleri sefere gittiklerinde veya görev bölgesi dışında oldukları zamanlarda yerlerine bakan ve vergileri toplayan kişiler için kullanılan bir kelimedir (Özkaya, 2006: 203; Yıldırım, 2014: 95-114).

hibi bir şahsiyet olduğunu göstermesinin yanı sıra Hısn-ı Mansur'un güvenilir kişilerinden biri olduğu yorumunun yapılmasının da önünü açmaktadır. Çünkü mütesellimlerde herhangi bir unvan aranmamakla birlikte bu göreve, güvenilir ve güçlü kişilerin tercih edildiği görülmektedir. Bunun en önemli sebebi, beylerbeyi veya sancakbeyinin, tasarrufunda bulundukları bölgelerden elde edilmesi gereken vergileri, güçlü ve aynı zamanda güvenilir kişiler vasıtasıyla toplamak istemeleridir ki bu sayede beylerbeyi veya sancakbeyi denilen idareciler vergi kaybının önüne geçmek istemişlerdir. Vergilerin düzenli ve eksiksiz toplanmasının sağlanması ise çoğu zaman nüfuz sahibi kişiler, güçlü yerel hanedanlar ve aşiret beyleri aracılığı ile gerçekleştirmekte ve bu nüfuz sahibi kişiler, yerel hanedanlar ve aşiret beyleri giderek daha da güçlenmekte ve ayanlık denilen sistemin önü açılmaktadır. Yerli hanedanların giderek güçlenmesi sonucu dışarıdan bölgeye bir mütesellimin gelmesi, gelse bile iş yapabilmeye güçlenmekteydi.¹⁸ Çünkü bu hanedanlar dışarıdan gelen mütesellimlere karşı halkı kışkırtıyor ve vergi toplamak kimi zaman imkansız hale geliyordu (Özkaya, 2006: 203). Bu sebeple vergi tahsil edilen bölgeden farklı bir bölgede ikamet eden veya görev yapan tasarruf sahipleri vergi tahsili görevini bölgedeki bu güç sahibi kişilere bırakıyor veya bırakmak zorunda kalıyordu.

3. Hısn-ı Mansur Kazasında Abdi Ağa Medresesi ve Vakfiyesi

Abdi Ağa'nın oturmakta olduğu mahalle olan Ahmet Bey Mahallesi'nde Abdi Ağa Medresesi'nin yapıldığı tarihten önce Abdi Ağa Câmisi olarak isimlendirilen bir cami bulunmaktadır. Abdi Ağa, bu caminin yanına 1797 yılında bir de medrese binası yaptırmıştır (VGMA, d. 579: 28). Abdi Ağa Câmisi'nin ne zaman yapıldığı tam bilinmemekle birlikte söz konusu cami ile ilgili ilk bilgilerin 1780'li yıllara ait olmasından (Tunç, 2018a: 58) hareketle Hısn-ı Mansur kazasındaki caminin de yakın bir tarihte yapıldığı söylenebilir.

3.1. Vakfiyesi

Vakfiye, vakıfların kuruluşu sırasında vakfın kurucusu tarafından tahrir ve kadı (hâkim) tarafından tescil edilen hüccet hakkında kullanılan bir kelimedir (Pakalın, 2004: 576). Vakfın işleyişinin düzenlenmesi bakımından son derece önemli olan bu belgelerde; vakfın nasıl idare edileceği, nerelere ne gibi harcamalar yapılacağı, görevli sayısı ve görevlilere ne kadar ödeme yapılacağı, vakıftan kimlerin ne şekilde yararlanacağı gibi ana hususlar vâkıf tarafından ayrıntılı bir şekilde belirtilmektedir (Berki, 1965: 5; Özgüdenli, 2012: 465-466). Vakfiyelerin dili, içeriği ve türü düzenlendiği zamana ve mekâna göre farklılık göstermekle beraber vakfiyelerin genellikle mukaddime, asıl metin ve hâtime kısımlarından oluştuğu görülmektedir. Kadı ve şahitler (şühûdu'l-hâl) huzurunda tescil edilerek şer'î sicile kaydedilen vakfiyeler bu kayıttan sonra geçerlilik kazanmaktadır (Armağan, 2017: 10).

Abdi Ağa Medresesi'ne ait vakfiye,¹⁹ Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)'da 579 nolu defterin 28. sayfasında 24 sıra numarası ile yer almaktadır (VGMA, d. 579: 28/24). Osmanlı Türkçesi ile ve rik'a yazısı ile yazılan metin tek sayfa olarak, hicri takvime göre 1212 yılının Recep ayının başında düzenlenmiştir (Bk. Ek-1, 2).

Abdi Ağa Medresesi'nin vakfiyesinin tescil işlemi Hısn-ı Mansur kadısı ve şahitler (şühûdu'l-hâl) huzurunda gerçekleştirilmiştir. Abdi Ağa tescil esnasında mütevellî olarak büyük oğlu Abuzer Ağa'yı seçmiştir. Vakfiyenin davet kısmından (Allah'a hamd, Peygamber'e övgü) sonra *Hısn-ı Mansur sâkinlerinden bâisü'l-haze'l-kitâb sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât fahrü'l-sipâh Abdi Ağa* ifadesiyle Abdi Ağa'nın kim olduğu hakkında bilgi verilmiştir. Daha sonra Abdi Ağa'nın medrese vakfına gelir olarak bağladığı gayrimenkullere yer verilmiştir. Bu bölümden sonra vakfın

18 Bu durumun farkında olan devlet yetkilileri vergi kaybının önüne geçilmesi, eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi ve yatay hareketliliğin kontrol altına alınması için yerel hanedanlarla, nüfuz sahibi kişilerle işbirliği yapmaya çalışmıştır. Bu mevzu ile ilgili bir hüküm için bk. BOA. MAD. d., nr. 202, s. 4.

19 Vakfiyelerle ilgili bk. Yüksel (1994, s.360-366); Armağan, 2017: 1-47).

şartlarını içeren bölüme geçilmiş ve vakfın hangi esaslarla işleyeceği, tevliyet cihetinin kimlerin uhdesinde olacağı, vakıf görevleri ve bu görevleri icra edecek kişilerin alacağı ücretin ne kadar olacağı gibi bilgilere yer verilmiştir. Bu bölümden sonra beddua bölümüne geçilmiş ve *ecânibden her kim vakf-ı mezbûru fesh ve tebdîl ve tağyir ve tahvîl ider ise fe-aleyhim la'netullâh ve'l-melâiketi ve'n-nâs ecme'in deyû* ifadeleri ile vakfı bozan veya vakfa müdahale eden kişilere beddualar edilmiş ve bu kişiler lanetlenmiştir. Vakfiyenin son kısmında ise vakfın tarihine yer verilmiştir. Vakfiyenin alt kısmında ise vakfın kurulmasına şahitlik eden kişilere yer verilmiştir (VGMA, d. 579: 28).

1797 yılında yaptırılan Abdi Ağa Medresesi'nin vakıf gelirleri arasında 35/40 hisseli han²⁰ geliri, Hisn-ı Mansur kasabasında akan Nehirönü denilen çayın hemen yanında bulunan ve bu çaydan sulanan ve birbirine bitişik 2 kıt'a 6 çiftlik bahçe, yine aynı çaydan sulanan 2,5 çiftlik bahçe, Hisn-ı Mansur kasabası bitişigindeki Nehr-i Pirin'den sulanan 2 kıt'a 12 çiftlik bahçe, Hisn-ı Mansur şehir merkezinde bulunan İbrahim Bey Câmisi (Eskisaray Câmisi) yakınında 2,5 çiftlik bahçe, Hisn-ı Mansur kazasına bağlı Hozik (şimdiki Armutlu) köyünde 1 adet değirmen, yine Hisn-ı Mansur kazasında Sarıca nam mevzide Lağran denilen 1 adet değirmen ve Turuş nahiyesinde Guş/Gevş denilen mevzide 1 adet değirmen oluşturmaktadır (Bk. Tablo 1).

Tablo 1: Abdi Ağa Medresesi'nin Gelirleri

Vakfın Geliri	Mevkii	Miktarı
Han	Nefs-i Hisn-ı Mansur	35/40 hisse
Değirmen	Sarıca Mevzii	1 adet
Değirmen	Turuş	1 adet
Değirmen	Hozik köyü	1 adet
Çiftlik	Nehr-i Pirun (Pirin)	12 (2 kıt'a)
Çiftlik	Nehirönü	6 (2 kıt'a)
Çiftlik	Nehirönü	2,5
Çiftlik	İbrahim Bey Câmii yanında	2,5
Çiftlik	Hisn-ı Mansur kasabası bitişiginde	2,5

Kaynak: VGMA, d. 579: 28.

Abdi Ağa, *evladiyet üzere* vakfettiği Abdi Ağa Medresesi Vakfı'nın tevliyetini ve gallesinin (vakıf gelirleri) tasarrufunu kayd-ı hayat şartıyla kendi uhdesine, kendisinin vefatından sonra ise büyük oğlu Abuzer Ağa'nın uhdesine şart koşmuştur. Vakfın tevliyetinin Abuzer Ağa'dan sonra *evlâd-ı zükûrundan ve evlâd-ı zükûrumun evlâd-ı zükûrundan ve evlâd-ı zükûrunun evlâd-ı zükûrundan* şeklinde şart koşarak kuşaktan kuşağa aktarılmasını istemiştir. Kuşaktan kuşağa aktarılırken de erkek çocuklardan (evlâd-ı zükûrdan) yaş büyük olana verilmesi ve eğer yaşların eşit olma durumu olursa *aslah ve erşed* olana verilmesini şart koşmuştur. Eğer erkek çocuklardan erkek evlad olmak üzere soyun devam etmemesi gibi bir durum söz konusu olursa kız çocukların oğullarından büyük olana verilmesini şart koşmuştur. Vakıf gelirlerinin pay edilmesinde ise vakıf binasına ve vakıf görevlilerine sarf edilenlerden kalan kısmı evlâd-ı vâkıfın oğulları ve kızları arasında *li'z-zekeri misli hazzı'l-ünseyeyn*²¹ esası üzere hareket edilmiştir. Gelirlerden kalan kısım taksim edilirken *batn-ı evvel* ve *batn-ı sâni* yani birinci ve ikinci kuşak çocukların ayırt edilmemesi istenmiştir (VGMA, d. 579: 28). Abdi Ağa Vakfı'nın mütevellilik dışındaki görevlilerde yevmiye usulü hâkimdir ve bu görevlere aile dışından kişiler atanmıştır.

Abdi Ağa Vakfı Vakfiyesi'nde, medrese görevlilerine verilmesi gereken günlük ücretler (yev-

20 1894 yılına ait Mamuretülaziz Salnâmesi'nde Abdi Ağa Hanı isimli bir handan bahsedilmektedir (Öztürk, 2006: 247).

21 Nisâ Sûresi'nin 11. ayetinde erkek çocuğa verilecek mirasın iki kız çocuğuna verilecek miktar kadar olduğu belirtilmektedir (Kur'an-ı Kerim, Nisâ Sûresi, 11. Ayet).

miye) de belirtilmiştir. Buna göre vakfın tüm gelirlerinden günlük olmak üzere müderrise 10 akçe, caminin imamına 10 akçe, hatibine 4 akçe, müezzinine 5 akçe, ferraşına 5 akçe verilmesi şart koşulmuştur. Vakfın kalan gelirlerinden 23 kuruşu binaların ihtiyaçlarına ve kalandan 100 kuruşu²² ise vakfın mütevellisine verilecektir (Bk. Tablo 2).

Tablo 2: Abdi Ağa Medresesi'ndeki Görevlilerin Yevmiyeleri

Vakıf Görevlisi	Yevmiyesi
Müderris	10 akçe
İmam	10 akçe
Hatip	4 akçe
Müezzin	5 akçe
Ferraş	5 akçe

Kaynak: VGMA, d. 579: 24

4. Besni Kazasında Abdi Ağa Camisi ve Abdi Ağa Mektebi Vakfı

Hısn-ı Mansur mütesellimi olan Abdi Ağa,²³ Behisni kasabasında Bozmekan mahallesinde bir cami ve üç hücreli (odalı) bir mektep yaptırmış ve bu binaların bakımı ve ihtiyaçlarıyla vakıf görevlilerinin yevmiyeleri için Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarındaki bazı gayrimenkullerini vakfetmiştir.

4.1. Behisni Abdi Ağa Camisi ve Mektebi Vakfiyesi

Behisni kazasında bulunan Abdi Ağa Câmisi²⁴ ve Mektebi'ne ait vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde 629 numaralı defterin 585. sayfasında 422 sıra numarası ile yer almaktadır (VGMA, d. 629: 585/422). Osmanlı Türkçesi ile ve rik'a yazısı ile yazılan metin, tek sayfa olarak hicri takvime göre 1214 yılının recep ayının başında düzenlenmiştir (Bk. Ek-3, 4).

Allah'a hamd u sena, Peygamber'e salat u selâm ederek başlayan vakfiyede, vâkıf olan Abdi Ağa'dan *erbâb-ı basîret ve intibâh ve ashâb-ı gayret ve agâhdan müteneşşibet ez-bâd-ı inâyet ve mütemessik eltâf-ı hidâyete fahrü'l-emâsil ve'l-akrân sâhibu'l-hayrât ve'l-ihsân Abdi Ağa ibn Abdullah nâm vâkıf* ifadeleriyle bahsedilmektedir. Daha sonraki bölümde Abdi Ağa'nın Behisni'de Bozmekan Mahallesi'nde bir cami ve üç odalı (hücreli) bir mektep yaptırdığından bahsedilmektedir. Behisni'de yaptırdığı bu binalar için Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında bazı gayrimenkul gelirlerini vakfeden Abdi Ağa, vakfiyenin tescilinde el-Hâc Ömer Efendi ibn el-Hâc Hasan'ı müteveli olarak atamış ve bu kişinin huzurunda vakfiyeyi oluşturmuştur. Daha sonra vakfettiği malları (mevkûf) sıralayan Abdi Ağa, vakıf gelirlerinden kime ne kadar verileceği, nereye ne kadar harcanacağını tek tek belirtmiştir. Vakfiyenin şartlarını müteakip

22 Vakfiyede bu meblağ kuruş olarak ifade edilmiş olup meblağın yevmiye mi yoksa senelik mi olduğu belirtilmemiştir. 1 kuruşun 120 akçeye denk geldiği hesabından hareketle 100 kuruş 12.000 akçe gibi çok yüksek bir meblağ olmaktadır. Bu sebeple mütevellinin geliri olan bu 100 kuruş, yevmiye değil senelik gelir olmalıdır.

23 Hısn-ı Mansur kasabesindeki Abdi Ağa Camisi ve Medresesi ile Behisni kasabasında yer alan Abdi Ağa Camisi ve Mektebi'nin aynı Abdi Ağa yani Hısn-ı Mansur Mütesellimi olan Abdi Ağa tarafından yaptırıldığı düşünülmeyle birlikte Behisni kasabesindeki Abdi Ağa Vakfı'na ait vakfiyede Abdi Ağa'nın kim olduğuna dair bilgiler verilmemiş olması ve Abdi Ağa'nın bu vakfiyenin tarihinden birkaç ay önce vefat etmiş olması Behisni'deki Abdi Ağa'nın farklı bir Abdi Ağa olduma ihtimalini akla getirmektedir. Bu ihtimali göz önünde bulundurmakla birlikte vakfiyelerin tarihinin sonradan atılabiliyor olabilmesi, Behisni'deki vakfiyede bahsedilen Abdi Ağa'nın vakfettiği mülklerin bazılarının Hısn-ı Mansur kasabasında bulunması ve en önemlisi vakfiyelerin birbirine çok yakın tarihlerde oluşturulmuş olması her iki vakfiyede de belirtilen Abdi Ağa'nın aynı kişi olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu sebeple bu çalışmada her iki vakfiyede zikredilen Abdi Ağa'nın aynı kişi olduğu değerlendirilmesinden hareket edilmiştir.

24 Abdi Ağa Camisi ve Besni kazasında yer alan diğer camiler için bk. Söylemez ve Tunç (2017: 60-87); Özlü (2015); Tunç (2018).

vâkif olan Abdi Ağa vakıftan rücu' etmek istediğini belirtmiş, rücu' talebine mütevellinin itiraz etmesi üzerine kadı, vakfın İmam Ebu Yusuf'un belirttiği üzere sıhhati ve lüzumu için vakıftan rücu' etmenin *mümteni'* ve *nâ-meşrû* olduğunu belirtmiş ve rücu' talebi reddedilmiştir.²⁵ Bu bölümden sonra vakfiyenin tarihine yer verilmiştir.

Abdi Ağa'nın Behisni'de yaptırdığı cami ve mektebe gelir sağlamak ve bu kurumlardaki görevlilerin yevmiyelerini karşılamak için kurmuş olduğu vakfın *hayrî vakıf* özelliği gösterdiği görülmektedir. Abdi Ağa vakfiyesinde vakfın tevliyet vazifesine el-Hâc Ömer Efendi isimli bir kişi atanmıştır. Vakfiyede bu kişinin Abdi Ağa'nın evladından veya ailesinden biri olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamakta ve vakıf gelirlerinden Abdi Ağa'nın soyundan olan herhangi bir kişiye gelir sağlanmadığı görülmektedir.

Abdi Ağa'nın Behisni'de yaptırmış olduğu cami ve mektebin vakıf gelirleri arasında çarşıda (sûk-ı sultanî) dört adet dükkan, Hısn-ı Mansur'da Câmî-i Kebîr yakınında bulunan Küçük Hamam ve bir bakkal dükkanının beş para ve bir akçe hissesi bulunmaktadır.

Vakfiyede, vakıf gelirlerinden vakfa ve vakıf görevlilerine ne şekilde ve ne miktarda pay verileceği de belirtilmiştir. Buna göre; vakıf gelirlerinin bir öşrü mütevelliyeye, iki öşrü müderrise, iki öşrü imama, bir öşrü hatibe, bir öşrü cami masraflarına, iki öşr ve beş südüsü evkat-ı hamse müezzinine, bir südüsü cuma müezzinine, bir öşrünün beş südüsü ferraşa, bir südüsü loğkeşe,²⁶ bir öşrü beş pay üzerinden birer pay olmak üzere talebe-i ulûma ve muallime verilmesi şart koşulmuştur (Bk. Tablo 3). Ayrıca vakıf gelirlerinden yararlananların tekrar tekrar yararlanmaması gerektiği de belirtilmiştir.

Tablo 3: Abdi Ağa Vakfı (Behisni) Görevlilerinin Hisseleri

Vakıf Giderleri	Masraf Miktarı
Müteveli	1 öşr
Cami masrafına	1 öşr
Müderris	2 öşr
İmam	2 öşr
Hatip	1 öşr
Evkat-ı hamse müezzini	1 öşrün 5 südüsü
Cuma müezzini	1 südüsü
Ferraş	1 öşrün 5 südüsü
Loğkeş	1 südüs
Talebe-i ulûm ve muallime	1 öşr (5 pay olacak)

Kaynak: VGMA, d. 629: 585

4.2. Abdi Ağa Câmii

Besni kazası mahallelerinden Bozmekan Mahallesi'nde yer alan bu camiye halk arasında *Havuzlu Câmî'*²⁷ ismi de verilmekteydi. Yapıldığı tarih tam olarak bilinmemekle birlikte cami ile

25 Vakfiyenin, vakfın mütevelliyeye teslim edildiğini beyan eden kısmını müteâkip vâkif, kadının huzurunda vakıftan vazgeçtiğini bildirir. Vakfiyelerdeki bu rücu' rüknünün bulunmasının sebebi vakıf konusunda hukukçular arasında görüş ayrılıklarının olmasıdır. Vâkifın ölümünden sonra vârislerinin mahkemeye başvurarak vakfı iptal etme girişimlerini önlemek amacıyla vakfiyelerde bu bölüm mevcuttur (Kütükoğlu, 1994: 360-366).

26 "Loğkeş" kelimesi, Türkçe "loğ" kelimesi ile Farsça "çekmek" anlamına gelen "keş" fiilinden meydana gelen birleşik bir kelimedir. Loğ denilen araç, toprak damlardan yağışların olduğu zamanlarda evin içine su sızıntısını engellemek amacıyla damdaki toprağı sıkıştırılmaya yarayan silindirik şeklindeki taştr (Söylemez, 2013: 91).

27 Cami ile ilgili 1784 yılına ait kayıta yer alan *Câmî derûnunda mâ'i cârî ve Havuzlu Câmî-i Şerîfînde cereyân iden âb-ı revân harâbe-müşrif olub...* ifadesinden caminin diğer isminin Havuzlu Câmii olduğu anlaşılmaktadır. Bk. VGMA. HD. nr. 1074, s.48.

ilgili ilk bilgilerin 1784 yılına ait olduğu ve Abdi Ağa tarafından yeniden (müceddeden) yaptırıldığı bilgisinden hareketle caminin bu tarihten çok önce de var olduğu tahmin edilebilir. Abdi Ağa, caminin ve camiden akan suyolunun yıkılmaya yüz tutmuş (harâbe-müşrif) olduğundan dolayı bu yıllarda camiye yeniden yaptırmış (VGMA. HD. 1077: 70) ve bu sebeple camiye Abdi Ağa Camisi denmeye başlanmıştır.

4.2.1. Abdi Ağa Camisi Görevlileri

Abdi Ağa Câmisi'nde tespit edilebilen cami görevlileri imam, müezzin, vâiz, hatip, evkat-ı hamse müezzini, nâzır, loğkeş ve ferraştır (Tunç, 2018a: 58). Abdi Ağa Câmisi'ndeki bu görevlilerle ilgili ücret, atama, azil ve feragat gibi bir takım bilgilere ulaşılabilmektedir (Bk. Tablo 4).

Tablo 4: Behisni Abdi Ağa Câmii Görevlileri

Görevli	Görev Tarihi	Açıklama	Ücreti	Kaynak (VGM. Defter)
Hacı Ömer	Haziran 1784	Caminin hatibi olmadığından bu göreve atanmıştır.	2 akçe	1077: 70
Osman	Haziran 1784	Caminin imamı olmadığından bu göreve atanmıştır.	4 akçe	1077: 70
Mustafa	Haziran 1784	Caminin müezzini olmadığından bu göreve atanmıştır.	2 akçe	1077: 70
Seyyid Mehmet	Aralık 1787	Caminin loğkeşi olmadığı için bu göreve atanmıştır.	1 akçe	1074: 48
Seyyid Mehmet	Mayıs 1791	Caminin vâizi olmadığı için bu göreve atanmıştır.	2 akçe	537: 127
Seyyid Hasan	Mayıs 1792	Caminin hatibi olan Ömer'in ölümü üzerine bu göreve atanmış	2 akçe	537: 127
Mehmet	Mayıs 1792	Loğkeşlik vazifesine atanmıştır.	1 akçe	537: 127
Seyyit Mehmet	Ocak 1793	Caminin nâzırı olmadığı için bu vazifeye atanmıştır.	2 akçe	537: 129
Seyyit Mehmet	Ocak 1793	Caminin cuma müezzini olmadığı için bu göreve atanmıştır.	2 akçe	537: 129
Hacı Ali	Ocak 1793	Cami içinde akan suyun abkeşi olmadığı için bu göreve atanmıştır.	2 akçe	537: 129
Hafız Ahmet	Kasım 1795	Caminin ferraşı olmadığı için bu göreve Naib Seyyid Abdullah arzıyla atanmıştır.	2 akçe	538: 167
Es-Seyyid Hafız Mehmet ve es-Seyyid Osman	Ekim 1799	Caminin imamı olan Osman'ın vefatı sebebiyle bu kişiler atanmıştır.	4 akçe	538: 168
Seyyid Hüseyin	Ekim 1799	Caminin hatibi olan Seyyid Hasan'ın vefatı sebebiyle bu göreve oğlu atanmıştır.	2 akçe	538: 168
Hafız Mahmut	Temmuz 1800	Caminin ferraşı olan es-Seyyid Hafız Ahmet'in feragati üzerine bu göreve atanmıştır.	2 akçe	538: 169
Seyyid Hafız Ahmet	Ağustos 1803	Caminin cuma ve evkat-ı hamse müezzinliğine atanmıştır.	2 akçe	538-91: 166
Seyyid Hafız Ahmet	Ağustos 1803	Caminin ferraşı olmadığından bu göreve yeniden atanmıştır.	2 akçe	538-91: 166
Seyyid Hafız Ahmet	Mayıs 1806	Hafız Mehmet bin Abdullah'ın feragati ile ferraşlık vazifesine atanmıştır.	2 akçe	538-51c: 142
Hafız Mehmet bin Abdullah	Mayıs 1807	Seyyid Hafız Ahmed feragati ile ferraşlık vazifesi, önceki görevliye verilmiştir.	2 akçe	538-51c: 143
Molla Mustafa bin Hafız Mehmed	Ekim 1809	Hafız Mehmet bin Abdullah'ın feragati ile ferraşlık vazifesine, oğlu atanmıştır.	2 akçe	541: 68

Cami görevlilerinin aldıkları günlük (*yevmiye*) ücretler incelendiğinde imamı 4 akçe, hatibi 2 akçe, müezzini 2 akçe, loğkeşi 1 akçe, ferraşı 2 akçe, cuma ve evkat-ı hamse müezzini 2 akçe ve âbkeşi 2 akçe ücret almaktadır (Bk. Tablo 5). Cami görevlileri içerisinde imam olanlar diğer görevlilere göre yüksek ücret alırken loğkeşler ise diğer görevlilere göre daha düşük ücret almaktadırlar.

Tablo 5: Behisni Abdi Ağa Câmii Görevlilerinin Yevmiyeleri

Vakıf Görevlileri	Yevmiyesi
İmam	4 akçe
Hatip	2 akçe
Müezzin	2 akçe
Loğkeş	1 akçe
Ferraş	2 akçe
Abkeş	2 akçe
Cuma ve evkat-ı hamse müezzini	2 akçe

Kaynak: VGMA, d. 629: 585

4.3. Abdi Ağa Mektebi

Abdi Ağa, Behisni kazasında yaptırmış olduğu caminin hemen yanında bir de mektep yaptırmıştır. Üç odası (hücre) bulunan bu mektepte vakfiyede belirtildiği üzere *ta'lim-i kırâat-ı azî-mü's-şân* eğitimi verilmektedir. Mektepte öğrenim gören talebelere ve Kur'an-ı Kerîm dersi veren muallime/müderriye vakıf gelirlerinin 1 öşrü 5 hisse olmak üzere verilmektedir (VGMA, d. 629: 585). Mektebe ilk olarak *ulemâdan ve muhtâr-ı cemâ'atten* es-Seyyid Hafız Ahmet Efendi isimli kişi 2 öşr hisse ile müderriye olarak atanmıştır (BOA. C.MF., 41: 2011).

Sonuç

18. yüzyılda toprak sisteminde meydana gelen değişimler, iltizam ve malikâne sistemlerinin yaygınlaşmaya başlaması gibi etkenlerle ayan, eşraf ve ağa olarak isimlendirilen güç ve servet sahibi kişiler ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Osmanlı taşrasında yaşanan bu gelişmelerin özelde Abdi Ağa örneğinden hareketle Adıyaman'da da yaşandığı görülmektedir. 18. yüzyılın sonlarında Adıyaman'ın güç ve servet sahibi şahsiyetlerinden biri olan Abdi Ağa, Hısn-ı Mansur kazasında yaptırdığı bir cami ve bir medresenin yanı sıra Behisni kazasında yaptırdığı bir cami ve bir mektep ile her iki kaza ahalisinin dinî ve ilmî faaliyetlerine önemli bir katkıda bulunmuştur. Abdi Ağa'nın yaptırmış olduğu camilerin, medrese ve mekteplerin masrafları ile bu kurumlardaki görevlilerin ücretleri için çiftlikler, değirmenler, dükkanlar, han, hamam ve bakkal gibi çeşitli gelir gruplarına ait mülklere sahip olması onun zenginliğini göstermesi bakımından önemlidir. Abdi Ağa'nın servet sahibi bir şahsiyet olmasının yanı sıra *fahrü'l-sipah* unvanına sahip olması ve Hısn-ı Mansur mütessellimi olması onun Hısn-ı Mansur'un güç sahibi bir şahsiyeti olduğunu göstermektedir. Bunların yanı sıra 18. yüzyılda Hısn-ı Mansur ve Behisni kazasında yapılan çok sayıda mimari eser içerisinde *ağa* unvanı taşıyan medrese, mektep ve cami gibi yapıların sayısının artması yönetsel ve ekonomik gücün şehir mimarisine yansımaları bakımından önemlidir.

Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur ve Behisni kazalarında kurmuş olduğu vakıfların vakfiyelerinden hareketle yarı-ailevî ve hayrî vakıflar olduğu tespit edilmiştir. Abdi Ağa'nın Hısn-ı Mansur kazasında kurmuş olduğu vakfın yönetimine kendi soyundan gelen kişileri tayin etmiş ve vakıf gelirlerinin bir kısmını vakıf kurumlarının masraflarına, bir kısmını vakıf görevlilerine ve bir

kısmını da kendi soyundan olanlara tahsis etmiştir. Bu durum 18. yüzyılda Osmanlı genelinde yaygınlaşmaya başlayan yarı-ailevî vakıf türüne örnek olması bakımından dikkat çekmektedir. Yine bu sayede Abdi Ağa hem kendisine hem de kendisi vefat ettikten sonra soyundan gelenlere sağlam ve sürekli bir gelir kaynağı sağlamış oluyordu. Aynı zamanda vakfın yönetiminde kendi ailesinden bir kişinin bulunması topluma hizmet açısından değerlendirilirse bu aileyi toplumda itibar sahibi bir aile konumuna getiriyordu. Abdi Ağa'nın Behisni'de kurduğu vakfın yönetimine ise kendi soyundan olmayan bir kişiyi tayin etmiş, vakfın gelirlerini de tamamen vakıf kurumlarına ve vakıf görevlilerine tahsis etmiştir. Bu yönüyle bu vakıf hayrî vakıf özelliği göstermektedir.

Nihayetinde bu çalışma, Abdi Ağa ve onun kurmuş olduğu vakıfların 18. yüzyılda Osmanlı genelindeki taşra idaresinde ve vakıflarda yaşanan değişim ve dönüşümlerin Adıyaman'da da benzer bir şekilde yaşandığını göstermektedir. Yine bu çalışma ile Abdi Ağa vakıflarının işleyişi, vakıf kurumları, vakıf kurumlarındaki görevliler, görevlilere ödenen ücretler gibi iş ve işlemlerin tespiti sağlanmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Arşivi (BOA)

Ahkâm Defterleri (Maraş) : 3.

Cevdet Tasnifi : C.MF., 41: 2011

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Hurûfât Defterleri : 1077, 537, 538, 538-91, 541, 538-51c.

Vakfiye Defterleri : 579, 629.

2. Araştırma, İnceleme ve Kaynak Eserler

Ainsworth, William Francis (1842). *Travels and Researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia*. London.

Akgündüz, Ahmet (1990). "Osmanlı Hukukunda Tahsisat Kabilinden Vakıflar ve Konuyla İlgili Kanunî'ye Takdim Edilen Bir Risâle". *Vakıflar Dergisi*, (21), 5-22.

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. OSAV. Yay., İstanbul.

Akgündüz, Ahmet (2002). "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri". *Türkler*, (10), Yeni Türkiye Yay., Ankara, 447-460.

Alkan, Mustafa (2009). "Azınlık Vakıfları (Tarihî Arkaplanı, Hukukî Yapısı ve İç Analizi)". *Akademik Bakış*, (C. 2, S. 4), 93-111.

Alkan, Mustafa (2014). *Adana Vakıfları - İnsan, Vakıf ve Şehir*. TTK. Yay., Ankara.

Armağan, Abdüllatif (2017). "Kemer-Edremit Voyvodası el-Hâc Ali Ağa bin el-Hâc Ahmet Ağa'nın Kemer-Edremit'te Kurduğu Vakıf ve Vakfiyesi". *OTAM*, (42), 1-47.

Arsebük, A. Esat (1938). *Medeni Hukuk, Başlangıç ve Şahıs Hukuku*. C.1, İstanbul.

Barkan, Ömer Lûtfi (1963). "Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Âit Araştırmalar". *İktisat Fakültesi Mecmuası*, (C.23, S.1-2), 239-296.

Berki, Ali Himmet (1962). "Hukukî ve İçtimaî Bakımdan Vakıf". *Vakıflar Dergisi*, (5), 9-14.

Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Hukuk ve Tarih Bakımından Kıymeti". *Vakıflar Dergisi*, (6), 5-8.

Berki, Ali Himmet (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler". *Vakıflar Dergisi*, (6), 9-13.

Berki, Şakir (1975). "İmparatorluk ve Cumhuriyet Vakıf Hukukunda Vakıf Şartları". *Vakıflar Dergisi*, (10), 71-78.

Cansel, Erol (1988). "Vakıf, Kuruluşu, İşleyişi ve Amacı". *Vakıflar Dergisi*, (20), 321-327.

Çizakça, Murat (2017). *İslam Dünyasında Vakıflar*. KTO. Karatay Üniv. Yay. Konya.

Dalyan, Murat Gökhan (2009). "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Adıyaman'da İlköğretim Faaliyetleri". *ADYÜ. SBE. Dergisi*, (3), 55-72.

Günay, Hacı Mehmet (2012). "Vakıf". *TDVİA*, (42), 475-479.

İşeri, Ahmet (1964). Vakıflar (Medeni Kanun'dan Önceki ve Sonraki Vakıf Nev'ileri ve Hukukî Mahiyetleri)". *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (C... 21), 199-280.

- Kanadıkırık, İbrahim (2005). *260 Numaralı Hısn-ı Mansûr (Adıyaman) Kadı Sicilinin 1.-122. Sahifelerinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Karagöz, Mehmet (1999). "Osmanlı'da Şehir ve Şehirli Mekân-İnsan-Beşerî Münasebetler (XV-XVIII. Yüzyıl)". *Osmanlı Ansiklopedisi*, (4), Yeni Türkiye Yay., 103-110.
- Kayapğlu, İsmet (1978). "Vakfın Menşei Hakkında Görüşler". *Vakıflar Dergisi*, (11), 49-55.
- Kazıcı, Ziya (2014). *Osmanlıda Vakıf Medeniyeti*. Kayıhan Yay., İstanbul.
- Köprülü, Bülent (1951). "Tarihte Vakıflar". *AÜ. Hukuk Fakültesi Dergisi*, (C. 8), Ankara, s. 479-518.
- Köprülü, Fuat (1942). "Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü", *Vakıflar Dergisi*, (2), 1-26.
- Kütükoğlu, Mübahat S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili – Diplomatik*. Kubbealtı Neşriyat, İstanbul.
- Küskü, Sema Gündüz (2011). "Bursa Orhan Zaviyesinin Cephe Düzenlemeleri ve Çevre Kültürlerle İlişkileri". *Uluslararası Orhan Gazi ve Dönemi Sempozyumu*. 524-548.
- MOLTKE, Helmuth V. (1969). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*. Remzi Kitabevi, Çev.: Hayrullah Örs, İstanbul.
- Özgüdenli, Osman Gazi (2012). «Vakfiye». *TDVİA*, (42), 465-467.
- Özkaya, Yücel (2006). «Mütesellim». *TDVİA*, (32), Ankara, 203-204.
- Özlü, Zeynel (2015). *Cenûbda Bir Şehr-i Medeniyet Behisni (Bethesna-Besni)*. Gaziantep Üniversitesi Basımevi, Gaziantep.
- Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'î ve Tarihî Gelişimi Açısından Vakıflar*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. Ankara.
- Öztürk, Nazif (1995). *Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara.
- Öztürk, Nazif (2006). «Mütevelli». *TDVİA*, (32), Ankara, 217-220.
- Öztürk, Said (2006). *Osmanlı Salnâmelerinde Adıyaman 1286/1325-1869/1908*. Adıyamanlılar Vakfı Yay., İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. C.3, MEB. Yay., İstanbul.
- Ruben, W. (1942). "Budist Vakıfları Hakkında". *Vakıflar Dergisi*, (2), 173-184.
- Selçuk, Furuzan (1965). "Vakıflar (Başlangıçtan 18. Yüzyılına Kadar) Islamic Society and the West", *Vakıflar Dergisi*, (6), 21-29.
- Singer, Amy (2004). *Osmanlı'da Hayırseverlik: Kudüs'te Bir Haseki Sultan İmareti*. TVY. Yay., İstanbul.
- Söylemez, Faruk (2007). *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi - Rişvan Aşireti Örneği*. İstanbul.
- Söylemez, Faruk (2013). "Malatya Mutasarrıfı Rişvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi". *History Studies*, (Volume 5, Issue 5), 253-271.
- Söylemez, Faruk (2013). "Rişvanzade Ömer Paşa'nın Besni'deki Vakfı". *Vakıflar Dergisi*, (40), 87-98.
- Söylemez, Faruk ve Muhammet Nuri TUNÇ (2017). "18. Yüzyılda Behisni'de Camiler ve Cami

- Görevlileri". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi, SBE. Dergisi*, (C. 7, S. 14), 60-87.
- Taş, Hülya (2008). "Osmanlı Kadı Mahkemesindeki Şühûdü'l-Hal Nasıl Değerlendirilebilir?". *Bilig Dergisi*, (Kış, S.44), 25-42.
- Taşdemir Mehmet (1999). *XVI. Yüzyılda Adıyaman (Behisni, Hisn-ı Mansur, Gerger, Kâhta)*. TTK. Yay., Ankara.
- Toprak, Seydi Vakkas (2013). "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Aşiret Lideri Rişvanzâde Abdurrahman Paşa". *Tarih Dergisi*, (58), 65-85.
- Toprak, Seydi Vakkas (2018). *1835 Tarihli Nüfus Sayımına Göre XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Hisnımansur (Adıyaman)*. Adıyaman Üniversitesi Yay., Adıyaman.
- Tunç, Muhammet Nuri (2018). "18. Yüzyılda Hisn-ı Mansur (Adıyaman) Kazasında Camiler ve Cami Görevlileri". *Tarih Okulu Dergisi*, (XXXIV, Haziran), 279-306.
- Tunç, Muhammet Nuri (2018a). *18. Yüzyılda Adıyaman (Hisn-ı Mansur, Behisni, Gerger, Kâhta ve Samsad) İdarî, Sosyal ve İktisadî Tarihi*. Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Tunç, Muhammet Nuri ve Faruk Söylemez (2018). "Hurûfât Defterlerine Göre 18. Yüzyılda Adıyaman'da Eğitim Faaliyetleri". *International Journal of History Studies*, (Volume 10, Issue 6, September), 191-214.
- Ülken, Hilmi Ziya (2006). «Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği». *Vakıflar Dergisi*, (9), (Tıpkı Basım), 13-37.
- Ünver, A. Süheyl (1938). «Büyük Selçuklu İmparatorluğu Zamanında Vakıf Hastanelerin Bir Kısımına Dair». *Vakıflar Dergisi*, (1), 17-24.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *MEB. İslam Ansiklopedisi*, (C.XIII), 154-172.
- Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. TTK. Yay., Ankara.
- Yıldırım, M. Zahit (2014). "Osmanlı'da Mütessellimlik Kurumu ve Karahisar-ı Sahib ve Konya Mütessellimi Ali Ağa". *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (I), 95-114.
- Yüksel, Hasan (1998). *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. Dilek Matbaası, Sivas.
- Yüksel, Hasan (1999). "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. - XVII. Yüzyıllar)". *Osmanlı*, (C.5), Yeni Türkiye Yay., 49-55.
- Yüksel, Hasan (2002). "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi". *Türkler*, (C.10), Yeni Türkiye Yay., Ankara, s.461-469.
- Yüksel, Hasan (2012). "Vakfiye", *TDVİA*, Ankara, 467-469.

Ek 2: Abdi Ağa'nın Hisn-ı Mansur Kazasındaki Mektep ve Caminin 1 Recep 1212 (20 Aralık 1797) Tarihli Vakfiye Suretinin Transkripsiyonu (VGMA. Nüshası)

[s. 28]

Bismillâhirmânirrahim

Elhamdülillahi'l-melîki'l-müte'âl el-vâkîf âlâ-küllî hâl ve's-salâtü âlâ-seyyidenâ Muhammedin azîmi'l-huliki ve âlâ-âlihî kerîmi'l-hisâli emmâ ba'd işbu kitâb-ı sıhhat-nisâbın tahrîr ve inşâsına bâ'is ve bâdî oldur ki, erbâb-ı fıtât ve ashâb-ı basîret hafî değıldir ki, dünya zıl-ı zâil olmağla herkes mevcûdu rızâ-yı Rabbi-Rahîm'e ve makdûru ol-mukîm-i na'îme sarf idüb işlediğı hayrât rûz-ı cezâda bâis-i fevz ü necât ola binâen âlâ-zalîk Hisn-ı Mansur sâkinlerinden bâisü'l-haze'l-kitâb sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât fahrü'l-sipâh Abdi Ağa meclîs-i şer'î şerîf-i mutahhar ve mahfil-i dîn-i münîf-i münevver sallallahû alâ-münevver-i şârî'aya hâzır olub vakf ve şart inne'l-beyân li-eclî't-tescîl ve'l-emri'l-tekmîl mütevellî nasb eylediğı sulbî kebîr oğlu Ebuzer Ağa mahzarında şöyle takrîr-i kelâm sahîh-i şer'î ve i'tirâf-ı sarîh-i mer'î ider ki, vakf-ı cânibü'z-zikrin sudûruna dek silk-i mülkûmden mütesellik olan medîne-i mezbûrede arasta kurbunda kâin ma'lûmatî'l-ahâli ve'l-cirân hânda olan kırk bâb hisseden otuz beş pâre hissemi ve yine medîne-i mezbûre turâbında vâkî' Nehr-i Pirun esfelinde saky olunan iki kıt'a on iki çiftlik mülk-i müşteri bağçemi ve yine medîne-i mezbûre turâbında Nehirönü esfelinde saky olunan şehre muttasıl iki buçuk çiftlik mülk bağçemi ve yine Nehirönü tahtında saky olunan birbirine muttasıl iki kıt'a altı çiftlik mülk bağçemi ve yine medîne-i mezbûre derûnunda Merhûm İbrahim Beğ Câmî-i Şerîfi kurbunda iki buçuk çiftlik mülk bağçemi ve yine medîne-i mezbûre muzâfatından Hozik nâm karye turâbında vâkî' bir göz mülk değirmeni ve yine medîne-i mezbûre Sarıca nâm mevzi'de Lağran dimekle 'arîf bir göz mülk değirmeni ve yine Turuş hâssı nâm mevzi'de Guş/Gevs nâm mahalde vâkî' bir göz mülk değirmeni bi-cümletî't-tevâbî' ve'l-levâhik ve kâffetü'l-menâfi' ve murâfık hasbeten lillahi-te'âlâ ve hasbeten li-rûhi resûlihi'l-mu'allâ vakf ve habs idüb şöyle şart ve ta'yîn ve tahsîs ve tebyîn eyledim ki mademki kendüm kayd-ı hayât ile mukayyed oldukça tevliyet ve galleye bi'n-nefs kendüm mutasarrıf olub bi-emrillahî-te'âlâ vefât eylediğimde tevliyet ve galleye kebîr oğlum Ebuzer Ağa mutasarrıf olub ba'dehü vefâta evlâd-ı zükûrumdan ve evlâd-ı zükûrumun evlâd-ı zükûrundan ve evlâd-ı zükûrunun evlâd-ı zükûrundan batnen ba'de batn ve karnen ba'de ebeden mâ-tenâsülü küberâsı mütevellî olub iyâzen-billâh min kahrî'l-feyyâz münkarız olursa evlâd-ı zükûrumun evlâd-ı inâsından evlâd-ı zükûru bunlar dahi mutasarrıf olursa evlâd-ı inâsımın evlâd-ı zükûru ve ba'de'l-inkırâz evlâd-ı inâsı küberâları mütevellî ve batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin mutasarrıf olub derecât-ı tevliyetde iken kimesne yaşında berâber olurlarsa aslah ve erşedi mütevellî ola evkâf-ı mezbûrenin cümle gallesinden evvelâ Ahmed Bey Mahallesi'nde binâ eylediğim câmî-i şerîfde inşâ eylediğim medrese-i münîfenin müderrisine yevmî on akçe ve câmî-i şerîfin imâmına on akçe ve hatîbine yevmî dört akçe ve müezzinine beş akçe ve ferrâşına yevmî beş akçe verilüb bakiyye galleden beher sene câmî-i mezbûre yigirmi üç gurûş masraf ihrâç ve melzûmatna sarf olundukdan sonra yine cümle galleden vakf-ı mezbûr mütevellisi olan yüz gurûş aldudan sonra bâki kalan galle mevcûd olan evlâd-ı zükûrum ile evlâd-ı inâsım beynlerinde li'z-zekeri misli hazzî'l-ünseyeyn kısmet olunub batn-ı evveli ve batn-ı sâni i'tibâr olunmaya iyâzen-billahî te'âlâ min-fahrü'l-feyyâz bütün zükûr ve bütün inâs mutasarrıf olurlar ise zikr olunan bâki galleden nisf-i yine zikr olunan binâ eylediğim câmînin ve nisf-i âheri medîne-i mezbûrede vâkî' cevâmî-i şerîfin iktizâ iden mesârif-i mühimmesine sarf olunub mütevellî ve evlâd-ı sâire ve ecânibden her kim vakf-ı mezbûru fesh ve tebdîl ve tağyir ve tahvîl ider ise fe-aleyhim la'netullâh ve'l-melâiketi ve'n-nâs ecme'în deyu tebyîn-i şürût ve ta'yîn-i masârif etdikden sonra mütevellî-i mezbûr Ebuzer Ağa'ya teslim idüb ol-dahi kabz eyledim dedikde gıbbe't-tasdîkü'ş-şer'î emr vakf-ı temâm oldukda hâkim-i muvakkî-i sadr-ı hâze'l-kitâb tûba-lehû ve hüsn-me'ab vakf-ı mezbûrun umûm ve husûsunun sıhhat ve lüzûmuna meşâyih-i kirâm-ı aleyhim rahmete'l-melîki'l-allâm beynlerinde cârî hükme sahîh mahkeme

ve kazâ-i sarîh-i mer'î idüb vakf-ı mezbûr sahîh ve lâzım olub min-ba'd nakz ve nakzına mecâl muhâl ve mümteni'ü'l-ihimâl oldu *femen beddelehû ba'de mâ semi'ahû fe-innemâ ismuhû ale'l-lezîne yubeddilunehû innellâhe semi'un alîm* ve ecrü'l-vâkif ale'l-cevvadi'l-kerîm ve alâ-hezâ vaki'ü't-tahrîr ve ş-şehâde fî gurre-i Recebül-mürecceb li-sene isneyn aşer ve mi'eteyn ve elf.

Şühûdu'l-hâl

Zübdetü'l-ulemâ müftî-i sâbık el-Hâc Mustafa Efendi

Umdetü'l-ulemâ es-Seyyid Mahmud müftî-i sâbık

Fahrü'l-müderrişin-i ulemâ es-Seyyid Monla Feyzzâde

Hâfız İbrahim Efendi

Kıdvetü'l-kâil Bereketzâde Ali Ağa

Derviş Efendi tâbî-i Abdi Ağa

Cancı es-Seyyid Osman Efendi

Kıdvetü'l-ulemâ Ebubekir el-müftü

Fahrü'l-ulemâ Vâiz el-Hâc Mehmed Efendi müftî-i sâbık

Umdetü'l-fuzelâ el-Hâc Hüseyin el-müftî-i sâbık

Hâfız Musa Efendi Abdusselanzâde

Terkzâde Hüseyin Ağa

Kıdvetü'l-erbâbü'r-rakam Ebubekir Efendi kâtib-i mahkeme

Ali Ağa tâbî-i ağa-yı muma-ileyh

Monla Ahmed bin el-Hac Ebubekir

Miralay-ı sâbık Ramazan Bey

ve gayrihûm mine'l-ihzâr.

Hisn-ı Mansur'da Ahmed Bey Mahallesi'nde vâki' binâ eylediği câmi'-i şerîf ve medresesinin vakfı Abdi Ağa nâm sâhibi'l-hayr arz-ı hâl sunub bundan evvelce vakfiyenin bir mahalde kaydı olmayub müceddeden Anadolu Muhâsebesi'ne kayd olunmasını istid'â-yı arz itmekle işbu bin iki yüz on iki senesi Recebül-ferdi gurre-i tarihiyle müverrih ve ol-târihte Hisn-ı Mansur Nâibi Mehmed Efendi imzâ ve hatmini hâvi bir kıt'a vakfiyeye nazar ve mutâla'a olundukda mazmûn-ı şer'-i şerîfe mutâbık ve sebke ve serdi kâideye temmet sona muvâfık olmayub ol-vechile bi'n-nihâye sâliha ve kayda lâyık olduğu Mahmud Paşa mahkemesi Nâibi İbrahim Efendi i'lâm itmekle i'lâmı mücebince vakıf kalemine kayd ve vakfiye mütevellisi yedinde hıfz ve ibkâ olunmak buyuruldu fî 16 N sene 1212 tarihinde sâdr olan fermân-ı âlî mücebince kayd ve yedinde ibkâ olunmuşdur.

Ek 4: Abdi Ağa'nın Behisni Kazasındaki Mektep ve Caminin Recep 1214 (29 Kasım 1799) Tarihine Ait Vakfiye Suretinin Transkripsiyonu (VGMA Nüshası)

Kayd-şode

Vakf-ı câmi'-i şerîf ve hücerât ve dershâne-i latîf ve mekteb-i münîf sâhibü'l-hayrât Abdi Ağa ibn Abdullah der-mahalle-i Bozmekân der-kasaba-i Behisni kayd-şode müceddeden be-Muhâsebe-i Evkâf-ı Küçük ber-mûceb-i vakfiye-i ma'mûlün-bihâ bâ-arz-ı Hâfız Mahmud Efendi Nâib-i kasaba-i M ve bâ-i'lâm-i Mehmed Murad Efendi Nâib-i Mahkeme-i Mahmud Paşa ve bâ-fermân-ı 'âlf el-vâkî' fi 7 Ş sene 1214

Bâ-imzâ Hâfız Mahmud el-müvellâ-hilâfe be-kazâ-i Behisni 'ufiye-anhû

Elhamdulillâhi Rabbî'l-âlemin ve's-selâtü ve's-selâmu alâ-resûlinâ Muhammed ve alâ-alihî ve sahbihî ecma'în işbû kitâb-ı müstetâb sahbühü'n-nisâb ve bu sahife-i sabîha-i sa'âdet-me'âbın tahrîr ve tastîrine bâis ve bâdî budur ki, erbâb-ı basîret ve intibâh ve ashâb-ı gayret ve âgâhdan mütenesşibet ez-bâd-ı inâyet ve mütemessik eltâf-ı hidâyete fahrü'l-emâsil ve'l-akrân sâhibü'l-hayrât ve'l-ihsân Abdi Ağa ibn Abdullah nâm vâkîfın men-câ'e bi'l-haseneti fe-lehû aşrû emsalihâ sadâsı samiasına ve asl vallâhü yudâifu li men yeşâ nev-ism-i zamîrinde hâsıl olmağın ve in tukridullâhû kardan hasenen yudâ'ifhû leküm mazmûn-ı münîfine emsâlen ve men benâ mesciden benellâhû lehû beyten fi'l-ceneti mazmûn-ı münîfine ittikâlen kasaba-i Behisni'de Bozmekân Mahallesi'nde hasbetallâhi'l-müte'âl bir câmi'-i şerîf ve ma'a sülüs hücerât bir dershâne-i latîf ve bir mekteb-i nazîf binâ itmekle derûnunda merkûz olan dâ'iyeye-i şevki kendüye itmeğın meclis-i şer'-i şerîf şâmiu'l-i'mâd ve mahfil-i dîn-i münîf ve râşihu'l-evtâdda vakf-ı atî'l-beyâna mütevellî nasb ve teslîmü'l-evkâf etdiğı el-Hâc Ömer Efendi ibn el-Hâc Hasan muvâcehesinde bi't-tavi' ve's-sâf şöyle ikrâr ve i'tirâf eylediğı len-tenâlü'l-birre hatta tünfikû mimmâ tühîbbûn nâss-ı kâtî'anın mazmûn-ı münîfi üzere ehâbb-ı emlâkımdan kasaba-i Behisni derûnunda Eski Araba Meydanı'nda garben meydân-ı merkûm ve şarken Zâviye-i Dervişân ve kıblen merhûm müftî'l-enâm Hicâbî Mehmed Efendi dükkânı ve şimâlen sük-ı sultâniyye tarîki işbû hudûd-ı erba'a ile mahdûd ve mümtâz olan dört bâb dükkânlarımı ve medîne-i Hisn-ı Mansur'da Câmi'-i Kebîr kurbunda Küçük Hamam ismiyle ma'rûf hamâmdan ve civârındaki bir bâb bakkal dükkânında beş pâra ve bir akçe hissemi vakf-ı sahbî-i muhalled ve habs-i medîd-i mü'ebbed vakf ve habs etdim ve mütevellî nasb etdiğim işbû el-Hâc Ömer Efendi'ye mahallinde teslîm etdim ve şöyle şart eyledim ki galâtın bir öşrünü mütevellisi ahz ile ve bir öşrünü câmi'-i mezkûrun masârifına sarf eyleye ve iki öşrünü dershâne-i mezbûrede müderris olana ve iki öşrünü câmi'-i mezkûr imâmına ve bir öşrünü hatîbine ve bir öşrünün beş sūdüsünü evkât-ı hamse mü'ezzînine ve bir sūdüsünü cum'a mü'ezzînine ve bir öşrünün beş sūdüsünü ferrâşa ve bir sūdüsünü câmi'-i mezkûrun ve dershânenin ve hücerâtın loğkeşine vireler ve bir öşrünü ahmâsen dershânede ve sülüs hücerâtında sâkin olan talebe-i ulûma ve mekteb-i merkûmda ta'lîm-i kırâat-ı azîmü's-şân iden mu'allime vireler lâkin def'aten virmeyeler şühûda taksîm ideler lâkin vakf-ı akârda akvâl eimmetü'l-hanefiyye aleyhimü'r-rahmetü'l-celiyyetü hazerâtlarının ihtilâfâtına vâkîf ve ârif olduğum hasebiyle vakf-ı akâr tasdik bi'l-münâfi' olmağla mülk-i vâkîfdan hurûcu olmayub mânend-i âriye olub cismi sıhhatte himâye-i lüzûmdan ârî olmağın pişvâ-yı müctehîdin ve muktedâ-yı eimmeti't-dîn olan el-imâmî'l-a'zam Ebu Hanife el-Kûfî aleyhe el-ecru'l-vefiyyi indinde gayr-i lâzım olub rücû'um câiz olmağla vakf-ı merkûmdan rücû' etdim meslek mesleğime ircâ' ve istirdâd matlûbumdur dedikte mütevellî-i muhik reşîd cânib-i vakfı sıyânete ve teşeyyüden cevâbında fi'l-hakîka imâm-ı müşârun-ileyhe katında adem-i lüzûmu ve ircâ'ı ve kayd-ı vakıfdan ihrâcî câizdir lakin imâm-ı âlim-Rabbânî ve hümâm-ı fâdil-ı samedânî el-İmâm Ebû Yusuf el-makrûn bi'l-imâm-ı sâni katında vakf-ı 'akâr ve metâ' vâkîf mücerred vekaftü dimekle vakf-ı merkûmun sıhhati ve lüzûmu olmağın şürût ve kuyûdunun sıhhati ve lüzûmunu müstelzim olmağla fesh ve istirdâdı mümteni' ve ircâ'ı nâ-meşrû'dur ve inde erbâb-ı t-tercih müftâbih olan bu kuldur deyu müdâfa'a itmekle hâkim-i muvakkî-i sadr-ı hâze'l-kitâb tûbâ-lehû ve hüsnü-me'ab efendi haz-

retleri âlimen bi'l-ihtilâf ve'r-rüchân tarafeynin akvâline nazar ve mübtalü'l-haber olmakdan hazer ve şâriü'l-imâmü's-sâniye güzer idüb evvelâ vakf-ı merkûmun sıhhatine ve lüzûmuna ve sâniyen zımında olan şürût ve kuyûdunun vücûbuna hükm ve kazâ ve tenfîz ve imzâ itmekle mes'ele-i müctehîd-i fihâda hükmi'l-kâdî lâ-hakk olunca müşfik-i ileyhâya min-ba'de-lehû olmağın vakf-ı merkûm ve şürût ve kuyûdu bi'l-ittifâk sahîh ve lâzım olmuştur el-âyeh ilâ âhirihi ve ecru'l-vâkif-ı ale'l-cevâdi'l-kerîm tahrîren fî gurre-i receb-i şerîf li-sene erba'a aşere ve mi'eteyn ve elf.

Kitabiyât

Öz

Bu sayının kitap tanıtım bölümünde vakıflarla ilgili iki kitap tanıtımı yer almaktadır. "Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi" adlı kitap Mehmet Kurtoğlu tarafından tanıtılmıştır. "Muhteşem Süleyman'ın Veziriazamı Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları" adlı kitap ise Mehmet Bicik tarafından tanıtıldı.

Book Review

Abstract

There are two book presentations about waqfs in book review section of this issue. The book called "Erzurum Şeyhler Waqf and Complex" was introduced by Mehmet Kurtoğlu. Besides, Mehmet Bicik presents the study of "Grand Vizier of Süleyman the Great Kara Ahmed Pasha and Waqfs"

Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları

Ahmet Köç - Ebul Faruk Önal (2013). *Muhteşem Süleyman'ın Veziriazamı Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları*. İstanbul: Sarayburnu Kitaplığı.

Mehmet Bicik*

İnsan odaklı bir yaklaşımla ortaya çıkan ve geçmişten günümüze toplumsal dokumuzun sürdürülmesinde önemli vazifeler üstlenen vakıf kurumu, Osmanlı devrinde toplum içerisinde geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Kültür ve medeniyetimizin temel yapılarından biri olan vakıflar, toplumla devleti birbirine yakınlaştırması ve toplumun farklı kesimlerini kendi geliştirdiği vakıf şuurunu etrafında birleştirmesiyle önemli bir misyon üstlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, kişinin doğumundan ölümüne kadar bütün hayatını kuşatan bir hayat biçimidir. Osmanlı toplumunda vakıflardan faydalanmamış bir tek kişiye rastlamak mümkün değildir. İnsanlar hayatının bir devresinde muhakkak bir vakıftan istifade etmiştir. Bir insan ya vakıf bir evde dünyaya gelmiş, ya vakıf bir yerde karnını doyummuş, ya vakıf bir medresede vakıf kitapları okumuş, ya vakıf bir tabutla mezara götürülmüş ya da vakıf bir mezarlığa gömülmüştür.

Osmanlı toplumunda padişahlar, hânedan üyeleri, askerî sınıfa mensup kişiler ile diğer hayırseverler, bazen kimsenin uğramadığı ıssız yerlere, bazen de şehir içinde ihtiyaç duyulan yerlere cami, medrese, mektep, köprü ve imâret yaptırmak suretiyle toplum için faydalı olmaya çalışmışlardır. İşte bu hayırseverler, hiçbir maddî beklenti içinde olmadan, sırf insan sevgisinden ve uhrevî hayatta erişilecek mazhariyetlerden dolayı malının mülkünü tamamını insanların kullanımına sunmuşlardır. Vakıflar sayesinde kimsenin yerleşmediği ıssız ve bataklık yerler iskâna açılırken, meskûn yerler daha da gelişmiştir.

Osmanlı toplumundaki diğer fertler gibi, Kara Ahmed Paşa ve ailesi de yaptırdıkları vakıflarla topluma önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İstanbul'da Topkapı semtinde bulunan ve halk arasında "Gazi Ahmed Paşa Külliyesi" olarak da bilinen Kara Ahmed Paşa Külliyesi, vakıf geleneğimiz içinde incelenmesi gereken bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tanıtımı ve tenkidi yapılan, Ahmet Köç ve Ebul Faruk Önal tarafından kaleme alınmış bulunan *Muhteşem Süleyman'ın Veziriazamı Kara Ahmed Paşa ve Vakıfları* adlı eser; "İçindekiler", "Tablolar", "Kısaltmalar", "Önsöz", "Giriş", "Sonuç", "Kaynaklar" şeklindeki başlıklardan sonra, eski-yeni fotoğraflar ve dizin ile birlikte iki ana bölümden oluşmaktadır.

Eserin *Giriş* bölümünde Kânûnî Sultan Süleyman'ın hayatı ve faaliyetleri üzerinde durulmuştur. Osmanlı hânedânı içerisinde Yavuz Sultan Selim'in oğlu olarak H. 899/1494'te dünyaya gelen Kânûnî Sultan Süleyman'ın, onuncu padişah olarak tahta çıkması, hicrî 10. asırda iktidara gelmesi, on büyük sadrazama vazife vermiş bir hükümdar olması, on çocuk babası olması, on seçkin defterdar ve nişancısı yanında on büyük âlim ve on büyük şâirin de hâmîsi olması eserde özellikle vurgulanmıştır. Babasının sağlığında iyi bir tahsil gören ve sancakbeyi olarak görev alan, Avrupalıların "Muhteşem Süleyman", Türklerin ise "Kânûnî" olarak isimlendirdikleri Süleyman'ın, babası Yavuz Sultan Selim'in 1520'de vefatından sonra tahta çıktığı; hayatının büyük kısmını seferlerde geçirdiği; Mohaç ve Preveze Savaşlarında Türk'ün gücünün Avrupa'ya gösterildiği vurgulanmıştır. Ayrıca fizikî özelliklerine değinilen Kânûnî Sultan Süleyman'ın gençlik yıllarında babası gibi sakalsız ve uzun bıyıklı iken daha sonraki yıllarda sakal bıraktığı belirtilmiş; Venedik elçilerinin ve Mekke Şerîfi Kutbüddîn el-Mekkî'nin Kânûnî Sultan Süleyman'ı nasıl tarif ettiklerinden bahsedilmiştir.

* Uzman, Tarih Öğretmeni, Burhaniye Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Burhaniye/BALIKESİR mbicik@gmail.com

Eserde, Kânûnî Sultan Süleyman'ın iyi yetişmiş inançlı bir padişah olduğu; dindarlığının hayırseverliğine de yansıdığı; Kânûnî'nin, Süleymaniye Külliyesi'ni yaptırdığı; yaptırmış olduğu diğer altı camiye ise babasının, çocuklarının veya eşlerinin isimlerini verdiği belirtilmiştir. Toplumun ihtiyaçları olan cami, mescit, medrese, hastane, imâret ve mektep gibi eserler yaptıranın sadece kişilerin değil, aynı zamanda devleti yöneten padişahların da vazifesi olduğu; bu yüzden Osmanlı padişahlarının vakıf kurma konusunda birbirleri ile yarıştıkları söylenmiştir.

Birinci Bölümde 16. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Devleti ve Veziriazam Kara Ahmed Paşa başlığı ile öncelikle *Bir Cihan Devletinin Doğuşu* ele alınmış; Kânûnî Sultan Süleyman'ın iktidara gelmesi ile birlikte yeni fetihlerin hızla başladığı, ilk seferin Macarların elindeki Belgrat Kalesi'ne düzenlendiği; ilk seferin Belgrat'a düzenlenmesinin sadece askerî bakımdan değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin vizyonu açısından da sembolik öneme sahip olduğu önemle vurgulanmıştır. Yazarlar, Muhteşem Süleyman'ın batı toplumlarına karşı gazâ siyasetini canlandırmak suretiyle ana hedefini Orta Avrupa olarak belirlediğini ve bu bölgenin kilit noktası Belgrat'ı ele geçirerek işe başladığını; Avrupa'da ve Anadolu'da gerçekleştirdiği seferlerle Osmanlı Devleti'ni bir cihan imparatorluğu haline getirdiğini ifade etmişlerdir.

Eserde, Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Safevîler'in Anadolu'da karışıklıklar çıkarması üzerine Irakeyn Seferi'ne çıktığı; bu sefer sırasında İran'da ve Irak'ta kutsal yerleri ziyaret ederek hem atalarına olan bağlılığını, hem de İslâm dininin ulularına karşı saygısını gösterdiği belirtilmiştir. Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Irakeyn Seferi dönüşü İstanbul'a geldiğinde kendisini bekleyen Fransız elçilik heyeti ile bir araya geldiği; Fransız elçilik heyetinin Osmanlı devlet adamları ile karşılıklı ticârî anlaşmalar imzaladıkları, Fransa ile gelişen ticârî bağlantıların bir mânâda 14 yıldan beri Osmanlı sadâretinde bulunan Veziriâzam İbrahim Paşa'nın sonunu hazırladığı açıklanmıştır. Veziriazam Makbul İbrahim Paşa'nın idam edilmesinden sonra yerine Başvezirliğe Ayas Paşa'nın getirildiği; Akdeniz'de ve Avrupa'da hâkimiyetin pekiştirilmesi için fetih siyasetine devam edildiği vurgulanmıştır.

Yazarlar, birinci bölümün ikinci alt başlığında ise *Devşirmelikten Vezirliğe Giden Yolda Ahmed Paşa* başlığı ile Arnavut asıllı olan Kara Ahmed Paşa'nın, önce Enderun'a alındığından ve eğitimi tamamlandıktan sonra kapıcıbaşı olarak ilk resmî vazifesine başladığından bahsetmişler ve Yavuz Sultan Selim'in kızlarından Fatma Sultan ile evlendiğini belirtmişlerdir. Eserde, Kara Ahmed Paşa'nın Enderun'daki eğitiminin ardından memuriyet sistemi içerisinde hızla yükselerek savaş meydanlarında kazandığı başarılı sonuçlar sayesinde Yeniçeri Ağası, Rumeli Beylerbeyi, Vezir ve en sonunda başvezir olmak suretiyle devlet mührünü ele aldığı ifade edilmiştir.

Veziriazam Kara Ahmed Paşa ve Orta Avrupa'da Osmanlı Hâkimiyeti başlığı altında Kara Ahmed Paşa'nın, Rumeli Beylerbeyi ve vezir olarak Kânûnî Sultan Süleyman'ın Avusturya ve İran seferlerinde üstlendiği görevler ve bu görevlerde gösterdiği başarılar sonucu hızla devlet görevlerinde yükselmesi konuları üzerinde durulmuştur.

Kara Ahmed Paşa'nın Veziriâzam Oluşu ve İran Seferleri kısmında ise Kânûnî Sultan Süleyman'ın, Üçüncü İran Seferi sırasında öncü kuvvetlerin başına Veziriazam Rüstem Paşa'yı serdar tayin etmesinin asker arasında padişahın hasta olduğu dedikodusunun yayılmasına sebep olduğu; Şehzade Mustafa'yı veliaht görmek isteyen bir kısım Yeniçeri askeri ile şehzadeyi sevmeyenler arasında bir rahatsızlığın baş gösterdiği; Şehzade Mustafa ile ilgili dedikoduları duyan Kânûnî'nin bizzat sefere çıktığı; Bolvadin'de Şehzade Selim'in ve Konya Ereğlisi'nde Amasya Sancakbeyi Şehzade Mustafa'nın padişaha bağlılığını bildirerek askerleriyle birlikte orduya katıldıkları; babasının yanına giden Şehzade Mustafa'nın hiç beklenmedik bir zamanda saray ağalarından Mahmud Ağa tarafından idam edildiği belirtilmiştir. Şehzade Mustafa'nın idam edilmesinde Hürrem Sultan'ın ve Veziriazam Rüstem Paşa'nın Kânûnî Sultan Süleyman üzerindeki telkinlerinin etkili olduğu üzerinde durulmuştur. Şehzade Mustafa'nın idam edilmesinden sonra Veziriazam Rüstem Paşa'nın vazifeden alınarak yerine ikinci vezir Ahmed Paşa'nın veziriazam tayin edildiği belirtilmiştir.

1553 yılında çıkan Nahçıvan Seferi'nin Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın hayatının dönüm noktalarından birini teşkil ettiği belirtilen eserde, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinden sonra askerler arasındaki hoşnutsuzluğun giderilmesi için Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın siyasî bir manevra ile başa getirildiği iddia edilmiştir. Nahçıvan Seferi sonunda İran Şahı Tahmasb'ın gönderdiği elçilik heyeti ile Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın yaptığı görüşmeler sonunda bir anlaşma yapıldığı; Kânûnî Sultan Süleyman'ın Safevî Devleti ile yapmış olduğu bu anlaşmanın ilk yazılı âhidname olması açısından önemli olduğu vurgulanmıştır.

Birinci Bölüm'ün son alt başlığı *Veziriazam Ahmed Paşa'nın İdamı* başlığı altında Kânûnî Sultan Süleyman devri ihtişamının sürdürülmesinde vazife almış önemli bir kişi olan Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın, neden idam edildiği konusyla ilgili farklı eserlerin açıklamalarına yer verilmiştir.

İkinci Bölüm'ünde, *Veziriazam Kara Ahmed Paşa Külliyesi* başlığı ile Kara Ahmed Paşa'nın ve zevcesi Fatma Sultan'ın vakıflarını değerlendirilmiştir. İlk alt başlık *Kara Ahmed Paşa'nın Vakıfları* adı altındadır ve burada *Vakıf Yönetimi* ve *Vakfın Gelir Kaynakları* konuları üzerinde durmuşlardır. Eserde, Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın vakıf kurmasına ve kendi adını taşıyan külliye tesis etmesine tesir eden devrin sosyal, siyasî ve kültürel şartlarının nasıl olduğu üzerinde durulmuştur. 16. yüzyılın kendine has özellikleri sebebiyle gerek padişahlar, gerek hânedân mensupları ve gerekse askerî sınıf mensupları tarafından kurulan külliyelerin, Osmanlı toplumunun gelişimine önemli katkıda buldukları anlatılmıştır. Vakıf kuruluşlarının karşılık beklemeksizin topluma hizmet veren hayrât kurumlarından ve bu hizmetin yürütülebilmesi için gerekli finansmanı sağlayan akarât kısmı olmak üzere iki bölümden meydana geldiğini ifade eden yazarlar, Veziriazam Kara Ahmed Paşa Külliyesi'ni de "hayrât" ve "akarât" olmak üzere iki bölümde ele almışlardır. Eserde, Kara Ahmed Paşa Vakfı'nda yer alan şahitler listesine yer verilerek; vakfiyenin içeriği; yazıldığı kâğıdın ve yazının özellikleri ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın vakıf olarak yaptırdığı külliyenin iktisadî boyutunu oluşturan gelir kaynakları, gelir-gider dengesi ve yıllara göre bilançoları ele alınarak; Balkanlardan Anadolu'ya, oradan da Ortadoğu'ya kadar uzanan Veziriazam Kara Ahmed Paşa Vakfı'nın gelir kaynaklarının neler olduğu; nerelerde bulunduğu ve ne kadar gelir getirdiği teferruatlı olarak incelenmiştir.

İkinci Bölüm'ün ikinci alt başlığı *Topkapı'da Vezir Kara Ahmed Paşa Külliyesi ve Personeli* adını taşımakta olup külliyenin nerede bulunduğu ve hangi bölümlerden oluştuğu üzerinde durulmuştur. Bu kısımda, Topkapı'da bulunan Vezir Kara Ahmed Paşa Külliyesi içinde yer alan Câmi, medrese, mektep, türbe, çeşme ve kuyu hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş; külliye içinde bulunan şahidelerin bilgileri tek tek açıklanmıştır.

İkinci Bölüm'ün üçüncü alt başlığı *Topkapı Külliyesi'nde İstihdâm Edilen Personel* başlığı altında vakıf mütevellisi olacak kişilerin sahip olması gereken özellikler üzerinde durularak; Kara Ahmed Paşa Vakfı'nda vakıf mütevellisi olacak kişinin her zaman için zekâ ve mahâret açısından yetenekli, kontrolü altındaki binâları yönetebilecek kapasitede olmasının istendiği belirtilmiştir. Eserde Vakfın yönetiminden sorumlu personel; câmi zâviye, mektep ve medrese personelinin mesleği, günlük ücreti, sayısı, vazifesi, istek, şikâyet ve karşılaştıkları zorluklarla ilgili bilgiler verilmiştir.

Kara Ahmed Paşa'nın Zevcesi Fatma Sultan Vakıfları başlığı altında Fatma Sultan'ın eşi Kara Ahmed Paşa'nın izinden giderek hayırseverliğini Osmanlı toplumundan esirgemediği; yaptırdığı mescit ve mekteple topluma karşı vazifesini yerine getirdiği belirtilmiştir.

İkinci Bölüm'ün son alt başlığı *Topkapı'daki Vakıf İmâretinden Bir Tas Çorba ve Bir Somun Ekmek Almak* alt başlığı ile Topkapı'daki Vezir Kara Ahmed Paşa Külliyesi içinde yer alan İmâret Mutfağı'nda çalışan personelin mesleği, günlük ücreti, sayısı ve görevleri hakkında bilgiler verilmiştir. Osmanlı padişahları, hânedân mensupları, ulemâ ve umerâ gibi yüksek rütbeli memurların, kurdukları vakıflar arasında mutlaka bir aşevi oluşturmak suretiyle toplumsal yapının güçlenmesine imkân sağladıkları belirtilerek; imâretlerde çalışan görevliler ve

bunların vazifelerinden bahsedilmiştir. Vakıf mutfağında kullanılacak yemeklik malzemelerin türü, miktarı, kullanılacağı yer, ne zaman pişirileceği ve nereden temin edileceği belirtilerek; mutfakta pişirilen yemeklerden kime ne kadar verileceği de açıklanmıştır.

Sonuç kısmında Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın, Arnavutluk bölgesinden Saray'a getirilerek Enderun'a alındığını; Kapıcıbaşı olarak başladığı devlet görevinde hızla yükselerek Kânûnî Sultan Süleyman devrinde devletin en yüksek makamı olan veziriazamlığa kadar yükseldiğini belirtilmiştir. Sadrazam Kara Ahmed Paşa ve ailesinin kendilerinden önce yaşayan diğer Osmanlı ümerâsı gibi vakıf yapma konusunda birbirleriyle yarıştıkları belirtilerek; Kara Ahmed Paşa'nın halkın ihtiyaçlarını gözeterek Topkapı bölgesinde söz konusu vakfı kurduğu söylenmiştir. Veziriazam Kara Ahmed Paşa'nın kurduğu bu vakıf külliyesi ile Topkapı semtinin nüvesini oluşturduğu ve şehrin daha da büyüüp gelişmesine katkıda bulunduğu ifade edilmiştir. Geçmiş asırlara tanıklık etmiş vakıf eserlerinin yaşaması ve yaşatılmasının günümüz insanlığına yüklenmiş büyük bir mes'ûliyet olduğu belirtilerek bu eserleri ilk günkü gibi ayakta tutmaz isek bedduâ ile kötü âkıbete dūçâr olacağımız ifade edilmiştir.

Kaynaklar kısmını *Arşiv Vesîkaları* ve *Araştırma Eserleri* olmak üzere iki kısma ayırmış, *Eski-Yeni Fotoğraflar* adı altında Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin eski ve yeni resimlerine yer vermişlerdir. 6 sayfalık dizin ise şahıs, yer adları ve terimlerden oluşarak ayrıntılı ve karma bir şekilde hazırlanmış ve eser daha faydalanılabilir hale getirilmiştir. Eserin iç sayfalarında Kânûnî Sultan Süleyman ve Veziriazam Kara Ahmed Paşa dönemi olaylarını ve eserlerini yansıtan çok sayıda resim, portre ve minyatüre yer verilmiştir. Eserin ana kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır. Eserin hazırlanmasında birçok arşiv belgesinin ve süreli yayının yanında; eserin muhtevâsına uygun çok sayıda kitap, tez, makale, bildiri ve ansiklopediden de istifade edilmiştir.

Muhteşem Süleyman'ın Osmanlı Devleti'ne en ihtişamlı dönemini yaşattığı bir dönemde Sadrazam olarak devlete çok önemli hizmetlerde bulunan Kara Ahmed Paşa'nın, Topkapı semtinde kurduğu külliye ve bu külliyenin ayakta kalabilmesi için özellikle Anadolu'da ve Balkan coğrafyasında geniş alanlarda önemli gelir kaynakları tahsis etmek suretiyle Osmanlı vakıf medeniyetine çok önemli katkıda bulunduğu söylenebilir. Yazarlar tarafından, Kara Ahmed Paşa'nın hayatını, hayırseverliğini, asırlardır yerli yerinde duran binâlarını ve hemen bitişiğindeki mezarlıkta âhiret yolculuğuna çıkmış kimselerin kimler olduğunu anlamaya yönelik bir çabanın ürünü olarak kaleme alındığı belirtilen bu eser, Kânûnî Sultan Süleyman dönemini ve Osmanlılarda vakıf anlayışını anlamamıza önemli katkılar sağlamaktadır. Topkapı'da Kara Ahmet Paşa Külliyesi dışında eşi Fatma Sultan'a ait yapıların da tesbit edilmesi; Fatma Sultan'ın saraya mensup bir Osmanlı hanımefendisi olarak eşi Kara Ahmed Paşa'dan ayrı vakıf binâları inşa ettirmesinin, en basit bir ifade ile varlıklı kimselerin ihtiyaç sahiplerini gözetmesi olarak yorumlanabileceği söylenmiştir. Kara Ahmet Paşa'nın Topkapı semtinde kurduğu külliyenin çevresine zamanla Balkanlar'dan ve Kafkaslar'dan göç edip gelenlerin yerleşmesi, vakıfların şehirlerin kurulmasında ve zamanla büyüüp gelişmesinde çok önemli rol oynadıklarını göstermiştir.

Yazarlar, bu çalışmayı yaparak Kânûnî Sultan Süleyman döneminin ve Osmanlı Devleti'nde padişahların, hânedân mensuplarının, ulemâ ve ümerânın hayırseverlik konusunda nasıl yarıştıklarının, bu çerçevede Kara Ahmed Paşa'nın da kurduğu külliye ile Osmanlı toplumunun manevî cephesinin gelişmesine ne kadar katkıda bulunduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde az bilinen Kara Ahmed Paşa dönemini ve Kara Ahmed Paşa Külliyesi'ni ana kaynaklara dayanarak açıklamak suretiyle önemli bir boşluğu doldurmuş ve bilim dünyasına katkı sağlamışlardır.

Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi

Yasin Yılmaz-Hilal Aydemir (2019). Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi. Semih Ofset: Ankara; 412 s. ISBN: 978-605-7854-05-6

Mehmet Kurtoğlu*

Öz

Yasin Yılmaz ve Hilal Aydemir'in kaleme aldığı Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi kitabı, Şeyhler ailesinin kurmuş olduğu vakıfları anlatmaktadır. Şeyhler ailesinin kurmuş olduğu vakıfların Erzurum'un şehirleşme-sinde, ekonomik ve kültürel hayatındaki yerine değinen kitapta, ailenin Karabağ'dan Erzurum'a yerleşme süreci ve aile tarihi anlatılmaktadır. Birçok önemli şahsiyet yetiştiren ailenin kurmuş olduğu vakıfların anlatıldığı kitap aynı zamanda şehir tarihine de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyhler Vakfı, Vakıf, Külliye, Erzurum, Karabağ, Önemli Şahsiyetler.

Erzurum Şeyhler Waqf and Complex (Külliye)

Abstract

The book called Erzurum Şeyhler Waqf and Complex (külliye) which is written by Yasin Yılmaz and Hilal Aydemir is about the waqfs founded by Şeyhler Family. In the book which deals with the place of the waqfs founded by this family in the urbanization of Erzurum and its economic and cultural life, the settlement process of the family from Karabağ to Erzurum and the history of the family are explained. The book describing the waqfs established by the family that raised many important personality sheds light the history of the city at the same time.

Keywords: Şeyhler Waqf, Waqf, Complex, Erzurum, Karabağ, Important Personalities.

* Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayın ve Kütüphaneler Müdürü; kurtoglu.mehmet63@gmail.com; OCID ID: www.orcid.org/0000-00001-8713-6872

Genellikle şehirlerin yüz, yüz elli yıllık tarihinde eşraf veya aristokrat dediğimiz ailelerin izleri vardır. Hatta şehrin yüzyıllık tarihleri aile tarihleriyle birlikte anılır. Avrupa'nın kadim şehirlerinde geçmiş üç yüz, beş yüz yılı bulan aileler vardır ki, bu ailelerin tarihiyle şehrin tarihi iç içe geçmiştir. Öyle ki şehrin tarihini bu aileleri göz ardı ederek kaleme almak mümkün değildir. Özellikle şehir tarihçiliğinde büyük şahsiyetler, aileler ve vakıf eserlerinin büyük bir yeri vardır.

Carlyle; "tarih büyük adamların biyografisidir" diyerek, tarihi olaylar değil, tarihi kahramanlar yapar noktasına getirmiştir. Bu bağlamda şehir tarihine baktığımızda şehirde söz sahibi ailelerin tarihiyle şehir tarihinin iç içe geçtiğini görürüz. Örneğin 20. yüzyılda henüz modernizme teslim olmamış şehirlerimize baktığımızda, bu şehirleri eşraf dediğimiz varlıklı birkaç ailenin yönettiğini, kültür ve siyaset hayatını bunların belirlediğini görürüz. Hatta Osmanlı'nın son döneminde şehrin ileri gelenleri, seçkin ve eşraflarından meydana gelen ayanlar buldukları yerde etkili olmakla kalmamış, merkezi idareyi dahi baskı altına almışlardır. Böylesine güçlü bir yapının şehirlerin siyasi, sosyal ve ekonomik hayatını etkilememesi mümkün değildir. Özellikle 19. Ve 20. Yüzyılda şehirlerimizin tarihi aileler tarihidir diyebiliriz.

İslam toplumunda vakıf kurmak en büyük hayırların başında geldiğinden dolayı varlıklı aileler yaşadıkları şehirlerde vakıflar kurarak ilim, kültür, sanat ve ekonomi hayatına katkı sunmuşlardır. Öyle ki bir şehrin tarihi bir ailenin tarihiyle özdeşleştiği olmuştur. Bu anlamda her şehrimizde iz bırakmış aileler vardır. Bunların aile tarihinin yazılması aynı zamanda şehrin tarihine ışık tutmaktır. Son yıllarda şehir tarihçiliği önem kazanmış, yerel anlamda şehir tarihçiliği üzerine yayınlar oldukça artmıştır. Bu, tarihçiliğimiz ve şehir tarihimiz için oldukça önemli bir gelişmedir. Şehre damgasını vurmuş büyük şahsiyetler ile aile biyografileri, aile vakıfları bu anlamda önemli kaynak teşkil etmektedir.

Yasin Yılmaz ve Hilal Aydemir tarafından arşiv kaynaklarından hareketle, kadim ve serhat şehrimiz Erzurum'da bir aile vakfını gün yüzüne çıkarmak için kaleme alınan "Erzurum Şeyhler Vakfı ve Külliyesi" adlı kitap bir vakıf tarihi olduğu kadar, bir aile biyografisi özelliği taşımaktadır.

Giriş ve beş bölümden oluşan eserin ilk bölümünde vakıf, Osmanlıda vakıf kurumu, Osmanlı döneminde vakıflar gibi genel konular üzerinde durulmuş. Erzurum'un kısa tarihçesi bölümünde ise şehir tarihi Milattan önce başlayarak günümüze kadar getirilmiş. İkinci bölüm de ise vakfı kuran ailenin tarihçesine yer verilmiş. Bu bölümde oldukça geniş bir aile biyografisi yer almıştır. Belgelere dayanarak ailenin Anadolu'ya gelişi, Erzurum'a yerleşmesi ve kurmuş oldukları vakıf hakkında bilgiler içermektedir. Şeyhler ailesi hakkında bilgiler Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin bizzat Arapça olarak kaleme aldığı, daha sonra aynı aileden Ankara mutasarrıfı ve Erzurum Valisi Abdurrahman Paşa tarafından Osmanlıca olarak yazılmış olan silsile-name başta olmak üzere dönemin kroniklerinden, şehirdeki faaliyetlerinden ve ailenin kurmuş olduğu vakıflardan hareketle elde edilmiş. Şeyhler ailesi Osmanlı döneminde Azerbaycan'ın Karabağ bölgesinden gelip Erzurum'a yerleşmişler. Aile şehrin dini, siyasi ve sosyal hayatında önemli roller üstlenmiş. Yazarların verdiği bilgiye göre; Şeyhler ailesi dinî yönden yetişen müftüleri, müderrisleri, kadıları ve Şeyhülislamı, yönetici olarak valileri ve ekonomik alanda da yaptıkları vakıflar ile hem Erzurum şehir hayatına katkıları hem de Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Ailenin Karabağ'daki durumları hakkında bilgileri ise Sultan II. Süleyman ve II. Mustafa zamanlarında iki defa meşihat (Şeyhülislamlık) makamına getirilen Feyzullah Efendi'nin yazdığı *Silsile-nâme*'den elde etmişlerdir. Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin verdiği bilgiye göre Safevîlerin Azerbaycan'ı istilasında Şeyhler ailesinden birçok kimse katledilmiştir. Bunun üzerine ailenin postnişini olan Pîr Mehmed Efendi evladından bir kısmıyla Karabağ'da ehl-i sünnet ve'l-cemaatten olan Maksudlu kabilesinin yaşadığı Esterâbâd'a giderek orayı yurt edinmiştir. Bu kabile mensupları da kendilerine iyi muamelede bulunmuşlar, onun yüce bir makam ve mevki sahibi olduğunu anlayarak takipçileri olmuşlar. Şeyhin evladından bazıları da saldırı sırasında derelere ve dağlara gizlenmişler, tehlikenin geçmesinden sonra dedelerinin

defnedildiği mezarların bulunduğu yerlerde kalmışlardır. Şeyh Pîr Mehmed Efendi'nin evladından bir kısmı da Kırım'a göç ederken, evladının, akrabalarının ve cemaatinin büyük kısmı Anadolu'ya gelerek Erzurum ve havalisinde kalmaya karar vermişlerdir. Ailenin Anadolu'ya gelen muhacirlerinden bir kısmı da Amasya ve Diyarbakır'a yerleşmiştir. Feyzullah Efendi risalede kendisinin mensubu olduğu Şeyhler ailesinin Karabağ'daki durumları hakkında şöyle bilgi vermektedir. *Silsile-name*'ye göre ikinci batın olan Şeyh Sultan Ahmed'in Kara Şeyh denilen oğlu Pîr Mehmed, Karabağ'da doğmuş, büyümüş, 956/1549 yılında vefat etmiş ve Vadi-i Çerkez denilen yere defnedilmiştir. Şeyhin vefatından sonra sırasıyla iki oğlu Veliyüddin Mehmed Efendi ve Habib Mehmed Efendi, postnişin olarak babalarının makamına geçmişlerdir. Önce yaşça büyük olduğu için Veliyyüddin Mehmed Efendi tarikatın şeyhi olarak görevi devraldı ve bir süre görevi yürüttükten sonra vefat etti ve babasının yanına defnedildi. Daha sonra velayeti, zamanın meşâyihî tarafından kabul edilen Habib Mehmed Efendi, postnişin oldu. Uzun süre irşat görevini sürdüren Habib Mehmed Efendi 1025/1616 yılında 80 yaşlarında vefat edince kardeşi gibi babasının kabri civarına defnedilmiştir. Habib Mehmed'in Hayrunnisa Hanım'la evliliğinden Mustafa ve Mehmed adında iki oğlu doğmuştur. Babalarının vefatı üzerine ailenin tasavvufî geleneğine göre büyük oğlu Şeyh Mustafa makama geçmiştir. O sırada diğer kardeşi Şeyh Mehmed Efendi büyük bir ihtimalle yedi yaşlarında sinni kemale ermemiş bir çocuk olduğu bildirilmektedir. Bundan dolayı babası Şeyh Habib Mehmed Efendi'nin ona karşı şiddetli bir sevgi beslemesinden dolayı, abisine onu koruyup kollaması için vasiyet ettiği de gelen bilgiler arasındadır.

Safeviler'in Osmanlı yönetimi altında bulunan Karabağ'ı ele geçirip, her tarafı yakıp yıkması, insanları vahşi köpeklere parçalatarak öldürmesi ve akla hayale gelmeyen işkenceler yapması dolayısıyla aile Erzurum'a göç etmiştir. "Bir müddet Erzurum'da kalan Şeyh Mustafa, kardeşi Şeyh Mehmed ile beraber İstanbul'a giderek Sultan IV. Murad'ın huzuruna çıkmışlardır. Sultan iki kardeşi iyi karşılamış, kendilerine, yakın akraba ve müritlerine yeter miktarda görev tevcihi yapmış, ayrıca ziraatla uğraşmaları için de onlara Erzincan'da büyük bir çiftlik tahsis etmiştir. Bunun üzerine Şeyh ve ailesi Erzurum'da kalmaya karar vermişler.

İkinci bölümde ailenin kurduğu vakıflar, yetiştirmiş olduğu âlimlerin biyografilerinin yer aldığı eserde sırasıyla ailenin önemli şahsiyetlerinden Şeyh Cüneyd (ö. 9/15. yüzyıl) ve oğlu Şeyh Sultan Ahmed (ö. 10/16. Yüzyıl), Şeyh Pir Mehmed (ö. 956/1549), Şeyh Habib Mehmed (ö. 1025/1616), Şeyh Mustafa Efendi (ö. 1078/1666), Şeyh Müftü Mehmed Efendi (ö. 1104/1693), Şerife Hatun (ö. 1069/1658), Ahmed Efendi (ö. 1113/1701), Şeyhülislam Feyzullah Efendi (ö. 1115/1703), Abdullah Efendi (ö. 1122/1710), Mehmed Habib Efendi (ö. 1100/1688), Şeyh Mustafa Efendi (ö. ?) ve Abdurrahman Paşa (ö. 1236/1820) 'nın hayatları anlatılmıştır. Eldeki bilgilere göre aileden ilk vakıf kuran ve şu anki Şeyhler caminin yerinde ahşaptan bir cami yaptıran el-Arifu Billah Seyyid, Şeyh, Müftü Mehmet Efendi'dir ancak kurduğu vakfa ait vakfiye belgesine ulaşamamıştır. Onun kurduğu vakıf hakkındaki bilgilere, daha sonradan gelen torunu Seyyid Şeyh Müftü ve Müderris Mustafa Efendinin dedesinden ve kendisinden önce aileden gelenlerin kurduğu ve vasiyet ettiği vakıfları da kapsayacak şekilde kurmuş olduğu ve Şeyhler Vakfının ana vakfiyesi olarak kabul edilen 1181 hicri tarihli vakfiyeden öğrenmekteyiz.

Ailenin kısaca kurduğu vakıflardan bahsederek; Eldeki en erken tarihli vakfiye 18 Muharrem 1166/25 Kasım 1752 Tarihli **Şeyh Mehmet Habib Efendi ve Kardeşi Mehmet Şemseddin Efendi** Vakfiyesi'dir. Bu vakfiyenin özetinde; "Erzurum'da Eski adı Müftü Mehmed Efendi olan Şeyhler Mahallesinde Seyyid, Şeyh, Hacı Mehmet Habib Efendi bin Müftü Mehmet Efendi kendi adına asil ve kardeşi Seyyid, Hacı Mehmet Şemseddin Efendi bin Müftü Mehmet Efendi bin Şeyh Mehmet Habib adına vasi olarak kendilerine ait aşağıda ayrıntısı verilen Hamam ve müstemilatını 18 Muharrem 1166/25 Kasım 1752 tarihli vakfiye ile vakfederek gelirlerini Erzurum'da Müftü Mahallesinde yeniden yaptırıkları Cami ile Cami hariminde Abdurrahman Çelebi tarafından yaptırılan mektep ve fakirlere dağıtılmak üzere kurban kesimi ve helva pişi-

rilmesine harcanması şart kılınmıştır” diye yazmıştır. Yazarların vakıf arşivine dayanarak hazırlanmış olduğu vakfiyelerin orijinali ile birlikte transkript edilerek kitaba konulmuştur.

Arada 1168 ve 1172 tarihli vasiyyetler ile 1193 tarihli vakfiye olmakla birlikte ailenin ana vakfiyesi Mustafa Efendi bin es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Mehmed Habib Efendi'nin mütevelliliği döneminde kendi adına asaleten Dedesi Erzurum Müftüsü el-'ârifu billâh merhum es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Mehmet Efendi ve Babası merhum es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Mehmed Habib Efendi, Amcası merhum es-Seyyid eş-Şeyh el-Hac Mehmed Şemseddin Efendi, Amcasıoğlu merhum Abdurrahman Çelebi, Amcası Şemseddin Efendi Kızı Şerife Hanım ve Oğullukları merhuman Mustafa Bey ve Ahmet Bey adına vasi olarak ecdadının ve kendisinin kurmuş oldukları vakıfları bir araya getirerek yeni eklemeler yaparak kurup tescil ettirdiği 28 Cemâziye'l-âhire 1181/27 Kasım 1767 tarihli vakfiyedir. Bugün ayakta olan ve kitabesinde “Darussafa Medresesi” olarak bilinen medrese bu vakıf ile inşa edilmiştir.

Daha sonraki tarihlerde ise hayır ve iyilikte adeta yarışarcasına aile fertlerinden Seyyid Şeyh Ömer Efendi, Abdurrahman Paşa ve diğer aile fertleri ecdatlarının kurmuş olduğu hayrat eserleri yaşatmak için değişik tarihlerde vakıflar kurmuşlardır.

Üçüncü bölümde ise Şeyhler Külliyesi'nin mimari özellikleri üzerinde durulmuştur. Cami, güneş saati, medrese, hamam, çeşme, türbe, kütüphane ve mezar taşları gibi yapıların anlatıldığı kitapta bu yapıların Anadolu'daki diğer yapılarla benzer yönleri ve bunların şehrin oluşmasına katkıları anlatılmıştır. Şeyhler vakfı külliyesinin Erzurum'un İslam şehri olmasında önemli bir rolü olduğunun anlatıldığı kitapta; ayrıca vakıf şehir oluşumuna değinilmiştir. Bilindiği gibi Osmanlı döneminde şehirler genellikle bir vakıf külliyesi etrafında şekillenmektedir. Bu bağlamda Şeyhler ailesinin Erzurum'da kurduğu vakıfların da şehrin şekillenmesinde, ekonomik ve kültür hayatının canlanmasındaki rolü üzerinde durulmuş, bunun günümüze yansımaları anlatılmıştır. Vakıf külliyesi şehirlerin oluşumunda bir taşın suya düşüp halkalar oluşturması gibi, şehrin şekillenmesinde halka halka büyüüp merkezden çevreye doğru genişlemiştir. Bu anlamda Şeyhler vakfı Erzurum'un gelişip büyümesinde suya düşen halka gibi etkisi olmuştur. Şeyhler ailesi Erzurum'a yerleştikten sonra, inşa ettikleri cami ile dinî, medrese ve eğitimci kimlikleri kültürel, uzlaştırıcı, hukukçu olmalarıyla yargı ve kurdukları vakıflarla medeniyet alanlarında şehre büyük katkı sağlamışlardır. Osmanlı'nın zor zamanlarında bölge halkının karşı karşıya kaldığı sosyal, siyasî ve ekonomik krizlerde uzlaştırıcı rol oynamışlardır. Erzurum'da Şeyhler ailesi kendi başlarına ayrı bir dünya kurmak yerine, hem yaşadıkları bölgede hem de devlette, düzenin, istikrarın, emniyet ve huzurun sağlanması ve devamı için çaba göstermişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için de İslam dininin dünya ve ahirete yönelik ilkelerinin eğitimi, öğretimi ve topluma kazandırılması gayesiyle halkla ve yönetimle bütünleşmiştir.

Beşinde bölümde Şeyhler vakıflarının 19. ve 20. Yüzyıldaki durumu anlatılmıştır. Günümüzde Şeyhler Vakfı ve Külliyesi bütün kurum ve kuruluşlarıyla olmasa da varlığını devam ettirmektedir. Sonuç itibarıyla baktığımızda köklü bir geleneği sahip olan Şeyhler ailesi, Erzurum'a geldikten sonra İslam dininde özellikle cemaatle kılınan namaz gibi ibadet mekânı için camiyi, eğitime verdiği önemden dolayı medreseyi, temizliğe verdiği önemden dolayı hamamı ve insanların susuzluğunu gidermek için de çeşmeleri inşa etmişlerdir. Bölgedeki saygın durumlarının sebebinin halkla iç içe olup saygı duymaları, güvenliği ve asayişini sağlamaları ve İslamî kurallara göre yaşam tarzı benimsemelerinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş

kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya

yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek

şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin

başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme, ORCID ID numarası ve e-posta (e-mail) adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

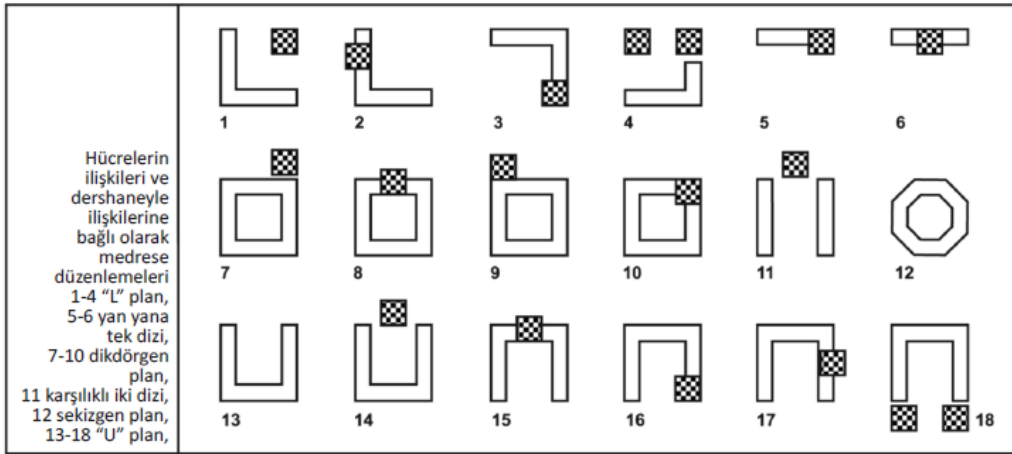
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

Internet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı'nın Ayntab'daki Vakıf Boyahaneleri”. *Vakıflar Dergisi*, (40), 33-53.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

The Waqfs Journal

Publication Principles

The Waqfs Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Waqfs Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Waqfs Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Waqfs Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Waqfs Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Waqfs Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Waqfs Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Waqfs Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication, ORCID ID number and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Waqfs Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926) .....” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Çınar, Hüseyin (2013). “Hüsrev Paşa Vakfı’nın Ayntab’daki Vakıf Boyahaneleri”. Vakıflar Dergisi, (40), 33-53.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

İletişim Bilgileri / Contact Information:

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web:

www.vgm.gov.tr

<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>

Vakıflar Dergisi 51 - Haziran 2019

